

16+

ISSN 0235 - 0173

Самур

4/2022

июль - август

Зульфикъар КЪАФЛАНОВ

С а м у р

**Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал**

Литературно-художественный и общественно-политический журнал.
Выходит 6 раз в год.

Учредитель:
Агентство информации и печати
Республики Дагестан

1952-йисалай акъатзава.

Издається с 1952 года.

4/2022

июль - август

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских лите-
ратурных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

КЪИЛЕР

РЕДАКТОРДИН ГАФ

А. Исмаилов. Табни яракъ я.....3

**ЗУЛЬФИКЪАР КЪАФЛАНОВАН –
65 ЙИС**

З. Къафланов. Цувай ялав куз жедач.
Цийи шишар.....8

ГЫКАЯТ

Н. Ибрагъимов. Тапаррин къармахра. *Ро-
мандай къилер*.....22

**БАЛАКЪАРДАШ СУЛТАНОВАН –
110 ЙИС**

Б. Султанов. Батрак Агъмедан кыникъ
Поэмадай чИукар.....53

ГЫКАЯТ

Абдул Фетягъ. Гыкаяяр.....56

Якъуб Яралиев. Магнолиядин пеш.

Гыкая.....75

Бикеханум Алибегова. Гыкаяяр.....78

КРИТИКА ВА БИБЛИОГРАФИЯ

Н. Ибрагъимов. Хъендик кумукъай
шаир. *Макъала*.....88

САТИРА ВА ЮМОР

А. Исмаилов. Куъруъ гыкаяяр.....92

Ш. Исаев. Мезелияр.....96

РУКОВОДИТЕЛЬ -
КЪИЛИН РЕДАКТОР
Мурад Мегъемедович
АГЪМЕДОВ

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:
КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
Х. ХАМЕТОВА

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ**.

Чи телефонар:

Къилин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Электронный адрес:
ismailov.abduselim@yandex.ru

Выход в свет 3.08. 2022 г.

Тираж 426 экз

Заказ № 1254

Печать офсетная

Бумага офсетная

Формат 70 x108 1/16

Усл.печ. л. 8,4 Усл. изд. л. 8,7

Цена свободная.

Типография: ООО «Издательство «Феникс - пресс»

Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Петра I, 61

Регистрационный номер: серия ПИ №ТУ05-00414 вы-
дан Управлением Роскомнадзора по Республике Даге-
стан от 22.04. 2019 г.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан “Редакция респу-
бликанских литературных журналов “Соколенок” и
“Литературный Дагестан”.

Адрес редакции и издателя: 367000, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар сад
тахъун мумкин я. Макъалайрин, абура гъизвай де-
лирин дуъзвилини патахъай жаваб авторри чпи гуда.
“Самур” журналдиз акъатай материалар печатдин
маса органра чап хъийидайла, журналдин тІвар къун
чарасуз я.

Редактордин заф

Абдуселим
ИСМАИЛОВ

ТАБНИ ЯРАКЪ Я

2022-йисан 24-февраль Россиядин тарихда, гьакI дуьньядин тарихдани, виридалайни лишанлу йикъарин жергеда гьатда. Идал са шакни алач. Вучиз лагъайтIа уьлкведин Яракълу Къуватри Луганскдин ва Донецкдин халкъдин республикайрин тIалабуналди эгечIай абур Украинадин миллетчи кIеретIрикай миxьи авунин махсус операциядивай гуьзлемеишзавай нетижайри Европадаин ва вири РагъакIидай патан кьисметра гележсег патал кар кьетI ийидай дегиивилер арадиз гьида. ГьикI хьи, женгер Украинадин чилерал физватIани, дяве тухузвайбур Америкадин пацук квай Европадаин уьлквеяр ва НАТО-дин тешикат я.

Россиядин Яракълу Къушунри чпин вилик эцигнавай макъсадар ва мажбурнамаяр кьилиз акъудзавай варцара икI тирди тестикъарзавай гзаф делилар ва шагьидвилер ачух хъанва. Абуру кълтурзава хьи, Украина жидадиз элкьуьрна, чи уьлкведин аксина чинебан крар тухуз, мидявили, гьатта душманвили планар гьазурна, кьилиз акъудиз гьеле СССР чукIурай 90-йисарилай эгечIнавай. Зурба уьлкведин пай хъайи Украинада акъван чIавалдини аваз ва чинебан кIвалах тухуз хъайи миллетчивилин кIеретIриз цIийи мумкинвилер ачух хъанвай. Чи уьлкведив мидявал кьун кьецепатан политикадин кьилин рехъ тир уьлквейри Урусиятдиз акси дестеяр пулдин такъатралдини, яракъралдини, абур ишлемеишдай пешекарралдини таъминарзавай. Абуру патал гьихътин йикъар алуькнаватIа, чаз аквазва, фашиствили рехъ хкягъайбурун, абурукай даях кьур властрин ва государство яз Украинадин кьисметар гьикъван мусибатдинбур жедатIа, муьквал тир гележсегда ахквада.

Къенин девирдихъ, Украина арада аваз кьиле физвай вакъиайрихъ са ажсайиб кьетIенвал хъанва. Ам гьар са камуна, гьар са рахуна таб авун я. США-дин президентдилай эгечIна! Ягъсузвилелди, намуссузвилелди, марифатсузвилелди. Имни Россиядин аксина ишлемеишзавай яракъдиз элкьвенва.

-Эгер авайвал лагъайт!а,- инкарзавач чпин ягъсузвилер Украинадин президентидин тартайри,- чунни садазни герек амукъдач, Украинани, адан далудихъ галай къуватлу уълквейрин мурадар ва умударни акваз-акваз барбат! жеда.

Гъар садаз соцсетриз гъахъдай мумкинвал авай и девирда таб авун, гъатта уълкведин аслу туширвал патал женгина авай Армиядин аскеррин игитвилерикайни шаклуз рахун чи къенепатан мидярини адетдин кардиз элкъуърнава. Акъулдиз къери инсанри телефондин чинилай кИелай тапан ихтилатар ина-ана гъаз къекъвезва. КИанзни-такИанз вишекай сад-вад кас абуруз муьтIуьгъни жезва.

«Самур» журналдин 2019-йисан 4-нумра ачухзавай макъалада за Дагъустандин са милли театрдин кылин режиссердихъ галаз хъайи жуван съгъбетдикай ва адалай инихъ за адав гъил хугун тийизвайдакай ихтилатнай. Ада лагъанай хъи, «зав военный форма алайбур аквадай вилер авайди туш», «Ватандин ЧИехи дявени зиди туш, ада зи бубадал хирер авурди я». Адавай заз мадни пара ахмакъ гафар ван хъанай. Гъавилай за адаз чин-чинал «Вав за гъил вахгудач!» лагъанай.

И мукъвара Магъачкъаладин СтIал Сулейманан багъда къекъвезвай чIавуз зи къанишардиз атай са шумуд кас танишин арада заз вич аквадай вилер ама-чир кылин режиссерни авай.

-Куь и дустуни заз гъил ягъизмайди туш,- лагъанай ада вичихъ галайбуруз зи патав агакъайла.

Адан юлдашар мягътелдиз заз тамашиз амукъна.

-Эхъ!- лагъана за.- Ягъизмайди туш! Вучиз ятIа, вичи лугъурай!

-За вуч лугъуда? Гъикъван жегъилрин мейитар хтанва Украинадай? Зи хуьруьн жегъилрин са пай ана телеф хъанва. Герек авайни чаз дяве?

Зи паталай адан юлдаширикай сада ягъанатдин хуьруьн галаз жаваб гана:

- Гъикъван авайди я куь хуьре жегъилар? Къвед? Пуд?

Муькуьда адан гафарал алава хъувуна:

-Зун са кардал мягътел я: исятда виридалайни пара рахазвайбур, таб ва гъилле ийизвайбур режиссерарни манидарар, гъанра авай шит къабачиярни пичIи ягъанатчияр вучиз ятIа?

-Чпин уду-будуйралди чи гъисабдай яшамиш жезвайвилай!- тестикъарна сад лагъайда.

- Уълкведин четин юкъузни гъакI КИанзава! – алава хъувуна муькуьда.

Чидач, мад вучтин ихтилатар абурун арада хъхъанайтIа, за гъил вугун та-вурди кыл хура туна вилик кваз, абур эласна фена.

Таб, фитне, фендигарвал инсанрив вири яшинда гъаз хъайи, гилани гвай ва гумукъни ийидай чинебан яракъар я. Халкъарин ва уълквейрин алакъайрани абур гъамиша кардик квайди я. ГъуьчIре хъиз къеняй нез, абуру гъикъван инсанрин къисметар чIурзава, коллективар чукIурзава. Вичин кепекдин хийир патал гъикъванбуру дустар, багърияр маса гузва. Гъавилай я халкъдин мисалда лугъузвайди: Вахвиле къурди къагъбе жезва, дуствиле къурди – душман.

Аллагъди авурай ман чпин дуван!

Украинадин яракълу къушунар терг ийиз, фашиствилин ва миллетчивилин кIеретIрикай и чил михьи ийиз Россиядин яракълу Къушунри тухузвай женгера Дагъустандин гзаф рухвайрини иштиракзава. Мажбурдай са себебни авачиз гуьгьуьллудаказ фенвайбурун къадарни самбар я. Телефвилерни авачиз туш. Игитвилерни къалур тийиз туш. Магърумвилер галачир дявеяр тежедайдан гъавурда авай ксарни таб-гъилледик къилерни кутазвач. Ватандин буржи къилиз акъудиз къурбандар жезвайбурун, набудвилер гумаз къутармиш жезвайбурун гъайиф чIугъазва. Абурун диде-бубайрин рикIерикай хабар къаз, чпин рикIерилай нефес аладарзава, вилерилай накъвар авадарзава. Донбассдикай рахунрани абурувай табни гъахъ чара ийиз алакъзава. Гъавиляй Россиядин халкъарин тупламишвал йикъалай-юкъуз мягъкем жезва. Гъалибвал патал им къилин замин тирди абуруз чизва.

ВикIегъбуруз ва руьгъдал мягъкембуруз – баркалла! Абурун тIварар ва крар даим сагъ амукъда!

* * *

Дагъвидин хва дагъвидин къагъриман хци
Игитвилин женгина экъична иви,
Хуьз азадвал чилерин накъвадин чIулав,
Туьхуьрзаваз дуьньядихъ галукъдай ялав.

Дагъвидин хва дагъвидин къагъриман хци
Тамамарна женгера бубайрин веси:
Гъил къачуна чандилай къутармишна тIвар,
Куьчейрални майданрал хуьдай алаз зар.

Дагъвидин хва дагъвидин къагъриман хци,
Дагъустандин дагъларай са хуьряй бицIи
Кутур рекъиз къевезва мад игитар пара,
Дагъвидин хва чешне къаз душмандин хура.
Кремлдани тикрариз – гуьзел тавара –
Ви тIвар сагъ я чилерал! Руьгъни – цавара!

ДОНБАССДАЙ ДИДЕДИЗ КАГЪАЗ

Диде, ингъе, шумуд варз я
Зун ваз, вун заз такуна,
Телефондай рахун гъар са
Пар хъжез ви гъамунал.

Сагъдиз ама, азизди, зун:
КIвач-гъил кума бедендик,
Гума жуван фикир-къатIун,
Дирин язма лекъен хъиз.

Гъелбетда, вил гала кIвалихъ:
Ви хинкIардихъ, афардихъ,
Гардандал ви чими гъилихъ,
Чими месик ахвардихъ.

Амма, диде, зун Ватандин
Аскер, адан даях я,
Хура туна хур душмандин
Пад авун зи кIвалах я.

Йикъар чна гысабзавач,
Гысабзава сенгерар,
Им къачуз, ам барбатІзавай
Къизмиш, къизгъин женгера.

Чна югъди фикирзавач
Кеф-кефият йифекай,
Душман ийир-тийирзава
Чи яракърин хъилекай.

Абур катиз, чун галтугиз,
Къугъун хъиз я аялрин.
Амма, и цІа куз алугиз,
Чанар физва къегъалрин.

Йифизни чун уяхбур яз
Тазва йикъан вакъийри,
Яракъ худда туна физ кІанз,
Дуван акваз ягъийрин.

Накъ гвай патав,
къе къуьн-къуьне
Амач кІеви дустарив,
Жува-жуваз ягъиз тегъне,
АцІурзава къастарив.

Къахчуна кІанз абурун къисас.
Ахпа ваъ! Къе! Гъа инал!
Душманрикай цІувад-къад кас
Телефиз са женгина!

Къастуни къаст хаз, чан диде,
Дирибашрин жергеда,
ВикІегъвилер – гыкъван, диде! –
Къалурна зун хкведа.

Хкудда ви рикІикай гуж
Захъ чІугвазвай гъамунин
Тамамарна хивевай бурж
Хва саламат ахкуни.

Амма къени, пакани заз
Муьгълет авач ахкъатдай,

Женгини мад женгина тваз,
КІевяй кІевез ахватдай.

ЦІай-гум, чукІун, барбатІвилер...
Такваз маса шикилар,
Яру таратІ къуна къилел,
Терг ийин и зибилар:

Жуван кунаш чарадав гвай
Ява кчан гурцІулар,
Фашиствилини пайдахрик квай
Хахуларни гуцулар.

Ина, диде, чилер мублагъ -
ЧІулав мехкІуьт накъвадин -
Кихлиг тийиз Сад тир Аллагъ,
Ква гунагърин ругъвадик.

Къванерив къван,
ракъунив ракъ
Ахгат тийир тегъерар
Хъана, ина эхирзаман
Я хуърерни шегъерар.

Инсанарни: эркек-диши,
Аял-куьял, эгълияр
Зинданрава ламу, мичІи,
Президент вич кефли яз.

Украина къилияй-къилиз
Хъанва хебни-жанавур,
Рехъ алатна, суьруь рекъиз,
Сада садаз гана кІур.

ГыкІ чІугвада халкъдин язух
Хаинвалун ахлакъ тир,
Дустни душман язваз ачух,
Такваз, икъван ахмакъ тир!?

АкуртІа ваз, гыкъван регъят
ЯтІа абуруз чукІурун,
Жуван чилел са пипІ къегъят
Ийиз жемят чукурун!

Мертебаяр хклай аршдив
Аватнава кьакъанрай,
Суварар ваъ, шел-хвал ясдин
Къиле физва майданрал.

Амач, диде, маса рекъер,
Кар гьакI тирла асулрай.
И зегъерлу хъач квай векъер
Тергна кIан я дувулрай!

Хкат тахвун патал зиян
Чуъллериз пак накъварин,
ТуькIуьрзавай гьахълу заман
Урусатдин халкъарин.

Умуд кутур архайиндиз...
Зунни амач чигит яз!

Хайидал ад, аферин гъиз,
Хкведа зун игит яз!

Бубадини зал дамахда,
Баркалладик акатна,
Гъалибвилин ал пайдахдал
Хцин суьрет акъатна.

Анжах гила сагърай, диде,
Алукънава пакама.
Жуван яракъ хкъан гъиле
Йифди къуьнуьхъ галамай.

Югъ, вахъ галаз акъатна йиф,
Хъурай зазни хъсанди!
Пакани захъ хъия илиф,
Зи азизди, масанди!

Май, 2022-й.

Зульфикъар Къафланован - 65 йис

Зульфикъар
КЪАФЛАНОВ

ЦИУВАЙ ЯЛАВ КУЗ ЖЕДАЧ...

(Цийи шиирар)

* * *

Рагъ.
Варз.
Ракъинилай –
Им чи къведан ара я –
Вацран къуват пара я:

Ам,
Ара гуз,
Йикъан цава гъахъзава.
Рагъ лагъайтIа,
Йиф рекъемаз,
Вичин кIвалаяй квахъзава...

25.05.22. Геж йиф.

* * *

Чил.
Хабарар.
Чулавбур ваъ,
Лацу-лацу хабарар
Агакъиз хъуй,
Зи Чил, вав:
Лацу хабар жегъилвал я,

Чулав хабар –
Агьилвал...

25.05.22. Сегьер.

* * *

Авач.
Са хийирни авач вакай.
Чиркин жезва Чилин чин,
Ви кьацIай гьил галукьай:

Вун инсан туш,
Марф я буьркьуь,
Кьурах чIавуз
Цавун гьапа амукуьай...

08.01.22. Рагъ дан.

* * *

Гьетер.
Игитар я гьетерни,
Ватандин руьгъ шадардай:
Экв гузмай кьван беденри,
Са чавузни абру цав –
Багъри утагъ гадардач...

09.01.22. Йиф.

* * *

Мих.
Мих акурла,
КутIади
Ракьурзавай тахтадиз,
Шаир кьведа фикирдиз:
Дерт-азабдин кIашуни
РикI гатазва факьирдин...

09.01.22. Геж йиф.

* * *

Дагъви.
Шегьер.
Шегьердавай дагъвиди,
Бахт элкьвенвай
Чурун тавур кицикдиз,

Къве затІ хуъзва утагда:
Сад –
Япунжи,
Муькуьд бармак хъицикьдин...

09.01.22. Геж йиф.

* * *

ХкечІмир.
Са чІавузни хкечІмир
Багъри халкьдин лувакай.
ХкечІайтІа,
Акатда вун
Идан-адан кІвачерик,
Михъи къван хъиз,
Кур къисметди
Хкудай тик ракагай...

09.01.22. Экв.

* * *

КІус.
КІусунизни,
КІус яз Чилел атанвай,
Чка ива вахтуна.
Амма, амма
Битав чандиз,
Вахтунай
КІус-кІус хъана хтанвай,
Чка гудай
Кас хъижедач бахтуна...

10.01.22. Пакам.

* * *

КІвал.
Аяз.
КІвализ гъахъай
Аяз кІвалай хъфизва:
Ам атайла,
За къула цІай хъийизвай...

10.01.22. Рагъдан.

* * *

Руѣхъ.
Зунни руѣхъ я,
Аквамир зал чан алаз:
Зи кѣismetдал,
Гѣа зун хайи йикѣалай,
Сурун рехи кѣван ала...

12.01.22. Пакам.

* * *

КапІ.
КапІзавач за.
Тахсир ятІа,
Ягѣрай зи рикІ
Сад Аллагѣдин лапІашди:

За,
КапІ тийиз –
Куз кІанзавай михѣивал –
ЦІай тергзава савашрин...

12.01.22. Пакам.

* * *

ЧІал.
Виридалай гужлу чІал,
Язва тІал,
Текдиз кІвале кѣейидан:
Чулав йифер цІрана,
Экуѣ жедай йикѣан кІвал,
РикІ гѣапа кѣаз,
КІелнайтІа ам,
Сад Аллагѣди гайида...

13.01.22. Нисин.

* * *

Гѣил.
Гѣил вугумир,
РикІ гице зав:
РикІ галачиз,
Гѣиливай
Жедач михѣиз
Кѣismetдин цав...

14.01.22. Пакам.

* * *

Зун.
Зун тийижир,
Зи нагъв такур
Са къван амач гурандихъ:
Зи азизбур,
Ина фадлай
Хъанва закай жуванди...

14.01.22. Нисин.

* * *

Жив.
Живедизни
КІамач дуьнья,
КІамач Чил,
Чи гунагъри къацІурзавай:
Агакъдалди
Бахтсуз Чилив,
Ада пилте цІурурзава...

14.01.22. Пакам

* * *

Вахт.
Захъ вахт амач,
Чал кхъдай,
ТІал рикІеваз Ватандин:
Зи везифа,
Багърияр
Тухун хъанва гурандиз...

14.01.22. Нисин.

* * *

РикІ.
Руьгъ.
АватІани са чанда,
Зи рикІни руьгъ туькІуьзвач –
Мукъвал-мукъвал къалзава:
Руьгъ кукІушдал аламаз,
РикІи чилихъ ялзава...

16.01.22. Сегъер

* * *

Амукъда.
Сурани сагъ амукъда,
Чилин шардин хъвер патал

Женг рикІеваз рахайди:
Кучуддайла,
Чир жедач,
Къейи уьмуьр тухвайди...

21.01.22. Нисин.

* * *

Чил хуьдайла душмандикай,
Тур авуна важдандикай,
Са шумудра
Игит жеда зун.
АкьалтІайла дявеяр,
Шехьдайвал захь дидеяр,
Тек са сефер
Мейит жеда зун...

25.01.22. Пакам.

* * *

Рагъ.
Варз.
Варз акурла,
Рагъ рикІел къвез,
Рагъ акурла –
Варз,
Теснифзава чІалар за:
И лампайри,
Кузвай кІвале Аллагъдин,
Къалурзава
Каинатдин тІалар заз...

30.01.22. Геж йиф.

* * *

Зун,
Зун рахадач.
Жувни киса:
Кисунихъни
Вичин къетІен чІал ава,
Адаз яб гуз
Гъазур я Чил,
Хура халкъдин тІал авай...

01.02.22. Нисин.

* * *

КӀус я зун.
Каинатдин кӀус я зун –
Пара туш,
Гъанвай чилел кьисметди:
Зи везифа,
Шадвал гун я,
Садвал гун я
Миллетриз...

02.02.22. Сегьер.

* * *

Гунагъкарар.
Гунагъкарри,
Алдатмишиз ризванар –
Къаравушар женнетдин,
Эдемдин багъ
Къалурзава
Чпин къацӀай кьисметдиз...

03.02.22. Экв.

* * *

Вун.
Вун михьи я,
Хирерин къар –
Чирк цӀурурдай мелгъем хьиз.
Ваз женнетда –
Шад хьухъ, азиз –
КӀвал авунва Аллагъди,
ДакӀардай пак
Багъ аквадай Эдемдин...

03.02.22. Сегьер.

* * *

Агъ.
Дар я чилер,
Дар я цифер
Зи агъдиз:
Аллагъдин тӀвар мецеллаз,
Шагъ гузвайбур
Гзаф хьанва гунагъдиз...

03.02.22. Пакам.

* * *

Ціаяр.
Вири ціаяр
Туьхвейтіани чилеллай,
Са ціай куда датіана –
Шаирдин рикі –
Ракъинин кіус,
Ялавдин мурз винеллай...

04.02.22. Пакам.

* * *

Дуьнья.
Квазвани заз,
Тіазвани заз,
Са гафар я дуьньядиз.
Гьакі ятіани,
За адан тик къуьнера,
Ціугъ акъуддай мекъерай,
Ціай твазва зи дуьадин...

07.02.22. Пакам.

* * *

Бере.
Са береда,
Зунни авай жергеда,
Дуьз ксарин –
Арифрин.
Къе лагъайтіа,
Са чирвални амачиз,
За жуван чан кузва ціал,
Зи девирдин гъайифрин...

07.02.22. Нисин.

* * *

Алатда.
Гъа гила – мад
Чи рикіелай алатда,
Вуч кар ятіа
Аял хьун:
Чи бейнидиз,
Къуркъушум хьиз,
Гъахъзава къе
Сурал хьун...

08.02.22. Сегьер

* * *

Чизва.
Заз чизва,
Зун,
Чилел – девриш,
Цава ялгъуз булут я...
Зи душманар,
Шад жемир квез:
Зун куьн патал
Девришни туш,
Булутни туш –
Барут я...

10.02.22. Нисин.

* * *

Югъ.
Кап.
Югъ экуьзмаз,
За кIватIна кап...
«Ахъая ам!» – талукъдай.
Чал акъатнам
Ахъайнач за:
Чи шад йикъан экуьвал
Гъапа къванни амукърай...

11.02.22. Пакам.

* * *

Зун.
Зун накъ,
Аллагъ,
Къиникъ течир аял тир.
Къе,
Цуькверин юкъвани,
Ни къвезва заз
Ажалдин...

11.02.22. Нисин.

* * *

Хъвадайди.
Заз хъвадайди цамир мад,
Зун гъакIани пиян я:
Зун

Девирди,
Вичин чиркин гъилерив,
Циб ацIуриз,
Бейгъуш гузвай инсан я...

17.02.22. Пакам.

* * *

Вахт.
Зун вахтуни тарашзава –
КIус-кIус атIуз тухузва.
Алчах тиртIа,
Тухудачир.
ИкI тирвиляй,
За адан рехъ атIузвач...

18.02.22. Йиф.

* * *

Гелер.
Чун уьмуьрдай хъфизва,
Хъфизва чи гелер таз –
ЧIагайбурни къацIайбур.
Зун къейила,
Зи гел къуна къведайбур,
Алхиша заз,
ХъайитIа ам чIагайди.
ХъайитIа ам къацIайди –
Къаргъиша...

19.02.22. Геж йиф.

* * *

Руьгъ.
КузватIани
Хажалатди чандавай,
Ругъди цавуз
Хъфиз тади ийизвач:
Адаз зи рикI –
Вичин стха –
Вахтсуз къена кIанзавач...

25.02.22. Сегъер.

* * *

Руг.
Вичиз кѣулай
ШипI жагъурда руквади,
Чагай чкада:
Ам,
Гъайван туш,
Ацукъиз,
Кткай чкада...

26.02.22. Нисин.

* * *

Руьгъ.
Гуьгъуьл тIармир на руьгъдин,
ЭгечI адав хъсандиз:
Руьгъ
Лампа я,
РикIиз экуь хъун патал,
Кузва хура Инсандин...

26.02.22. Рагъдан.

* * *

Первана.
Перванадиз
КIандач йифер –
МичIивал,
КIанда шемер,
Чиз-чиз вичин
Ажал тирди экуьвал...

4.03.22. Экв.

* * *

Алем.
Заз ви язух кѣвезва кѣе,
Зи азиз Алем:
Няс девирди
Ви кIвачерик вегъезва
Барутни цIелхем...

4.03.22. Нисин.

* * *

Ктабар.
За кІелзава ктабар,
Куьгьнебур ва цІийибур,
Чиз-чиз абру,
Чирвилер хьиз,
Артухдайди азабар...

12.03.22. Рагъдан.

* * *

КІвал.
АкьалтІайла цІийи кІвал,
Адак рикІар кутамир,
Гатун тийир мугьманди:
Къейи чІавуз,
Вич гурандиз тухудай,
Гьил-къуьн кІан я инсандиз...

23.03.22. Геж йиф.

* * *

Рагар.
КІвачеллачиз
Къекъвезва зун рагара.
«Куьнни къекъуьгь!» –
Им зи рикІин эвер я:
Руьгьер цавуз
Хъфей чІавуз,
ТІвар хуьдайбур къванер я...

23.03.22. Пакам.

* * *

Кепек.
Тазвач чилел,
Вахчузва за,
Чин къацІанвай кепекни:
Руквадизни кьимет гуз
Чирнава заз
Фелекди...

26.03.22. Йиф.

* * *

Умуд.
За садрани,
Дуьньядикай кеф хана,
Умуддин хъвер
Твазвач сиве ялаврин:

Зи умудди,
Экв сухзава рикIиз зи,
Хур къазуниз чIулаврин...

28.03.22. Пакам.

* * *

Явшанар.
Жезвач завай
Тум хкудиз явшанрин:
Абрун дувул
Чиле авач,
РикIе ава
Инсанрин...

29.03.22. Пакам.

* * *

Эквер.
МичIер.
КичIезва эквериз
Тамукъиз мичIер:
МичIерив чва
Экверин бегьер...

29.03.22. Нисин

* * *

Сулар.
Таниш тушир хуьрайни
Хквезвач зун,
Фин тавуна суларал:
Аллагъдин экв
Чуьнуьх хьанва
Гурандин лал чIуларара...

30.02.22. Сегьер.

* * *

«Зи патав ша!» –
Гъарайиз,
Жуван уьмуьр
Кутамир на завалдик:
Вахт тахъанмаз,
Патав къведай
Хесет квач Ажалдик...

30.03.22. Пакам.

* * *

Са сефер.
Са сефер зи мецелай
«Цавалай зи Чил къакъан я!» –
Алатнай:
А береда,
Акъахайла Шалбуздал,
Цифер кІвачик акатнай...

30.03.22. Пакам.

* * *

Инсанар.
Имандивай,
Виждандивай
Къерех жез –
Им тІал я за акъазвай –
Куьлуь жезва инсанар:
Абрун патав
Къе заз руквар,
Ири хъана, аквазва...

3.03.22. Нисин.

* * *

Иланар.
Заз кичІе тир,
КичІезмач,
Жув кІасункай иланри:
КІвачер аваз,
Чилелай къе
Хур тухузва инсанри...

30.03.22. Нисин.

* * *

Диде,
Дяве.
Чуьнуьх, диде,
Кіемевай куьрпе,
Дяве кьвезва агъадай:
Буьркьюь я адан
Гъилевай гуьлле...

30.03.22. Рагъдан.

* * *

Рекьидач.
Душман амаз,
Сурани зун рекьидач:
ТІварцІиз туна гуьне пад –
Къадагъа тир емиш нез –
Зун уьмуьрдин
Къуза патаз хъфида...

9.04.22. Сегьер.

* * *

Инсанар.
Аси хъанва инсанар.
Сан пара я
Ягьсузри
Битмишзавай гунагърин:
Къун тавуртІа вилик пад,
Тадач абру цаварал,
Чеб халкъ авур Аллагъни.

10.04.22. Нисин.

* * *

Яд.
Яд акьалтна,
Инсанар
Жедайла батмиш,
Мукьвал алаз
Сагъ гимияр ядранрин,
Ци чІугвазвай луьткведа
Ацукъда зун Ватандин...

11.04.22. Пакам.

* * *

Хъвер.
Зи хъуьруьниз –
Къугъваз кІандай,
Ргаз кІандай
Пузардал –
Хъуьрез чизмач:
Набуд хъанва дуьнья зи –
Адаз дуьз физ,
Къекъвез чизмач...

12.04.22. Нисин.

* * *

Гаф.
Рахадайла,
На гъар са гаф мецел гъваш,
Арифдардин жуьреда:
ЭкъечІайди какадай,
Хутаз жедач хъиреда...

13.04.22. Пакам.

* * *

Ша.
Чиляйни ша,
Цавайни ша
Патав зи,
Акъвазмир гъич татана:
Зи варцелай
Чарх язавай Ажалдиз
Акурай, дуст,
На кІвалин рак гатана...

13.04.22. Нисин.

* * *

Рагъдандин рагъ.
И рагъ акваз,
Жувакай
За хиялар ийизва:
Ам акІизва,
Инсан хъиз,
Са чІавузни рекъизвач...

21.04.22. Рагъдан.

* * *

Сес.
Къве вацІун сес япаваз –
Хажалатдин,
Шадвилин –
Физва уьмуьр инсандин.
Фирай мадни:
Са кар хъана,
Нагагъ абур къурайтІа,
Хъелда чакай Карванди...

21.04.22. Йиф.

* * *

Кана кузвач,
Я туьхуьзвач,
Туьхвена...
Амукьдалди уьмуьрда,
Вилер кудай,
РикІер кудай
Гум хъана,
Вахчурай зун гарари,
Чи Касгьуьлуьн къум хъана...

22.04.22. Экв.

* * *

ДапІар.
Вичин кІвализ
Уьмуьрди
Язамач дапІар:
Адаз чизва –
Герек хъунни –
Ажалди
Хадайди ракІар...

22.04.22. Нисин.

* * *

Зи гуьгьуьна –
«Вак ранг кумач инсандин!» –
Гъарай ава,
Ван ава:
Зун девирди
Биришдиз
Элкьуьрнава чан алай...

22.04.22. Рагъдан.

* * *

Къай.
КузватІани къула газ,
Зи бедендай
Катзавач фул,
Квахъзавач къай:
Бес жезвач заз
КупІадин гум,
КупІадин цІай...

22.04.22. Йиф.

* * *

Бала.
Гъич садрани
Агъузмир къил, бала зи,
Руьгъни твамир дабанда:
РикІе багъри Чил аваз,
Амукъ даим гуьлле яз,
ТІвек акъуддай гъулдандай...

29.04.22. Нисин.

* * *

ЦІай.
Ялав.
Ваз кІанзава зак цІай кутаз –
Кудач зун –
Вавай заз тІал гуз жедач.
Вун цІай ятІа,
Ялав я зун:
ЦІувай ялав куз жедач...

30.04.22. Рагъдан.

* * *

Легъзе,
Легъзедани на зун чилел
Тамир, Аллагъ,
РикІ амачир инсан яз:
Заз виш сефер,
Руьгъ амачиз,
Чилик хъфин хъсан я...

14.05.22. Экв.

* * *

Ацукъдач.
Жез-тежезни
Къвазда кІвачел,
Ви чкадал зун ацукъдач:
Булахдин цик,
Какахъ авур уьлендик,
Михъивилин
Са стІални кумукъдач...

14.05.22. Пакам.

* * *

Дагъви.
«Зун дагъви я!» –
Лугъуз,
Сивиз
На гумир гъава:
Чилеллазни –
Дагъвидин тур,
Цар-цар гуз –
Амукъда цава...

15.05.22. Геф йиф.

* * *

Ксудалди,
Ксайлани,
Кузва зи чан,
Руьхъ жезва зун.
Кун тавуна
Амукъзава суалар:
– Нихъ шезва вун?
– Куьхъ шезва вун?

16.05.22. Сегъер.

* * *

Югъ.
Югъни жезва,
ТІазвай дуьнья хураваз,
Аквар къевезвач месел заз:
ТІазвачиртІа дуьньядиз,
Хкведачир кІвализ зун,
РикІин са пай къецел таз...

16.05.22. Пакам.

* * *

Дуьнья.
Акваз дуьнья –
Ичин тар,
Селди къуна тухузвай,
Гьатзава зи
Хура дерин биришар:
Адал ала –
Гуж я им –
Зул такунвай емишар...

20.05.22. Сегьер.

* * *

Руьгь.
Экв жедалди
Ксузвач руьгь йифериз:
Адаз чизва,
Йикъариз
РикIи къайгъу
ЧIугвазвайди гьетерин...

20.05.22. Пакам.

* * *

Гар.
Гар ава къе.
ЯтIани за
АлукIава лацуди.
Гар ава къе.
Къуй ам мадни йигин хъуй:
Зурба бахт я зун патал,
Ватандин руг ацукъна,
Лацу перем чиркин хъун...

20.05.22. Нисин.

* * *

Гад.
Гатузни кваз
ВацIар къазва муркIари,
Залан живер къазва къе:
КапIавайда –
Вилиз акваз,
РикIиз такваз –
Аллагъдин тIвар къазва къе...

21.05.22. Геж йиф.

* * *

Ван.
Ван хъайила
Гъенел алай вахтунин,
Ялав къазва зи чанди:
Ада,
КъецІ гуз,
Къаргъадиз – лиф,
Цуьк лугъузва къалгъандиз...

21.05.22. Экв.

* * *

Гъетер.
НезватІани чпин эквер,
Шузар чІулав йифери.
Са чІавузни,
Варз гадарна,
Рагъ къужахдач гъетери...

30.05.22. Рагъдан.

* * *

Йиф.
Къе йифиз зун туьхуьда –
Зи ишигъ зав гумукъдач:
Накъан югъди,
Варз фикирда авачиз,
Зун ракъинин
Экуь кІвале ацукъна...

30.05.22. Рагъдан.

* * *

Заман.
Явшан.
ГузватІани туькъуьлвал,
Руьгъ ажугъдив ацІана,
За себзамач замандиз:
Закай фадлай
Сирдаш хъанва явшандин...

31.05.22. Сегьер.

Магъачкъала, 2022 йис.

Нариман
ИБРАГЪИМОВ

ТАПАРРИН КЪАРМАХРА¹

(Романдай кылер)

АЗОРАДИН АГАЛКЪУН

Саидина руш университетдик акатунин сагълугъдай къурмишнавай меж-лис гурлудаказ кыле физвай. Багърийри, дустари, школадин муаллимри, къуншийри хизандиз ва Азорадизни сифте агалкъун тебрикна, руьгъ цавуз акъуддай, балайрал дамахдай гафар лагъана. Гатун зегъемлу югъ, къуд патахъай, абудейсан хъиз, хуш келимаяр къвазвай, гъар са нямет алай суфрайрихъ мадни рикъиз хушди, чимида жезвай. Рахай гъар сада Азорадиз мадни хъсандиз Келун, еке дережайрихъ агакъдайвал зегъмет чIугун алхишзавай. Руш мярекатдал, адак къил кутур ва ам тешкилай дахдал пара рази тир. Адан шадвилихъ тум-къил авачир. Амма стхади и гуьзел юкъузни вахан гуьгъуьл чIурна, тIуьр хуьрекарни зегъерламишна.

Азорани Азиза шадлухдин суфрадихъай къарагъна ва чпин КIвализ хъфена. Межлисда авайбурун рахунри, тостари япар денгнавай. Вахар чеб-чпин гъавурда хъсандиз акъазвай ва абур сад-садан куьмекчиярни тир. КIуьд лагъай класс куьтягнавай Азизадини медицинадин колледждик экечIун патал имтигъанар вахканвай, нетижаяр къад лагъай августдиз чир жедайвал тир.

Келунар давамардай ашкъи авай рушариз дахди къетIивилелди малумарнавай: «Образование къачудай, са кеспидин иеси жедай къаст хъун зун патал дамахдай, разивалдай кар я. Амма квез чир хъухъ, зун пулар гана, куьн анрик кутунин терефдар туш. Я захъ анра авайбурун хукар ацIурдай пуларни авайди туш. Гъавилий тарсар хъсандиз тикрар хъия, уьмуьрдин къилин женгиниз физвайбур хъиз, гъазур хъухъ. Студентар хъайитIа, зи патай квев хъсан савкъатарни агакъда». Дахдин гафар рикIел хквез, рушар хъсандиз гъазур хъанай. Ингъе Азора вичин мураддивни агакъна. Нубат Азизадинди я. КIвализ хтана, кроватдал яргъи хъанвай вахарин кефияр куьк тир.

¹ Романдин сифте кылер - 2021-йисан 4-нумрада.

- Ваз за мад сеферда мубаракзава, зи вах, зун лап шад я. Дахдизни аферин, вижевай межлис кърмишна. Зунни акатнаваз хъанвайтІа...

- Акатда вунни, зи вах. Эгер на лагъайвал, экзаменар вахканватІа, вун студентка я.

- Захъ вучиз ятІани ахътин инанмишвал авач. Ваз чидани, зун таниш хъайи вири рушарин диде-бубайри къвед-пуд виш агъзурар ганвайди я.

- Пулар чпин келледиз къалум хъурай! Гъавиляй тушни чирвилер авай жегъилар амаз, кубутрикай, къиле самар авай амафрикай вузрин студентарни жезва. И татугайвилел эхир эцигдайбурни авач чинра. АкІ фад жуван умуд атІумир, зи иер вах. КІелдай чкайриз чешнелу, дигай чирвилер авай жегъиларни кІанзавайди я. Абуру вун хътинбурни къабулун лазим я.

- Сагърай, чан Азора, вуна зи умудриз кърват гузва. Ваз чизвани, дахди чаз гъихътин пишкешар гъазурнаватІа?

- Ваъ е-е. Зани фикирзавайди я, вуч гудатІа лугъуз. Гъихътин савкъат авуртІани, сагърай чи дах. Ахътин дах масабурухъ авайди туш. Тушни гъакІ, зи вах?

- Эхъ, эхъ-хъ, анжах гъакІ я. Сагърай чи дах!

И арада лархъна, раклар ахъайна, къенез ТІилиб гъахъна. Вахар гъасятда кроватдилай къррагъна.

- Ваз акъул мус къведайди хъуй? Рушар авай чкадиз, цуриз хъиз, гъахъдайди туш,- вичин наразивал къалурна Азоради.

- Куън рушар ваъ, зи вахар я.

- АкІ хъайила, вуна генани раклариз танкъ яна, ихтияр къачуна кІанзавайди я.

- Куън гъеле заз акъулар гудай чкадал алач, къе шалтаяр. Вуч я, вуздик экечІ-на лугъуз тум къацІал эцигзавани?

- КІамаш ихтилатар ийимир, Анзор стха, вуч герек хъанватІа, лагъ,- хъел кваз элкъвена стхадихъ Азора.

- Вагъ-гъ, вагъ-гъ, тамаш гъа и цицІибриз, заз а-ни, бе-е чирзавай. Кисна ацукъ жув алай чкадал, идиотка. Им аку, заз кІамаш лугъузвай гъашарат. За вун исятда инал пучуькъарда, нет хъиз. Акатнавай дамах аку гъа. Студе-ен-нт-т-тка-а-я-р-р-р. Ибурун тІварцІихъ дахди межлисарни кърмишзава. Чарабурун кІвалериз фидай кчарин тІварцІихъ...

Азоради пехилвилини зегъер къеневай стхади вуч лагъайтІани, кисун фикирнавайди тир, амма чпиз чиркин гафар лугъуни рушан мефтІера са вуч ятІани юзурна ва ада тумбочкадал алай столдин сят къачуна, стхадал гъалчна.- Угъраш! Алчах! Вун хътин стха жедани? Квахъ инай,- гъарайна Азоради.

ТІилиба ваха ихътин гъерекат ийида лагъана гъич фикирни авуначир ва адавай вич хуьдай амални хъийиз алакънач. Сят адан къилел алуькна. Сят аватай, шуьше хайи ванерихъ галаз ТІилибан гъарайдин сесни акъатна. Ам къил гъилерив къуна, ацукъна. Вахариз кичІе хъана.

- На адаз вучна?- Азиза чІехи вахаз вилера кърху аваз килигна.

И арада, гар галтугзавайди хъиз, кІвализ Рагъимат гъахъна. Къиляй иви кървезвай хва акурла, ада гъадал чукурна.

- Вахъ вуч хъанва? Къейи чанар, куъне адаз вуч авуна?- Рагъимат кичІ акатнавай рушариз килигна. Чилел алай сят, ханвай шуьшеяр акурла, ам михъиз къапарай акъатна.

- Куън кими, хибри хъанвани, я гуч тахъайбур? КицІи къуна куъ мефтІерик пехъивилини гъуьрс акатнавани? Чна квез межлисар ийизва, куъне ина – ихътин межлисар? Азора, вири ви пухъ я, вавай авай-авачир са стхадин гъуьрмет хуьз жезвачни?

Нубатсуз тахсир вичик кутуни Азора чІалал гъана:

- Азора, Азора лугъуз зун батІулармир, йаъ. Анзор атана чал гъавалат хъана. Ада чаз идиоткаяр, гъашаратар, кчар лагъана.

- Бес кылел сят элядани? Акъуддай ман кІваляй.

- ЭкъечІнач ам. Чна адавай тІалабна, амма мадни чал йикъ-йикъ лугъуз гъавалат хъана, вичин чиркин гафар эзбериз,- рахана Азиза.- Ахътин стха жедайди яни? Чна адаз вуч авуна? Вучиз адаз чун дакІан я?

- Вач, йодни жуна гъаш,- эмирна Рагъимата Азизадиз. Руш гъасятда фена. Дидедиз вичин хцин кфирвал, алчахвал чизвай, рушар туьгъметдай чкадал ала-чирди ада къатІузвай, амма вичин рикІ алай хва са куьнинни иеси тахъуни, ва-хари квазни ам ихътин чкадал гъуни дидедин рикІ тІарна. Школа куьтягнавай ТІилибахъ са жуьрединни мурад, кар авачир. Машинрал рикІ алайвиляй ав-тодорожный техникумдик экечІиз фена, акатнач. Гуьгъуьнин йисуз Рагъимата ам педучилищедиз документар вугуниз мажбурна. Гъа сифте экзамендай къвед къачуна. Гила вах университетдик акатайла, залан акъвазна. Эхиз жезвач. Са шумуд легъеда бейнидиз атай ихътин фикирри дишегъли мадни дарихарна ва ам рушариз пис-пис тамашна.

- Ада вуч лагъайтІани, вуч авуртІани, кваз къамир, ам куь стха я, гуч тахъай-бур, акъван пис жемир,- гададин кыл кутІуниз рахана Рагъимат ва ахпа абур кІваляй экъечІна.

И дуьшуьшдилай гуьгъуьниз са шумуд югъ алатайлани, Азорадин вири бе-ден, къулал алай къажгъан хъиз, ргаз авай. Ада, фикирар ийиз, кылиз тІал акъ-удзавай. Вучиз, вучиз багъри инсанри адан кефи хазва? Чпин руш, вах вуздик акатна шадвалдай чкадал, чинар чІурзава, къал акъудзава, паркутар гъалчзава. Кстах стха «аватІа са зун ава» лугъудайбурукай я. Адай гъамиша пехил, кІа-маш, пІузар хъуьрез, сарари кІасдай амалар акъатзавайди я. Бес и йаъ вучиз заз акси я? Зунни адан велед я эхир. Чуру, нагъакъан амалрин, крарин сагъиб Ан-зор жен, гъараяр заз ийин. Адаз гъуьрмет тийизвай чІуруди зун ялда. Де лагъ, датІана вай цІай акъудиз, бедендал цІукІ илисиз кІанзавай залумдиз гъуьрмет гъикІ ийидайди хъуй?!

Жаван рушан бейнидиз текъвезвай фикирар авачир. Я адаз вучдатІани чи-звачир. Са карди адаз сабур гузвай, дахди рушарин тереф хуьзвай. Идалай гъ-ейри сентябрдин варзни мукъва жезвай. Имни лагъай чІал тир хъи, кстах ст-хани, адан къуьруькарни, ламатІвилерни ахквадач. Армияда авайда эхиримжи йикъар гъисабдай хъиз, Азорадини алатзавай йикъарин сан къазвай.

Августдин юкъвар хъанвай. Йикъар пара зегъемлубур тир. Азоради кы-лел-кІвачел алукІдай парталар ва маса шейэр гъазурзавай. Гъяд юкъуз дахди адаз хиве къур савкъатни гана – къизилдин япагъанар.

- Агала жуван япарихъ, зи руш,- лагъана дахди.- Вун агакънава ва гила чавай яргъа, кылдини яшамиш жада. Жуван вири фикир кІелунриз це, чан руш. Вун ви мураддив агакъун, бахтлу хъун кІанзава заз.

- Сагърай, чан дах,- руша дахдин хъуькъвез темен гана.- Зун алахъда, за ви умудар кылиз акъудда, дах чан.

- Чизва, бала, чизва, зун пара шад я вун хътин велед хъунал.

Руьгъдик гъевес, ашкъи кутур и агъвалатдилай гуьгъуьниз къуд югъни алат-нач, Азорадин рикІиз мад раб сухна. Мурадар палариз элкъуьн тавуна амукъна.

Экуьнахъ Рагъимата къве рушазни буйругъна: къе куьн санихъни фидач. Чаз хъсан къайгъуяр ава.

- Вуч къайгъуяр? Чна вуч авун лазим я?- жузуна Азизади.

- Вахт атайла, вири чир жада. Чаз къе мугъманар къведа, гъавилияй гъазурвилер акуна кIанда чна.

Югъ дидедиз куьмекар гуз акъатна. Нянихъ кIвализ таможнядал кIвалахзавай Тамерлан халу, адан хизан атана. Йаъан мукъва-къилийрикай я лугъузвай абурухъ галаз са артух алакъаяр, атун-хъфин авайди тушир. Къе абур хизанвилевучиз атанвайди хъуй?- фикир фена Азорадин рикIяй. Рушаз чизвачир хьи, абур вичин гъарайдиз атанвайбур я.

Гъич руьгъдизни хабар авачир и кардикай малумарайла, Азорадин вилер къе цел акъатна, рикIиз пис хъана, мефтIера бунт къарагъна. Ахпа месэладин гъавурда гъатайла, рушан мез чIалал атана, рикIяй ажугъдин цайлапан акъатна.

- Йаъ, на вуч лагъана?! Зак лишан кутаз атанвайбур я?!- руш рахай тегъерди Рагъиматак кичI кутуна.- Гъабур? Зак лишан кутаз? Ви къил элкъвенвани?

- Кис гуч тахъайди! Им гъи къайда я вун захъ галаз рахазвайди? Шад хъухъ, хуьре квайни квай инсанар ви кIвачел атанвайла.

- Я зи кIвачелни татурай, я зи тIварни къун тавурай. Ахътин квайни квайбурун ем зун жадач. Зи далудихъ ихътин фенд туькIуьрнавай вун пара сагърай йаъ.

- Кис, я къейди. Ван къведа абуруз. Ваз гила зун фендер туькIуьрдайди хъана ман, гъаясуз? За ви гележегдикай фикирзава, къе кIамаш.

- Герек туш заз ахътин гележег. Хъфирай атайвал. За кIелзавайди я. Исятда лишанар кутадай вахт туш.

- КIела, кIела, вавай ни къакъудзава къван ви кIелун? Амма лишан къе кутада.

- Герек туш, йаъ. Лишан кутурла, мехъерни истемишда абуру. Ваъ, ваъ, зун рази туш. Ингъе абуруз лишан,- Азоради тупIарин арадай чIехи тIуб кIалурна.- А югъ абуруз аквадач. КIелна куьтягъайла, ахпа, анжах ахпа,- хъел квай руш кIвалай экъечIна.

Рушан патай гъич ихътин аксивал гуьзет тавур Рагъимата гъарайна:- Саидин.

- Вуч хъанва?- гъасятда акъатна гъуьл.

- Азор-р-а-а. Ам катна. Ада ваъ лугъузва. Зун беябур хъана...

- На захъ яб акалнач, къари. Ваз я ви рушан хесетни чир хъанач къедалди. На я адан фикирар, мурадарни кваз къунач. Гила вач, хъвач лагъа жуван мугъманриз. Зун рушан гуьгъуьниз фида, адай са кар-мар акъатдалди. Вач, ченедал аватнавай жуван цуькIуьн фитIин хъия.- ИкI лагъана папаз, итим рушан гъарайдиз фена.

Шегъердив дамах ва гъерекат гвай. Автостанциядал автомашиндай эвичIай Азора, чантаяр, пакетар са къерехдив эцигна, килигзава. Авай къван машинар вуч я! Гъар жуьредин, рангарин, кIалубринбур. Къибледихъ, Кефердихъ физва. Акъваз тийиз. Сад-садан тумунал алкIана. Икъванбуруз бензин гъикI акъакъаватIа? Инсанрихъ ахпа пулар авачалда. Рекъизва, гишила авалда. Бейкараяр ялда. Кугал атанвалда. Машинар ахпа виридаз ава. Гъатта импортныйрни,- фикирзава руша.

Инсанрин гьерекаат мадни бешбетер я. Абуру машинар гьич тІветІерайни кьазвач. Абурун виликай и патай а патаз физва, катзава. Гьилера чантаяр, пар аваз. Шоферри туьтуьІар язава, кабинадай кьил акъудна гьараярзава, цІвелел тІуб эцигна, элкьурзава (вун кІамай, дилиди яни лугъудай жуьреда), амма инсанриз гьич кьайгъуни туш.

Азора килигзава, хьуьрезва, гьейранвалзава. Лап кинодин кадрийриз ухшар я. Шикилар гьакъван фад-фад дегиш жезва. Хуьруьн секин, дарих, са куьналдини тафаватлу тушир уьмуьрдив гекъигайла, ина авайди кат-калтуг, гьарай-эвер, куьтягъ тежедай гьерекаат, гьулгъула я.

Шадвалзава руша. Эхир ам хуьрай акъатна. КІвалинбурун гьуьнтІуьникай хкатна. Гила амни датІана гьерекаатдик квай цекверин пачагьлугъдин хьтин шегьердин са бендедиз элкьведа. Адан цІийи уьмуьр башламиш жеда. Жаван гила вири вичиз кІанивал жедайдахъ агъунва. Ада кІелда, лап хьсандиз кІелда. Тарифлу са идарадин кьуллугъчи жез алахьда. Белки, са дуьзгуьн, намуслу, лайихлу касни гьалтин, адахъ галаз бахтлу гележегни арадал гьидайвал, туькІвей хизан кутадайвал. Фикирзава руша ва ам шад я.

Шегьердин маршруткаяр кьез, инсанар акъадариз чпиз талукъ терефрихъ физва. Къад лагъай нумрадин маршрутка акунмазди рушак юзун акатна. Тадиз шейэрни вахчуна, ам акъахна. Цуд-цІувад декъикъадилаь ам эмедин кІвале жеда. Ахпа, ахпа кІелунар, лекцияр, семинарар, зачетар, экзаменар... Хьурай, хьурай, заз абурухъай са кичІни авач,- вич-вичив рахазва Азора.

Хуьруьн гьавадив гекъигайла, чими я шегьерда. Вири дакІарар ахъайнаватІани машин акъвазарайла, салонда, хьрак хьиз зегъем жезва. Бедендиз гьекъ акъатзава. Алай партал кьелечІди, кьезилди ятІани. Бязи рушарал, дишегълийрал хур ачух кофтаяр ала. Хурарин кьилерни аквазва. Хуьре авайди тиртІа, низ чида, шумада айибардайди тиртІа. Михьиз беябурчивилин шикил я. Шегьер я маң,- кьимет гана руша куьрелди.- Пака зани гъа и жуьреда алукІда жал?-суал вахкана вичиз.

Стхадин велед акур Мерзият эмедин пІузаррал хьвер кьугъвана ва адак юзун акатна. Ада вири кІвализ ван кьведайвал гьарайна:

- Чи студентка хтана, Азора хтана,- эмеди рушав гвай шейэр дегълизда эцигна.- Вун, чан руш, ваннадиз вач, жуван гьекьер ятарив гице.

- За экуьнахъ...

- Лагъайвал ая, чан бала, регъят жеда ваз, зегъемвилин цІай алатда. Вач, вач, экечІ ятарик.- Мерзията хтул тухвана, кьуьруьгъуьм ядни ахъайна. Тасмални гъана.- Ихтилатар чна ахпа ийида, чан бала. За исятда таза чай къада.

Мерзият эмеди хзандикай, вичин стхадикай, тІвар кьаз вири мукъабурукай хабарар кьуна. Нубат аялрални атана.

- Гила лагъ кван заз, чан эмедин, чи рикІ алай кстах, кьве тІвар алай буба гьикІ ава? Ам квел машгъул я?- чай хьваз хабар кьуна эмеди.

Мерзият эмедин гафарик квай зарафат къатІай Азоради гъа жуьреда жавабни гана.

- Вири ихтиярар авай кстах буба я кван. Кефер чІугваз ава вичиз.

- Куьрелди, югъ - кечирмиш, чанта – кьирмиш. Я кІвалах мийир, я кІелмир, бес дах квез килигзавайди я?

- Дахди вуч авурай, я эме, темпелрин темпел, гьазур-гьалалдан иеси хьанвайла. Эхир дахди ам шофервилини курсарик кутуна.

- Ана кѣлдани ада?
 - Ракъарал, машинрал адан рикІ алайди я.
 - АкІ ятІа, къайгъу авач. Курсар ятІани, са кеспидин иеси жеда адакай. Чи марвар цуьк хътин Азиза гъикІ я? Вунни атайла, ада дарихвал гъиссда гъа. Акъ-ваз, акъваз, я чан руш, адани экзаменар вахкайди я къван. Акатнавани ам?

- Ваъ, чан эме. Медколледж пуларин аукцион кѣле тухузвай чкадиз элкъ-венва. Ни гзаф гайитІа, адан бала кѣлуник акатзава. Аялри ваъ, диде-бубайри пуларин экзаменар вахкузва. Ваз чи дах чизвайди я хъи, ахътин крарик ада кѣил кутунач.

- Я чан бала, мегер а ягъсузар къадайбур авачни? Гъа саягъда пулар къачуз, абуруз регъуь къванни жезвачни? Ришветбазрихъ галаз женг чІугвазвалда чи чІехи гъукумдаррини. Яраб гъа икІ чІугвазвайди я жал женг?

- Чидач, эме, а крарай зи кѣил акъатзавач.
 - Гъалал тахъуй чпиз. Нез тахъурай гъарамдин мал. Алчахар. Къайгъу авач, чан руш, кѣл хъувурай школада, ахпа къве йисалай амни гъа вун хъиз, вичин кѣилелди са дуьз чкадик экечІда.

- Эхъ, эме чан, зани вахаз гъакІ лагъайди я. Ада вич Россиядиз фена, меддик экечІдалда. Ина экечІиз хъайитІа, гъамбар пулар кІан жеда.

- Язва, чан руш, язва. Гъарамзадайриз я Аллагъдихъай, я пачагъдихъай къ-урху амач. Кесиб халкъ алажзава абуру. Акваз-акваз. Я и алчахвилерин, ягъсуз-вилерин вилик пад къадайбурни авач. Вири сад-садак какахънава. Гъакимар, къачагъар, иблисар, шейтІанар, тарашчияр. Мусибатдин девир я, чан руш. Ахъ-тинбурукай чун Аллагъди хуърай.

Пакамахъ Азора шегъердиз экъечІна. Университетдиз фида, гъикІ вуч ятІа, герек малумат аватІа, чирда лагъана. Рушан гуьгъуьлар, гуьлуьшан югъ хъиз, ачухбур, экуьбур тир. РикІе хважамжамдин нурар хъуьрезвай. Ам, Азора, республикада тІвар-ван авай университетдин студентка я. Ингъе меркездин куь-чейра къекъвезва. Адаз датІана вичиз пис-пис, турди тІуьрди хъиз килигзавай стха Анзорни, вичелай нарази йаъни ина авач. Анжах дахдикай, Азизадикай фикирар гъатзава рикІе. Къайгъу авач, абуру чпин кѣил акъудда. Дахдини эхи-римжи вахтара балкІандин кѣинерар вичин гъиле къунва, хзандин гъар са гъе-рекатдал вил эцигзава. Им хъсан я. Гъелбетда, йъазни Анзораз идакай хъел ава. Хъурай, хуьре кІамарни, булахарни ацІанва, яд хъурай чпиз кІамай къван.

Чан алай хътин шегъерди Азора гъейранарзава. Вири гъерекатдик ква: ин-санарни, машинарни, кІвалерни, тарарни... Жуьребу-жуьрединбур, хважам-жамдин рангаринбур, гъар кІалубринбур. Адаз акІ жезва хъи, шегъер вири механизмаяр кардик кутунвай зурба аппаратдиз ухшар я. Инсанри алукизавай парталарни хуьруьнбурал жезвайбурулай тафаватлу я. Дишегълийрал, иллаки рушарал, къезил, азад, куьруь юбкаяр, булушкаяр, кофтаяр, футболкаяр ала. Абурун арада чадраяр алай сад-къведни пайда жезва. Рангарни чІулавбур, ра-гъубур я. Яраб абуруз и зегъем юкъуз чими жезвач жал? Чуруяр квай жегъил гадаярни гъалтзава. Абурун къекъуьнни, килигунни масад я. Къайивал, нараз-ивал калтугзава абурун вилерай.

Азора дуьньяда, уьлкведа кѣле физвай умуми крарин гъавурда авай. Ада газетарни кѣлзавай, телевизордаини хабаррихъ яб акалзавай. Дагъустанда арадал атанвай гъаларини ам, агъзурралди дагъвияр хъиз, тажубарзавай. Тер-

рористар, вагъибатар лугъудайбуру республикада тунвай гъулгъуладин, дяведин эсер гъеле куьтягъ хъанвачир. Шегъерра, хуьрера милициядин идарайрал гъужумзавай, гъакъикъи исламдин векилар, погонар алайбур рекъизвай, чуьнуьхзавай, туьквенар, дараматар хъиткъинарзавай, чпиз харж тагай руководителриз, карчийриз инад къазвай. Чечнядай атай бандитар кукIварнатIани, чкадин хейлинбур катнатIани, тамара, дагълара ва маса хелвет чкайра кIеви хъана, чпин алчах крар давамарзавай дестеяр амазмай. Абуру пулар къачун патал инсанарни чуьнуьхзавай. Гъавиляй Мерзият эмеди руш таъкимарнавай, «университетдиз фена, хкведа вун. Чин тийидай садахъни галазни рахадач, таксийра акъахдач. ТIалабчийрихъ ягъамир, масада теклифай чкадиз фимир». Чуруяр квайбур акунмазди, эмедин гафар рикIел хтана. Ахътинбур хуьрени пайда хъанвай. Абурукай къве гада-террорист Карамахидин дяведа телеф хъанай. Диде-бубайри хейлин пуларни гана милиционерривай абурун мейитар вахчунай.

Азора общественный улакьда акъахнач. КIвачи-кIвачи къекъевейла шегъер, куьчяр, университетдихъ фидай рекъер фад чир жеда. Оскаран куьчедай экъечIай руша Ярагъвидин куьчедай винелди, дагъ галай патахъ камар вегъезва. Алатзавай дуьз куьчяр фикирдиз къачузва. Ленинан, Малыгинан, Котрован, Батыраян... Ингъе гъаятда Ленинан памятник авай пединститутдин дараматни. Анаг жегъилрив ацIанва. Зун хътинбур я,- фикирна руша. Куьчедин къве патани авай кIвалерин сад лагъай мертебаяр туьквенриз, кафеьриз, салонриз, аптекаьриз элкъуьрнава. Им рушари лугъузвай багъа шейэр маса гузвай цIийи базарни. Са юкъуз атана, килигна кIанда. Са абур алай къвед-пуд затI къачудайвал. ТахъайтIа, зи хуьруьн улухрал рушар хуьуреда. Йирчи Казакан куьчедилайни алатна, акъатна Шамилан проспектдиз. Инлай Азора чапла патахъ элкъвена ва зирекдиз университет галайвал фена.

Вуздин витринадал гзаф малуматар алай. Акат тавурбуру документар гъинай вахчудатIа, общежитие кIанибур гъи кабинетдиз фидатIа, экечIнавайбурун собрание гъина ва мус жедатIа... Азора сифте нубатда общежитидин гъакъиндай чирун патал фена. Кабинет гъеле ахъайнавачир. Дегълизда адал райондай тир рушни гьалтна.

- Валида...

- Азора-а,- сад-садан къужахра гъатна.

- Вун гъи факультетдик экечIнава?

- Экономикадин,- жаваб гана Валидади.

- Зун информатикадин.

- Мубаракрай, мубаракрай!

- Вазни. Общежитие кIанзавани?

- Ун-н я къе, гъакъмай атанвайди я, масадбуру чкаяр къадалди. Экзамен вахкудайла зун стхадин кIвале авай. Ада зун общагада хъунал разивалзавач. Амма я къе, авайди са кIвал я, чеб ва къве аялни. Ана завай тарсар кIелиз, жуваз кIанивал вахт акъудиз жедани? Ваъ эхир.

- Зазни эмеди са общежитиярни герека авайди туш лагъана. Амма вуна дуьз лугъузва, ина чун чи ихтиярда жеда. Жув датIана абуруз буржлу яз гъисабдач.

- Исятда кар алайди, инай чка къачун я. Ихтияр гайитIа, са кIвалай. Вун рази яни?

- Эхъ, я къе. Вилеризни такур са чин тийидайдахъ галаз жедалди...

- Лап дуьз я, чун къведни санал фена, тIалабда. Хъуйни, чамма?

- Хъурай, хъурай, чамма-а,- шаддиз жаваб гана Азоради.

Общежитидиз чкаяр чара ийизвайди ватанэгъли хъана. Райондин тІвар къунмазди ам дидед чІалал рахана:

- Лагъ, балаяр, куь дерди-мурад?

- Чаз хъанайтІа, са кІвал кІанзавай яшамиш жез, вични кьве касдинди,- лагъана Валидади.

- Ам жедай кар я, балаяр. Куьн кьведни са факультетдай яни?

- Ваъ, зун экономикадин, амни имформатикадин...

- Къайгъу авач, квез за пуд касдин кІвал тайинарда. Жез хъайитІа, пуд лагъай рушни чи патанди хкъада.

- АкІ хъайитІа, лап хъсан жеда, халу. Вун пара сагърай,- алхишна Валидади.- Чна ваз ахпа са хъсан савкъатни гъазурда.

- Пара сагърай, куьн, балаяр. Аквазва, куьн регъимлу рушар я. Куьне хъсандиз кІела, общежитидин къайдайрал амал ая, анай чукурдай чкадал гъидай амалриз рехъ гумир, гъам заз куь патай вижевай савкъат жеда, балаяр. 30-августдиз квевай общежитидиз куь шей-мей хкиз жеда.

- Сагърай, халу чан. Чна чун хъсандиз тухуда,- лагъана рушар кІуфал хъвер алаз кабинетдай эхкъечІна.

Патав гвай паркуниз фена рушари мороженияр маса къачуна ва абур куьсруьдал ацукъна. Ина ял язвавай, сейр ийизвай инсанар, къугъвазвай аялар гзаф авай. Рушари къайгъусуздиз идакай-адакай ихтилатзавай.

- Захъ галаз экзаменар вахкай са руш ава, Надира,- шаддиз рахазва Азора.- Гъамни чи кІвализ гъиз хъанайтІа, хъсан тир.

- Чибурукай яни?

- Эхъ, къунши райондай я. Са тІимил дамахар гвайди я, а так, чакъ галаз къада ам.

- ЯтІа, чаз чир хъанвай халудиз минетна кІанда.

- Ша, чна общага алай чка чирин. Халуди тІвар къур комендантни акван. Белки, ада чаз чи кІвални къалурин.

- Лап дуьз фикир я. Ша, фин,- вичин разивал къалурна Валидади.

Стхадин велед общежитида яшамиш хъунал Мерзият эмеди разивалнач.

- Акъвазра а ви амалар,- туьнтвал кваз рахана эме.- Ахътинбур крар жедайди яни? Я чан эмедин, на вуч лугъузвайди я, авайни авачир са стхадин руш инал кІвалер алаз, общежитида? Акатай вуж хъайитІани физвай чкада? Инай-анай атанвайбур янавай тевледа? Ваъ, ваъ, чан руш, ван хъайибуру вуч лугъуда? Мерзият эмедивай стхадин рушни къабулиз хъанач лугъуда. Ваъ, ваъ. Вични чІуру, хаталу, сад-садак какахънавай макъамда.

- Я чан эме, масадбурун лугъунрикай чаз вуч ава? Лагъана, рахана, сивер агал жеда. Кар алайди, вуч ятІа чидани чан эме? Зун иниз кІелиз атанвайди я, къулайвилерихъ гелкъвез ваъ. Заз чизва, вуна заз ви чандални чка ийида. Амма вучиз за вун, хзан кІеве тун лазим я? Иниз датІана аялар, хтулар къевезва. Гъарай-эвер жезва. Зун лагъайтІа, тарсариз гъикІ гъазур жеда? Гъавиляй, чан эме, ваз хъел къемир. Чун ана пуд лезги руш жеда. КІелзавай чкадин гъа къвалав гвайди я. ШартІарни кутугайбур я. Ана заз хъсан ва архайин жеда. Вахт хъанмазди ви патавни къведа, эме чан.

- Белки, вун гъахъни я жеди, чан бала. Ви гафарик къелни ква. Вун накъан аял яз амач, акьуллу ихтилатар ийизва. Амма вун ана хъунал рикІ рази жезвач. Дахдизни за «вун инал аламукъдайди я» лагъайди тир. Гила зи гафар...

- Чан эме,- Азоради эме къужахламишна,- вун акъван хъсан эме я хьи, за ваз гаф къведайвал ийидач. Дах за гъавурда твада.

- Де хуьй я кас гъа ваз кІанивал. КІелиз регъят жеда ваз. Амма килиг гъа, вун за ана вил алачизни тадач, чир хуьхъ. Эмеди вал кьил чІугвада.

- Хъсан я, хъсан я, эме чан. Зун рази я,- Азоради мадни эмедиз туьмерна.

Университетда тарсарив эгечІна къве варз жезвай. Сифте йикъар, гъафте-яр хуьруьн руш патал четинбур хъана. Хуьруьн школадив гекъигайла, вуздихъ хейлин тафаватлувилер авай. Абурув гъасятда вердишни жедачир. Экуьнин сятдин кІуьдан зуралай йикъан пудалди, къудалди – лекцийра. Лекцияр кхьин регъятни тушир. Бязи преподавателри лап фад-фад кІелдай, вири кхьиз агакъдачир. Садбуру гафарин къатІар недай. Гъилни фад-фад галат жезвай. Бязи муаллимри тарс хкет хьиз ахъайдай, арабир тарсунихъ галаз са алакъани авачир агъвалатрикай, чпин хзанрикай, аялрикай, кьилел атай дуьшуьрикай ахъайиз вахт акъуддай. Эхирдайни малумардай: «Флан ктаб, учебник жагъурна, гъанай конспект кхьихъ». Бязи муаллимри гъа сифте тарсуна кичІ кутадай: «Килиг, рикІел хуьх, зи са лекциядиз татайтІани, адавай за зачет, экзамен къабулдайди туш». «Семинарский занятыйрикай кьил къакъудайбуруз за механически неудар эцигда». «Садни зи патав мукъвабур, чирхчирар ракъуриз алахъмир, зун акІ къиметар ядайбурукай туш. Ни кІелда, экзамендал дуьз жаваб гуда, гъадаз кутугай къиметни жеда». Ихътин ихтилатрин, къурхуйрин шагъид хъайи Азоради вичин вилик шартІ эцигна: са куьнизни килиг тавуна кІелда, лекцияр ахъайдач, конспектар кхьида, чешнелу студентка жез алахъда.

Общжитидиз, на лугъуди, шалаяр ялай хьиз, галат хъана хкведай. Нянин хуьрек гъазурдай ашкъини амукъдачир. Гена рушари дежурстведин график туькІуьрнавай. Нубатдалди хуьрекар гъазурзавай, кІвал къакъажзавай, къапар чуьхуьзвай, туьквендай, базардай суьрсет гъизвай. Пуд лагъай руш авар миллетдинди хъана. Азорадихъ галаз са курсуна авайди. Пис руш тушир, капІ-тІеатни ийизвай ада.

Тарсариз феи сифте юкъуз дуст рушар Азора, Надира ва Тажум, вахар хьиз, къужахра гъатнай. Сада-садавай жузунар авунай. Общагадикай ихтилат кватайла, Надиради вичи кирида кІвал къунвайдакай лагъана. Азорадизни вичихъ галаз яшамиш хъун теклифна. Азоради хуььтуьлдиз сагърай лагъана.

Пуд гъафтени алатнач, Тажуманни Надирадин патай виликан хътин рафтарвилер амукънач. Ирид гадани къанни пуд руш авай курсуна тІебиидакъаз, цавай буйругъар гайи хьиз, дестеяр арадал атана. Тажумни Надира гъукуматдин чІехи идарайра кІвалахзавайбурун, депутатрин аялрин гапІалдик акатна. Абуру чеб, лувар хкажна, къуьртІ-къуьртІ ийизвай уьндуьшкайри хьиз тухузвай. «Чалай гъейри масадбур авач» лугъудай саягъда. Лекцияр гъяз авачиз кхьизвай. Пара рахазвай. Переменади чеб алай чка хуьруьнралди, мобильный телефонрай кІевиз рахуналди къалурзавай. Мобильный алакъадикай гъеле гзафбуруз хабар авайди тушир. Ахътин трубкаяр гвайбурни тІимил тир. Хуьрерай атанвайбур симер галачир и телефонриз са аламатдиз хьиз килигзавай. Ина айибдай са карни авачир. ЦІийи шей гъамиша тажубардайди жезвайди я.

Азоради къатІузвай, рушари чеб вини къацІал эцигзава, масадан гъил га-луькна, хун тавурай лугъудай багъа къапар хьиз. Эхъ, абурал багъа, модный партал алай, амма келлеяр, гъа къапаринбур хьиз, буш тир. Далудихъ чІехи къ-

уллугъчияр дахар, халуяр галай мацІахаяр, дамахчияр я ман. Абуру Азора кваз кьадани? Фельдшердин руш. Бегъем булушкани, кофта, туфли алачир.

Санал кІелзавай цІарманрин, фурсухъанрин гьерекатар виле акьадайбур тир, амма Азоради вичиз са азабни гузвачир. Абур адаз са ксарни тушир. Я фу-къафун, я дуст-чирхчир, я дердинин дарман. КІелун себеб яз са курсуна кІватІ хъанвай рушар. Чпиз вуч кІандатІани авурай. Азорадиз гъич къайгъуни туш. Ада гъа модный пекерни алачиз, мобильный трубкаяр гвачиз, кафеириз тefиз, кІелда. Адан везифа гъам я, кІелун ва мадни кІелун.

Тажумахъ, Надирадихъ галаз авай алакъа адетдинди тир. Салам гун, рахай-тІа, хабар къуртІа, жаваб гун, «ун, эхъ» лугъун. Винелай иер, цІалцІам аквазвай абур къен пичІи кІерецриз ухшар тир. Келледа анжах «красивая, крутая жизнь» авай, кеферикай хиялзавай къайгъусуз рушари кІелунризни артух фикир гузвачир. Вучиз кьил тІарда къван, вири месэлаяр пулуналди гъялзавай диде-бубаяр авайла.

Азоради вичи-вичиз ихътин фикирар авунай, Тажумни Надира вичивай къерех хъайила. Гъавилай ада гъич япай чІар акъудай къванни тІарвал гьисснач. Куьн квез, зунни заз сагъ-саламат лагъана.

КІелзавай чкада, вири са таяр-туьшер хъайила, дуствилиз майилвалзавай, яргъалай акурлани рикІиз чими инсанар жезвайди я. Гъахътинбур Азорадихъни агалтна.

Айшат. КІвале авайди. Аварви руш. Вичин къатІунар, вердишвилер гвайди. Бязи чІавара дугъри, гагъ векъини жадайди. Вичин кар туькІуьрдайла, къуьрезни, сикІрезни элкъведайди. Амма Азорадиз хуш хесетарни квайди. КІелунин ашкъи хъун, бейкеф тахъун, сабурлувал хуьз алахъун, диндин шартІар кьилиз акъудун ва вичивай жадай куьмек гун.

Айшатан дах механизатор тир. Колхозар тахъай мисал авурла, ада гъа вичив гвай «Беларусь» маркадин трактордин, чинра лугъудайвал, тІуртІурдин аявал хъувуна. Гилалди гъадал кьилни хуьзва. Хуьруьнвийриз гъар са карда куьмекзава. Диде кІвалин кайвани я. Майишат, кІвал, аялар вири гъадан къабарлу гъилерал ала. Малар, лапагар, сал... Айшата ихтилатайвал, стхадиз вичин хзан ава, вах гъуьлуьк ква, вич пуд лагъайди я. Вичин гуьгъуьнани – вахни стха.

Валида – районгъли. Гележегдин экономист. Фагъумлувал квайди. Арабир къезил хесетдин, кьиле гар авайдан амалар гвайди. Гар гъи патахъай къведатІани кьил акъатдачир. Куьчеда гъалтай гадайрихъ галаз рахаз акъваздай. Хъуьрер-зарафатардай. Шадвал кІандай адаз. Теклифай гадайрихъ галаз кафеиризни фидай.

- Я рыш-ш, вун абурухъ ихтибарна гъиниз физвайди я? Бегъем чинни тийизвайбур...

- Зун хевлет чкайриз физвач къван. Кафедиз я. Маружнияр нез. Вуч жада къван? Ша жувни.

- Къе кафедин, пака – ресторандиз, ахпа...

- Ахпаяр авайди туш, я къе. Абуруз чеб акъуллаяр, амалдарар хъиз ава. Эгер абур сикІер ятІа, зун сикІрен тум я гъа,- лугъуз хъуьредай Валида.

- Килиг гъа, ахпа гъа тум кицІерин сивера гъатдайвал тахъуй къе-е.

- Акъван чкайрал къведач, вун архайин хъухъ, вах.

Валидадин дидени буба зегъметчи инсанар, багъманчияр тир. Абурухъ

арендадиз къачунвай кве гектар багъ авай. Гъар йисуз ичерин, хутарин, шетелрин, жумарин хъсан бегъерар кIватIзавай. Аяларни, вечерехъ галай цицIибар хъиз, чIехибурун гуьгъуьна жедай, майишатдин гъар са кар тамамариз. Валида хзанда чIехи велед тир.

КIвализ мад са руш хканвай. Даргиви Мислимат. Лекцийра кве сеферда адахъ галаз санал ацукънай. Ручкадин паста куьтягъ хъайила, ада гъасятда чантадай акъудна ручка вуганай. Ам гзаф истемишунар гвачир, авайдал гъамиша рази, вичелай алакьдай хъсанвал ийидай руш тир. Ада вичин дах динэгъли я лагъанай. Хизанни чIехиди тир.

Айшата «вун дахди кIелиз гъикI ракъурна?» суал гайила, Мислимата «зи дах дуьньядин гъавурда авайди я» жаваб вахканай.

И рушарихъ галаз Азоради йикъар-йифер акъудзавай. КIелзавай, азад вахт амуькайтIа, патав гвай паркуниз физвай. Четин, гъавурда гъат тийизвай предмтрай сада-садаз куьмек гузвай. КIелунрай Азора викIегъ тир. Гъавилий адавай куьмек кIанз къведай рушар. Азорадиз «ваъ» чидачир. Четин месэла ачухардай.

Общежитидай факультетдиз, лекциядай лекциядиз, семинарский занятийриз физ йикъар катзавай. Къулухъ элкъведай, са гъахъ-гъисаб ийидай вахт амуьказавачир. ХъуьтIуьн сифтегъан сессияни, адакай виликамаз хабар авайди тиртIани, вили цавал гъинай атайди ятIани кьил акъат тийидай жуьреда булутар акъалтдайвал, атана, вилик акъвазна. Вад зачет, ругуд экзамен вахкана кIанзавай. Азорадик, студентрик и чIавуз акатдай хътин къалабулух квачир, ам вич-вичихъ агъунвай. Семинардин тарсара ада викIегъдиз иштиракна, муаллимрин патай тарифни, майилвални къазанмишнавай. Гъазурвал вини дережадинди тиртIани, руша ктабар гъилий ахъайзавачир. РикIелай алатай тема-яр тикрарзавай. Адаз чIехи курсаравай рушаривай ван хъанай, эгер сифтегъан сессия хъсандиз вахкайтIа, муаллими ихътин студентар рикIел хуьзва ва ахпа абурувай кIеви истемишунарни ийизвайди туш.

Сессиядив эгечIай гъа сифте юкъуз Азорадиз кве зачет гъич хабарни къун тавуна эцигна. «Кеф ваз гъа» лагъанай Мислимата. Ада кIелуниз гзаф фикир гузвай, датIана Азоравай гъавурда тун патал хабарарни къадай, амма киле амуькачир.

Азоради вич патал гъялнавай са месэла мад авай. Экзамендиз сифтегъан дестедик кваз фин. РакIарихъ рикIик гъалаба кваз гуьзетиз акъваздалди, нервияр пайгардикай хкуддалди гъиле-гъил аваз фин хъсан тир. РикIи рикIни недач, кьилни нубатсуз фикиррив ацIудач, билетдин суалриз жавабар кхьидай вахтни гзаф жеда.

Ибур, гъелбетда, рушан фикирар тир. Абурухъ, тамамди туширтIани, бинени авай. Сифте фена, экзамен вахкун четинни тир, регъятни. Азоради вичин план агалкъунралди кьилиз акъудна. Экзаменрай къуд вадни кве къуд къачуна. Муаллиминини, декандини адаз «машаллагъ, инлай къулухъни гъа кIела» лагъана. Рушан шадвилихъ къадар амуькнач. Сад лагъай имтигъандай ам, гъасирдал викIегъ хъайи пагъливан хъиз, гъалибчи яз экъечIна. Им, гъакъикъатдани, гъалибвал тир.

Айшатан, Мислиматан къиметар тарифлубур хъаначтIани, абурун чандилайни экзаменар алатна. Нянихъ абуру кIвале чпиз шадвилин куьлуь межлисни

тешкилна. Торт, ширинлухар къачуна, шиш-кабабар заказ гана, дуст рушаризни теклифна. Дуьнья чпин гъиле гъатнавай хъиз гьиссзавай жегъилри, музыка кутуна, къуьлер ийиз гатӀунна. Къе абуруз чпин цӀай рекъидай, саки зур йисуз чӀугур зегъметдихъ хъанвай нетижайрал шадвалдай ихтияр авай. Къуьлерзавай, «ур-ра-а-а» лугъуз гъарайзавай рушарин дем яцӀа гъатзавай.

РакӀар ачухна кӀвализ гъахъай Надирадиз садани фикир ганач. Ам сифте рушарив гвай гъайбатдиз пехилвилелди килигна, ахпа абурун арадай Азора акурла, чӀугуна дуьм-дуьз гъадал фена. Надирадик вил хкӀурла, Азора мягътел хъана ва фикирна: «Им иниз гъикӀ лагъана, вуж герек яз акъатнавайди ятӀа?» Ам хъуьрез-хъуьрез Азорадиз мукъва хъана.

- Хийирар, Азора.

- Хийирар...

- Экзаменар чуьхуьзвани? Маладец! Мубаракрай!

- Сагърай. Иниз акъатна хъи вун?

- Чан Азора, заз вун герекзава. Ша, дегълиздиз экъечӀин, ина музыкадин гъилий ван къевезвач.

- Ша ман,- Азора вилик экечӀна.

- Азора чан, завай къве экзамен вахкуз хъанвач. Дахдиз чир хъайитӀа, низ чида вучдатӀа. Малимди къе, ламран хва я гъа, пулни къачурла, лекцияр кхъенвай тетрадар тагъайтӀа, къимет эцигдач лагъана. РикӀиз къей вах, вакай са куьмек.

- Закай?...

- Эхъ, эхъ-хъ, зи вах, ви лекцийрин тетрадь гице ман зав, за къе йифди переписать хъийида.

- Анжах тетрадь гъасятда хкваш.

- Хъуй, хъуй, зи вах, пака хкида.

Азора кӀвализ гъахъна, тетрадь гъана.

- Ма-а, куьмек хъуй ваз.

- Сагърай, чан Азора, вуна зун къутармишна. Талабай маса къведа вугайди туш. Пака хкида за,- Надира шад яз хъфена.

Азоради тади кваз хъфей «дустунин» гуьгъуьниз килигиз фикирна: «Дахдихъай кичӀезвайди тиртӀа, вуна тарсар ахъайдачир, вахтар кафеьрани паркара акъуддачир, Тажумахъ ва гадайрихъ галаз ресторанриз фидачир. КӀелуникай фикирзавай затӀ туш вун, къейди, къиле гар авай фарфалаг».

Меслят хъанвайвал, Азора къве йикъалай Валидадихъ галаз абурун кӀвализ хъфин лазим тир. Са пуд югъ гъана акъудна, ахпа - багърийрин патав. Эгер йаъа, Тилиба виликан даллай давамариз хъайитӀа, хкведа шегъердиз, эмедин кӀвализ.

Валидадиз математикадай вахкудай са экзамен амай. Сифтедай адавай билетдин суалриз тамамвилелди жавабар гуз хъанвачир. Гила, къвед лагъай сеферда имтигъан вахкуниз мажбур хъанвай. Ам хтай гъал акурла, Азоради къатӀана, кар туькӀвенач.

- Я рыш-ш, гъикӀ хъана?

- БарбатӀ хъана къе-е. Жавабни гана, амма янач къимет сикӀре вилер авайда.

- Гила бес экзамен галамаз хъфидани? Гъич хъсан кар жезвач.

- Вун чамма, заз килигмир, хъвач. Зун акъвазда. Пака килигин, белки...

- Пака вуч я, ада мад кѣбулдайвал яни?
- Ада заз «кѣимет кІанзавагІа, кІвализ ша» лагъанва.
- Вуч? КІвализ? Вун финни ийида, яни? Ахпа, ахпа гыкІ жеда вун?
- Бес вучда? Къвед атана лагъай тІвар алаз хъфидани хуъръуз? За разивал ганва.

- Вун кІамаш яни?
- Фена зун кІвализ. Вуч ийида къван ада?
- Са затІни. Иер руш я лагъана, зачеткада кѣиметни эцигна, рахкурда. Ви рушвал къакъудда ада, я кѣе-е.

- КичІе зазни ийизва. Тарсуна авайла, адан сикІре вилер гъамиша зи хурарал алайди я.

- Гъа и карни чиз вуна разивал гана?
- Бес вуч ийида за?- Валида шехъиз гатІунна.
- Кис садра, вучиз вун шехъзавайди я? Зунни къведа вахъ галаз, адаз са кар къада чна.

Фена. Рекѣ Валида зарафатдин ихтилатар ийиз алахънавай, амма абурук къел квачир. Азора гъавурда акъазвай, дустуниз вич галаз хъун са акъван хуш авач. КъетІидаказ «къемир» лугъузни алакънач адалай. Талукъ кІвалерив агакъдайла, Валидади туьквендай коньяк, шоколаддин плитка къачуна, мугъ-мандиз ичІи гъилди фин айиб жеда лугъуз.

Подъезддиз гъахъайла, Валида акъвазна ва са шумуд легъзеда фикир авурда-лай гуьгъуьнлиз, минетдай саягъда малумарна:

- Азора чан, вун заз вахай я, за вал ихтибарни ийизва. Гъавурда гъат, зун къилди фида. Вун акуртІа, ада кѣимет ядач.

- Я рыш-ш-ш...

- Чизва. Зун кѣимет фад ягъиз туна, хквез алахъда...

- Ада ахъай тавуртІа?

Валидадиз лугъудай гаф жагъанач.

- Заз килиг, вач, вун гъахъ я, зун галайла ада чун элкъуърна, рахкурда. За ваз цІувад декъикъа вахт гузва. Эгер геж хъайитІа, зун къведа.

- На вуч ийида?

- Ам заз чизва, на анжах зачеткада кѣимет эцигиз тур.

- Хъурай, за гъакІ ийида,- лагъана Валида пуд лагъай мертебадиз хкаж хъана.

Азора вил алаз акъвазна. Декъикъаяр пара яваш физвай. Рушан къилиз текъвезвай фикирар авачир. Адаз вине авай курсара авайбурувай ванер-сесер атанвай. Бязи муаллимри гадаяр кІвалахиз таз чпин дачайриз тухузва. Кѣимет кІанзавай рушариз хелвет чкайриз теклифзава. Кѣиметдихъ пулар къачузвай преподавателарни авай. Мегер Валида кѣимет патал гъа кар авуниз гъазур тир жал? Ваъ, ваъ, акІ тиртІа, ада вичин месэла кисна гъялдай.

Югъ нянихъ элкъвезвай. Мекъини жезвай. Азоради подъезддин куьлуь май-дандал камар язава. Ара-ара сятдиз килигзава. Эхир вахт алатна ва руша гура-рай виниз чукурна ва зенгинин кнопкадал тІуб илисна. Секундар физва, сад, къвед, пуд... Эхир ракІар ахъайна. Азорадиз какъан буйдин, цІалцІам яцІу чин къекъифнавай, вилера гъевесдин ва тажубвили зар авай, бедендал хилер квачир лацу перем алай итим килигна ва ада наразивал кваз хабар къуна.

- Вун вуж я? Ваз вуч кІанзава?

- Заз Мага,- гъа рикІел атайвал жаваб гана Азоради.- Эвера адаз.
 - Ина Магаяр авайди туш.
 - ГъикІ авайди туш, заз ада и адрес гайиди я. Ам заз пул буржлу я.
 - Агъ жегъилар, жегъилар,- кас вучиз ятІани хъуърена,- а Мага лугъудайда вун алдатмишна, бала, вач, жуван Мага масанай жагъура.

Гъа и арада Валида акъатна ва ам «сагърай, чан муаллим» лагъана, ракларай экъечІна.

- Валида, я руш, чна гъеле ихтилат куътягънавач...

Валида гафни талгъана гурарайгъуз эвичІна. Азорadini адан гуьгъуьниз гъерекатна. Муаллим са шумуд легъезда раклара амукъна, ахпа адани рушарин гуьгъуьниз чукурна. Куьчедиз акъатнамазди адахъ къай галукъна. Ифенвай бендиз гъасятда цак акъатна. Рушарин гелни амачир.

- Гъын-н, янани вакІан хци къимет?

- Яна, яна.

- Зун геж хъанач хьи?

- Вун гъа вахтунда атана. Къиметни эцигна, къуд. Зав коньякни хъваз туна, ахпа зи тарифриз, къилавар ягъиз гатІунна. Вун галачиртІа, ада вичин алчах фикир къилиз акъуддай, зи эхир пуч жедай.

- Хъана, хъана, гена вири хъсан алатайди. КІвачерик звар кутур, заз мекъи хъанва.

- Вун заз халис вах я, Азора чан, пара сагърай вун. И сир чи арада амукърай. Пака чун хъфида.

- Хъурай, амма и Надира лугъудайда зи лекцийрин тетрадь хканвач.

- ХканвачтІа, хкиз тада. Ам таб квайди я. Шулугъчини я. Вугана кІанзавай-ди тушир.

- Къайгъу авач, мад сеферда акъулла жеда зун.

- Акъван регъят хъана хьи, къуьнелай дагъ алатай хъиз. Сад лагъай сессия. Мад гъикъванбур хъижедатІа. Гъар сеферда тарагъаждиз акъудзавай хъиз.

- Акъван рикІик къамир на, чамма, вердиш жеда чун. Заз акурвал, эгер жуван чирвал къиле аваз хъайитІа, са четинвални авайди туш. Я рыш-ш-ш, чун туьквенриз мус фида? КІвалевайбуруз чи тІем акакъдай пишкешар къванни къачуна кІандачни?

- Пакадин нисиналди вахт чи гъилева, туьквенризни фида, ахпа хъфида чун.

- ЯтІа хъсан я. Жув хъвач общагадиз. Зун эмедин патав фида, белки, гъана амукъин. Пака экуьнахъ чун гъинал гъалтда?

- Гъинал, гъинал? Виридалайни хъсан чка ЦУМ я. Патав базарни гва.

- Хъурай, пака сятдин цІудан зураз ЦУМ-дин вилик. Гъелелиг,- Азора дуст руш къужахламишна, остановкадал фена.

ТАРСАР, КУРСАР

Азоради пуд лагъай курсуна кІелзавай, виниз тир стипендия къачузвай. Хзандани, уьмуьрдани, общежитиядин кІвалени дегишвилер хъанвай. Анзор стхадиз мехъерна. Саидиназ хва армиядиз ракъуриз кІанзавай, амма Чечняда, Дагъустанда Россиядиз акси яз къиле фейи вакъиайрилай гуьгъуьниз дагъвий-риз армиядиз са акъван хуш аваз эверзавачир. Гъар гатфариз ва зулуз вишералди жегъилри аскервилин партал алукІзавайтІа, гила и рекъем цІудрал ахватнавай. Эгер виликдай хва армиядикай хкудун патал диде-бубайри военкоматра авай-

буруз, комиссийрин духтурриз ришветар гузвайтIа, гила минетиз, чпин рухва-яр армиядиз тухун патал вижевай пулар харжзавай. Вучиз лагьайтIа, армияда къуллугъ тавурбуруз гележегда гьукумдин, къайдаяр хуьдай органра кIвалах гьатдачир. Саидиналай хва ракъуриз алакьнач, гьикI лагьайтIа, ада ришвет га-нач.

- Руша гьуьлуьз финикай ихтилат кудайла, кIуру язава, гьавиляй авай са хциз свас къванни гьин,- лагьана Рагьимата ва Анзораз мехьерни авуна. хуьруьнви-дин руш гьана. Абурухъ са хвани хьавнай. Анзоракай хуси автомашинда аваз хуьруьнвиар иниз-аниз тухудай таксист хьана. Дербентдиз, меркездиз, сергьят-дал, мехьерик... Адаз вичин хуси пассажиарни авай. Абуру гьи вахтунда эве-райтIани, зенг авуртIани, фидай, чкадал агакьарна, хкведай.

Азиза Астрахандин медицинадин институтдик экечIнавай. Стипендия къа-чудайвал алахъни ийизвай, ада вири вахт кIелуниз харжзавай.

Общежитияда Азора Айшатахъ, Мислиматахъ галаз яшамиш жезвай. Ва-лида къвед лагьай курсуна авайла гьуьлуьз фена ва ада заочный отделени-диз перевод вахчуна. Гьар сессия авайла, ада рушарал къил чIугвадай, абуруз хуьруьн няметар гьидай, вичин гьуьлуькай, баладикай ихтилатдай. Лугьунрай, ам вичин уьмуьрдал рази тир. Ам атайла, кIвале хьвер-зарафат, шадвал артух жедай. Валидади дуст рушаривай вичиз экзаменриз гьазур жедайла куьмекни тIалабдай. Сессияни вахкана, ам бахтлу яз хьфидай.

КьетIен дегишвал ам тир хьи, Азоради капIзавай. Чидайбур, гьатта вич па-тални им тежедай, вилериз таквадай алапат тир. Цавар ацахъна, дагьлар руг-руг хьана лугьудай хьтин. Азора аку, капI авун аку. Амма им гьакьикъат тир. Гьар юкьуз вадра успатзавай гьакьикъат.

Валида кIвалай эхкьечIай чIавадай гагь Айшата, гагь Мислимата ислам диндикай, Кьурьандикай, Мегьамед пайгьамбардикай (къуй Аллагьдин патай салават ва саламар хьурай вичиз), Аллагьдикай ихтилатар арадал вегьедай. ис-ламдин газетар къачудай ва абур кIелдай. Ислам динда авай къадагьайрикай, инсанар тегьерсуз аси жезвайдакай, и чилел къазанмишзавай гунагьрай агъа дуьньяда гьихьтин жазаяр агакьдатIа, гьадакай тикрардай. Эгер мусурман ятIа, ам вири ферзер тамамаруниз буржлу тирдакай лугьудай.

Сифтедай Азоради гьасятда ихтилат квадардай, я дегишардай: «Чан рушар, вахт хкетар ахъайдалди ктабар кIелуниз серф ая» лугьудай. Ахпа, яваш-яваш кисна яб акалдай. «Белки, куьн гьахъ я жеди» лугьудай. Рушарин арада хайи маканда арадал атанвай гьалариз талукъ язни рахунар, гьуьжетар жедай.

- Чи диде-бубаяр, гьакI чунни, са куьнин иесияр язни амач. Вири девлетар, гьукуматди ахъайзавай пулар гьукумдин къиле авайбурун, чIехи чиновникрин тумар чуьхуьзвайбурун ва бандитрин дестейрин гьилера ава,- адетдин месэла-дикай хьиз рахадай Айшат. – Гьукумни къунва ва чпиз кIани къван кIвалахарни ийизва. Садахъайни кьурху авачиз. Вири маса гузва, маса къачузва. Са гьахъ-вал, дуьзвал амач. Язух хьанвайди я чун хьтин кесибрин.

- КIелунар чна ийизва, амма чаз кIвалах ни гуда?- суална Мислимата.- Рай-ондани, республикадани вири къуллугъар маса къачунвайди я. Бубадила хцел, ахпа хтулдал, ахпа птулдал... ахватзава къуллугъар. Дуьшуьшдай кесибрин сад-къвед, гьабурни кар алакьдайбур, бажарагьлубур, къабулзава идарайриз. ТахъайтIа, кIвалах вилик фидач эхир. Дипломар маса къачунвай авамрилай вуч алакьда къван, анжах вич ацукьнавай кресло чими ийиз ва гьар вацра ма-жибдин ведомостдал къул чIугваз.

- Гьелбетда, алай вахт гьахьтинбурунди хьанва. Гьикьван чна къахъраяр ягъ-айтIани, туькIуьдай са карни авач,- вичин фикир лагьана Азоради.- Абуруз са

куьнихъайни я регъузмач, я кичъезмач. Халкъ гафаралди, тахсиркарвилерихъ, коррупциядихъ, экстремистрихъ галаз женг члугвазва лугъудай хиве къунралди тухариз, крар чпиз кландайбур ийизва. Гъикъван гагъда гъа икI давам жеда? Куьне гъикI фикирзава рушар? Зегъметчи инсанрин дуланажагъ хъсанаруникай, чи хуьрер, шегъерар авадамлишуникай, гъар са чкада агъалияр михъи целди, жегъилар клвалахдалди таъминаруникай фикирзавай гъакимар къведай вахт чаз аквадатIа?

- А вилера цIам акъада чи,- гъахътин вири алчахрикай хъел аваз рахана Айшат.- Абуру гъукум мягкемдиз къунва. Куьне фикир ганатIа, рушар, гъукумдаррини, бандитрин дестейрини, милициядин работникрини са чанахдай незвай хътинди я. РикIел аламани, Госсоветдин председателди Госдумадин депутат жез кланзавай бандитрин бандит кандидатдиз сес це лугъуз халкъдиз гъикI эвер гузвайтIа. Гъахътин са шумуд алчах министрарвиле, абурун заместителарвиле, районрин къилер яз тайинарнава, депутатвиле хъагъиз тунва.

- Анал вун гъахъ я, чи райондин къилни гъахътин мердимазаррикай сад я. Россияда рэкетиер яз пулар къазанмишнавай сад я лугъузвай. Райондани гъафбуруз чизвайдини тушир. Гила райондин къил хъанва. Гъиле-гъил аваз къуллугърал алайбурни алудна, вичин итимар, ришветар гайибур эцигзава.

- Чинрани гъагI я, чан вах Азора,- адан тереф хвена Мислимата.- Агъзуралди инсанар клвалах авачиз куьчейра гъатнава. Гъавилай жегъилар гъукумдиз акси язни экъечIзава. Абуруз республикада рехъ гузвай къван татугайвилерал эхирни эцигиз кланзава. Гъаф жегъилар тамариз, дагълариз финизни мажбур жезва.

- Тамара, дагълара авайбурни бандитар тушни къван?- жузуна Азоради.

- Ваъ, я рыш-ш, абур ахътин бандитар туш. Гъукум гъилевайбуру абур экстремистар, террористар я лугъуз буьгътендик кутазва, чпин бандайрин тахсирар гъабурал вегъезва.

- ТахъайтIа, гъагI тушни къван?

- Ваъ эхир, я Азора,- сес акъудна Айшата.- Ша, за вун и месэладин гъавурда тван.

- А месэла ваз гъинай чизва, я къе?

- Яваш, яваш, чан вах, тади къачумир, гъа месэлайрал зи стха машгъул жезвайди я. Зазни гъадавай чир хъана. «Тамун стхяр» лугъузвайбурун вагъабитрихъ, террористрихъ галаз са алакълани авайди туш. Авайвал лагъайтIа, абур къисасчяр я. Гъа гъукум гъилевайбурун терефдарвал аваз, буйругъар себеб яз милицияди, прокуратуради са тахсирни квачир инсанар къазва, гатазва, маса угърашрин тахсиркарвилер абурув хиве къаз тазва ва дустагъда твазва. Абурун мукъвабуру къисасни вахчузва, гъа намусуз алчахрал гъужумарни ийизва.

- Белки, ви гафарик къелни ква жеде. Абуру имамар, динэгълиярни рекъизва эхир, ички маса гузвай туьквенар хъиткъинарзава, военныйрал гъужумарзава.

- Туш, туш абур. На лугъузвай хаинвилер, къанлувилер ийизвайди вилик-къилик квайбурун бандаяр я. Халкъ гъикъван кичъевиле туртIа, гъакъван абуру чпин власть мягкемарзава, тарашчивилиз къил язава, чпин къацIай, ягъсуз крар клевзава, девлетар артухарзава. Гъа са вахтунда халкъдиз «ибур вири вагъабитрин, «тамун стхайрин» вагъшивилер я» лугъуз малумарзава.

- Вирини вири хъуй,- сакълани юлдаш рушарин гафар къабулзавачир Азоради,- ингъе абуру цIи вири республикадик квай итим, анжах чи халкъариз намуслувиледи къуллугъзавай министр, пара бажарагълу инсан хъиткъинарна, тергна. Вуч патал? Ада дагъустанвийриз анжах хъсанвилелай гъейри са писвални ийизвачир эхир.

- Ви суалдиз завай тамам жаваб гуз жедач, амма за ваз кьин кьуна лугьуда, адан чандиз къаст авурбур «тамун стхаяр» туш.

- Телевиденидай, газетрай ам политический жертва ялдай. БарбатI хьурай гьахьтин политика,- хьилелди лагьана Мислимата.- РикIел аламани, праводин профессорди вичин лекцияда са терактдиз гьихьтин кьимет ганайтIа. Москвадиз министр вичин бажарагьдин, алакьунрин дережадин кьуллаугьдал эцигиз кIанзавай. И кардикай хабар хьанмазди республикадин як пайзавай гьарамбашийри адан кьилиз яд чимна. Чизвай, эгер ам кьиле хьайитIа, чпин тарашчивилин, чапхунчивилин рекьер агал жеда.

- Ам викIегь профессор я. Ада гьар вакъиадиз вичин кьиметар гузва. Амма зун гьавурда акъазвач, мегер Москвадиз ина рехь гузвай кьван законсузвилерикай хабар авачни? Вучиз абуру халкъ алдатмишзавай, адан девлетар тарашзавай гьукумдарар хуьзва?

- Хабар авач лагьайтIа, таб жеда. Амма чидач, зи стхади лугьузвайвал, Москвада чеб хуьзвай гьакимривни абуру пай агакьарзавалда. Гьавиляй хкуьрни ийизвач, такур кьасарзава.

- Алчахар!- акъатна Азорадай.

- Эхь, алчахарни, инсансузарни, Аллагь рикIелай ракъурнавай имансузарни я абур,- лагьана Мислимата.- Абур амай кьван гагьда, бажагьат чи гуьзел маканда кьайда жеда.

- Чеб пачагьар яз кьунвайвиляй абуруз кичIевални авач. Стхади лугьузвайвал, республикада халис мусурманвал ийизвайбур гьикьван гзаф хьайитIа. алчахрин девирни эхирдиз кьведалда.

- Валлагь, интересни я, ам гьикI жезвай кар ялда?

- Ша чна дикъет гун, чун гьи гьалара яшамиш жезватIа,- Айшат гьатта кьарагьна ва кIвале кьекъвез гатIунна. Са пипIяй маса пипIез, карцерда тунвай душтагь хьиз, гьилерни далудал эцигна. – Чи гьукумдарри жегьилриз гьи патахъай вилик фидай рекьер ачухнава? Ички хьвадай, пIапIрус, анаша чIугвадай, наркотикар ишлемишдай, саунайра, отелра рушари чеб эркекриз маса гудай ва гьа икI мад.

- И крар ийизвайбур чебни тахсирлу я эхир.

- Эхь, тахсирлу я, амма абур ихьтин чкадал ни гьанва? Я кIвалах жемир, я кIелдай чка, я пул. Гьа идалди абуру жегьилар чпиз муьтIуьгьарзава. Абдалриз, ичкидилай, наркотикрилай аслубуруз, ягьсуз рекье авайбуруз буйругь гун, абур чпиз кIанивал, арабадик квай ламар хьиз, ишлемишун регьят я кьван. Амма Аллагьдиз муьтIуьгьбур рекьелай алудун четин я. Абур ичкидивайни, анашадивайни, чал-кечирвиливайни яргъа я. Масадаз писвал ийизвач. Чуьнуьхзавач, кьакъудзавач, гьалалдин иесияр я. Чун хуьдай кьуват анжах са ислам диндихь, Аллагьдихь ава. Чун диндал гьикьван кIеви хьайитIа, садалайни чун алдатмишиз, чIуру рекье тваз алакьдач.

- Ви гафара гьакъикъат авай хьиз я, дуст, амма кье бес я, ша, са тIимил гьятда кьекъвен. Кьил, кьажгьан алукинавай хьиз, залан хьанва.

- Ша, фин,- гьасятда разивал кьалурна Мислимата.- Анжах вуна, вах, Айшата абур ихтилатрикайни кьел хкудур.

- Хьурай, хьурай, агитаторар,- хьуьрена Азора.- Кьелни хкудда, кьумни, паларни.

Санал кIелзавай рушариз вич диндал гьиз кIанзавайди Азоради кьатIузвай. Адан патай са акъван аксивални авачир. Я адаз и кардай зиянни аквазвачир. Айшатани Мислимата капIзавай, сивер кьазвай, гьар нянихь, экуьнахь чпиз чидай дуьяр ийизвай. Маса рушар хьиз, идакай-адакай рахаз, сивериз кьай

гузвачир, фитне гвачир, чпелай алакьдай хъсанвилер ийиз алахъзавай. Пуд йисан вахтунда Азорадиз рушарай туькьуьлвал, чѳурувал акунач. Амма рушари чеб тухузвай са бязи тегъерар Азорадин руьгъди, къанажагъди къабулзавачир. Мусурмандихъ галаз къадай крар туш лугъуз, абуру са бязи няметар незвачир, парталар алуьлзавачир.

Як абуруз ара-ара Айшатан стхади гъидай. Ам къанни цѳуд йисалай алатанвай, юкъван буйдин, битѳиш нер алай, вучиз ятѳани хъуькъвер къенез фенвай, чин хкатѳнавай чуруди къунвай, хъуьтуьлдиз рахадай итим тир. Айшата лугъудайвал, ада диндин рекъяй кѳелунарни авунвай. Азоради фагъумзавай, Айшатан муаллим стха тир. Ада тикрарзавайдини гъа стхадивай ван жезвай ихтилатар тир. Гъикѳ, вуч лагъайтѳани, ихтилатар, тестикъарунар республикада авай гъакъикъат къалурзавайбур, таб квачирбур тир, амма тамариз, дагълариз яракъ гъилеваз фена, хъел квай милиционеррилай, чиновникрилай къисас вахчунин гъерекатар авун гъакъикъи тахсиркарвал тирдини руша къатѳузвай. Им гъукуматдиз акси экъечѳун я. Идахъ я хъсан эхирни жедайди туш. И карни Азоради къатѳузвай. Амма рушариз ада вичин фикирар ачухнач.

Айшатан стха Гитинагъмед арабир дуст Айвудинни галаз къведай. Вахав суьрсет вахкудай. Чай хъваз, умуми ихтилатар ийидай. Кѳелунрикай хабар къадай. Инжиклу ийизвай ксар, четин месэлаяр аватѳа, чин къун тавуна лугъун тѳалабдай. Адахъ вичин хзан авай. Айшата гъафтеда садра гъикѳ хъайитѳани стхадин хзандак къил чѳугвадай. Винелай аквазвай шикил сад тир: къени, секин, сабурлу динэгъли, жегъил итим.

Адан дуст Айвудинни гъахътинди тир, амма Гитинагъмедалай ругуд-ирид йисан жегъилди. Абулар алайди. Къакъан буйдин, чинилай ригаь вилер килигзавай, яргъивал квай нерин кѳаник къелечѳ спелар квай, къил къалин чѳулав чѳарари къунвай гада. Сифте сеферда амни галаз атайла, Айшата явашдиз къвала гъил эцяна, лагъанай: «Адан тѳвар Айвудин я, куь лезги я. Жуван чѳалал рахайтѳани жеда». Айшат стхадихъ галаз гъамиша дидед чѳалал рахадай.

- Айву-ву-дин?- мягътелвилелди тикрарнай Азоради тѳвар,- чи патара ихътин тѳварар алайбур гъалтайди туш зал. Сад лагъай сеферда ван жезва. Айвудин, Айвадин, Авадан...

- Я руш, зарафатриз вегъемир тѳвар. Вуч хъанва къван адахъ? Вижевай тѳварни я, гадани.

Гадаяр дикъетлу хъана акурди, рушари куш-куш акъвазарна. Айвудин дугъри, къени кас хъиз аквазвай. Ам сабурдивди, шириндаказ рахадай. Ихтилатзавайдахъ яб акалдай, суал гайитѳа, куьрелди жаваб гудай. Яргъи веревирдер ийидачир, патав гвайдан яб тухудачир. Регъуьвални гвай са жуьредин. Вичи ихтилат куддачир. Кѳвализ атайла ва я куьчеда гъалтайла, кисдай. Суфрадихъ теклифайла, я «сагърай, иштягъ авач» лугъудай, я са нихъай ятѳани игътият авайди хъиз, атана, чай хъвана, фаз бисмиллагъ авуна, акъваздай. Ахпани «пара сагърай» эзбердай.

Азорадиз лезги гададин хесетар хуш тир, амма ада вич Гитинагъмедалай аслу яз, нуькверди хъиз тухун, рикѳивай къабулиз жезвачир. Вучиз, вучиз ада вич акѳ тухуза? Кичѳе гада хъизни аквазвач. Пагъливандин хътин буй, къуват. Кѳвале авай шкаф маса патахъ къакъудна кѳанда лагъайла, ада, буйругъдал вил алайда хъиз, гъасятда ва къилди шкаф ялна, къалурай чкадал тухвана. Акъулдизни къериз аквадачир, амма аслувал? Чидачир, Гитинагъмед вичелай чѳехи тирвилъй адаз ийизвай гъуьрмет тирни. Айвудиназ авар чѳални чизвай. Азоради зарафат кваз хабарни къунай.

- Вун лезги чѳални чизвай аварви яни, тахъайтѳа?...

- Зун лезги я,- жаваб ганай ада дидед чІалал.

Ахпа малум хъайивал, Айвудинан хизанар Хасавюртда яшамиш жезвай. Университетдин технологиядин факультет куьтягъай Жамалдин КІвалахиз Хасавюртдин консервиардай заводдиз рекъе тунай. Диде-буба къадим шегъерда авай хчин сифтегъан хиял-фикир хъсанди тир – кІелда, пеше къачуда ва хъфена, Дербентдин консервиардай комбинатда зегъмет чІугвада. Амма крар фикир авурвал къиле фенач. Гъавурда авай, кар алакьдай пешекар-инженер тирди акурла, вич рекъе тур заводдин чІехибуру Жамалдин ахъай хъувунач. Консервиардай цехдин мастервилелай гатІунай технолог заводдин къилин инженердин къуллугъдал къван хкаж хъана. Гъа и шегъерда кІвал-югъни кутуна. Магъледа аварвиар, къумукъар гзаф яшамиш жезвай. Гъавилияй лезги аялриз къве стха халкъдин чІаларни чир хъана. Гитинагъмед, Айшат, Айвудин са шегъердин, са магъледин агъалияр жезвай. Абуру сада-садаз гъурметни ийизвай. Айвудина вузда кІелнавайди я лугъзвай, амма ада Гитинагъмедахъ галаз дакІарар, ракІарар ийидай цехда КІвалахзавай. Айшатан стха карханадин директордин заместитель тир ва гъавилияй Айвудин адалай аслуни тир жеди.

Са акъван вахт алатнач, Айвудинахъ вичин буйдиз килигай уьткъемвални авайдан шагъидни хъана Азора.

Руша Айвудинан са жерге гъерекатрай, мукъвал-мукъвал общежитиядиз атунай къатІанвай, гададиз вич хуш я. Айшатани гъамиша Айвудинан тарифзавай. Акъуллу, сабурлу, кІвалахдай хъсан гада я лугъуз. Азорадизни гъеле гададай чІуру амал, нукъсан аквазвачир. Чидач, руша «ваъ» лугъунихъай, вичин гъиссер инкар авунихъай къурху авайни, адавай Азорадиз ачухдиз вичин рикІе арадал атанвай хушвиликай лугъуз жезвачир. Азорадини «акван вуч жедатІа?» лугъудай саягъда гуьзетзавай.

Азора фагъумлу тир ва адаз аквазвайвал, гадайрин атун-хъфинар артух жезвай. Ада идакай Айшатазни лагъанай.

- Я рыш-ш Айшат, и ви стха виликдай вацра садра акъатзавайди тир, гила вуч хъанва. Гъафтеда къведра къвезва.

- Атурай ман. Чи къайгъуда ава абур. Ваз вучиз залан акъваззавайди я и кар?

- Залан? Ваъ гъа. Чпиз кІандатІа гъар юкъуз атурай.

- Атурай, атурай. Вуч я, вун гилани гъавурда акъунвачни?

- Куьн гъавурда?- Азора гъатта мягътел хъана.

- Айвудиназ вун пара бегенмиш я. Вун акун патал ада зи стхани инжиклу ийизва.

- Къилди къведай жуьрэт авач мун адахъ?

- Ваз аквазва хъи, ам регъуьвал гвай гада я. Вахъ галаз гъатта рахазни жезвач. Са «ун, эхъ» я чидайди. Гъавилияй вуна адаз чин ачух.

- За чин кІевнавач къван. Ам адаз гъакІани аквазва.

- АкІ ваъ е-е, я лезги ханум. Адахъ галаз рахух, прогулкайриз, свиданийриз вач.

- Ваз за адаз свиданийриз теклифна кІанзавани? Эй-й, вун гъинай рахазвайди я, я аварвидин руш. А югъ адаз аквач.

Айшатавай ван атай гафари рушан рикІик шадлух гъисс кутуна. Ам гадайриз хуш жезва. Курсунани авай сад. Районэгъли, амма агъулви гада. Ачух, шад, зирек гада тир. КІелунрайни пис тушир. ДатІана Азорадиз дикъетни гузвай. Лекцийра партайра санал ацукъизни алахъдай. Азорадин къуллугъдани акъваззавай хътин гъерекатар ийидай. Авайвал лагъайтІа, рушаз ам хуш хъанвай. И жуьредин гъалдиз гъикІ лугъудатІа адаз чизвачир. Къариб акунмазди рушан рикІик шадвал акатдай. Гуьгъуьл ачух жедай. Адан патав фидай ашкъи къве-

дай. Ам патав ацукъайла, чиниз яр акъатдай. Беденда са гыхьтин ятлани ифин гъатдай. Маса рушарин патав гваз акурла, адакай хъел къведай. Жавандиз чизвачир, им кланивал яни, хушвал яни, амма Къариб гъамиша акунихъ вил жедай. Вучиз ятла лугъудай суални ада вичиз гузвачир. Гада адаз гъакл хуш тир. Адахъ галаз са партада ацукъун, рахун, санал бязи семинарриз гъазур хъун, библиотекадиз фин. Къарибахъ галаз алакълалу вири хуш тир, амма са карди Азорадин кефи серинарзавай. Адак кутаз кланзавай умуд квадарзавай. Къариб уьмуьр ихтибар ийиз жедай хътин гадайрикай тушир. Азорадиз аквазвай, ам маса рушарихъ галаз свиданийриз физва. Курсуна авай бязи рушарихъ галазни ада вич азаддиз, ашукъвилелди тухузва. Гъа идан гъавурда Азора гъатзавачир. Йикъар, гъафтеяр алатирдавай руша вичивай хабар къазвай. Адаз зун вуж ятла? Са курсуна клелзавайди? Са районэгъли? Адетдин юлдаш, дуст? Ва я кланиди? Гъелелиг и суалриз жавабар жагъанвачир. Амма агъулви гададихъ элкъевенвай майилар артух жезвай. Са юкъуз ада малумарна: «Киш юкъуз меркезда лезги ансамблрин концерт жезва. За чаз билетар къачуда».

- Чаз?

- Эхъ мун, азни ваз. Вун къведани?

- Концертар заз кландайди я.

- Акл ятла, лап хъсан,- рикливай шадвалнай Къариба.

И концертдиз Айвудинани билетар къачунай. Ам ихътин фикирдал гъайидини Айшат тир. Ада гададиз гъуьнтл гудай тегъерда лагъанай:

- Яда, Айвудин, вун къахуниз килигиз, плузаррилай мез элязавай кац хъиз, гъикъван акъвазда. Виклегъвилелди Азорадиз саниз теклифа. Лап гъа и йикъара. Ина куь лезги концерт жезвалда, твах ваз хуш руш гъа концертдиз.

Айвудина къулухъ члугунач. Къачуна билетар, шадвал кваз атана общежитидиз. Азоради «сагърай, чав концертдиз фидай билетар гва» лагъайла, Айвудин кефи хана, хъфенай. Концертда адаз рушан къвалав ацукънавай гадани акуна. Чин клеви, гъаясузвал квай хътинди. Им адан гъерекатрай аквазвай. Айвудин гъавурда акъуна, Азора вичиз мукъва ийидай са тайин улам жагъурна кланда.

Садра паркада куьсруьдал ацукънавайла, рушарин патав пуд гада атана, таможнядин факультетда клелзавайбур. Абуру рушариз мороженияр къачуна. Буш рахунар, зарафатар ийиз вахт фена. Рушар, абуруз «сагърай» лагъана, хъфена. Пакад юкъуз гадайрикай сад курсуниз атана ва Азорадиз цуьк гана.

- Сагърай,- лагъана Азоради,- амма чи алакълар цуьквер багъишдайбур, я къабулдайбур туш. Мад ихътин кардиз рехъ гумир.

- Алакълар хъсанарда ман,- гъаясузвилелди хъурена гада.

- Алакълар я вазни, я азни герека авач. Жуваз са масад жагъура.

- Заз жагъанва эхир,- алатзавач гада.- Вун хътиндахъ зун фадлай къекъевзвайди тир.

- Гъавая зи къил тлармир, гада, зун секин тур. Хъвач жув атайвал.

- Хъурай ман. Хъфида зун. Амма чир хъухъ, зун акл алатдайбурукай туш,- гада инанмишвилелди хъфена.

Идалай гуьгъуьниз гададин патай элемишунар мадни давам хъана, амма Азоради гъар сеферда ам клурарив яна. Айшата стхадиз, Айвудиназ ихтилат авуникай члар кайила, Азоради разивал ганач.

Нубатдин сеферда Гитинагъмедни Айвудин атайла, пуд рушни клвале авай. Умуми хабарар къурдалай къулухъ Гитинагъмеда лагъана:

- Куьне гъил къачу, заз вахахъ галаз ийидай важиблу суьгъбет ава, куьн акси туштла, нянин прогулкадиз вач.

- Хъсан я ман,- гъасятда гъазурвал къалурна Мислимата.

- Ая куь суьгьбетар,- лагъана Азорадини.

Айвудинни рушар къежел экъечІна.

- Прогулка куьне ая, зун хуьруьнви рушахъ илифда. Ада заз вичин патав ша лагъанвайди тир,- сирлувиледи хъверна Мислимата Азорадиз.

- Вач, вач, зи патайни саламар це адаз.- Азоради Айвудиназни вил яна, парк галай патахъ камар къачуна. Гадади рушан гуьгъуьниз гьерекатна. Руш вилик, гада – адан къулухъ. Физва гъакІ. Азора элкъвена:- Ваз зав агакъриз кІанзавачни?

Айвудина суалдиз жаваб ганач, амма вад кам вилик къачуна ва рушан къвалал алаз фин давамарна.

- Зун ягъунва, ваз закай саки вири чизва. Заз вакайни ахъая.

- Закай?- гада гъатта акъвазна.- За ваз вуч ахъайин?

- Хизандикай, жувакай, кІвалахдикай, гележегдин планрикай...

- АкІ ятІа, ша, чун атІа куьсруьдал ацукъин,- гадани руш фена, азад куьсруьдал ацукъна.- Гила яб акала. Зи чІехи буба Дербентда яшамиш жезва. Дахдин кІвалах себеб яз чун Хасавюртдиз акъатна. ЦІийи гьукуматди завод барбатІ авурдалай гуьгъуьниз дах кІвалах авачиз амукъна. Гила адаз са бязи хуьрера амай консервиярдай карханайри чпин линияр къайдадик кутаз эверзава. Гатфарилай хуьтІелди ам гъанра амукъзава. Ара-ара хизандални кьил чІугвазва, мажиб хкизва. Диде муаллим ятІани, алверчидиз элкъвенва. Базарда ада вичин будкадай дишегълийрин парталар маса гузва. Заз са стхани кьве вах ава. Пешейрикай рахайтІа, зав юрист лагъай диплом гва, амма и рекъйя кІвалах гъатнавач. Гъавилияй цехда устІарвалзава. Пулни хъсан къвезва.

- Цех екеди яни?

- Ваъ. ЦІусад касди кІвалахзава. Заказар гзаф жезва, гъавилияй чІехидаз цех гегъеншардай фикир ава.

- Гзаф жеда эхир заказар, эцигзавай къван кІвалер вуч я. Шегьерда азад вад метр алай чкани тазвач. Эцигзава, эцигзава...

- Вучиз лагъайтІа, гъиле-гъил аваз еке пулар къазанмишзавай бизнес я. Мумкинвал авай гъарда чил маса къачузва, ахпа кІвалерихъ игътияж авайбурувай пулар кІватІиз, эцигунар гъиле къазва. Иллаки патара авайбуру инай чпиз кІвалер маса къачузва.

- Вун гъина яшамиш жеда? Ина, тахъайтІа, Хасавюртда?

- Гъелелиг ина, ахпа чидач. Валайни аслу жеда гъа...

- Залай?- Азора гададиз дикъетдивди килигна.

- Эхъ, валайни, мегер ваз аквазвачни, заз вун хуш хъанва, вахъ галаз уьмуьрни тухуз гъазур я.

Азора гъакъван дугъри яз аквазвай гададин гафари пайгардикай хкудна. Им «заз вун кІанзава, заз гъуьлуьз ша» лагъай мисал тир. Рушаз вуч лугъудатІани чизвачир. И арада адаз, тІвар къуна, сада эверна. КилигайтІа, вич инжиклу ийизвай студент. Адахъ гъа виликан кьве гадани галай. Абур, пІузарар алахъна, хуььрез-хуььрез къвезвай.

- Азора, привет! Зи хатурар, галайвилер вуна кваз такъурди им авайвиляй тирни?- студентди гъил яргъи авуна Айвудин къалурна.- Ваз и чубан хътиндай вуч экв акуна?- гада гъа-гъа ацалтна хуььрена. Адахъ галаз муькуь гадайрини зил къуна.

- Им вуж я?- хабар къуна Айвудина.

- Чина кІелзавай гада я. Къарагъ, хъша, ягъсузрин кьил къуникай хийир авайди туш,- Азора къарагъна, адахъ галаз Айвудинни.

- А-а-а, гъавурда гъатна, ви чубан лезги я манн-н?

- Эхъ, зун лезги я. Лагъ, вуч лугъуз кІанзаватІа.

- Ядаяр, и лезги рахазвайвал аквазвани квез? Жуван тІиш-пІуз ивидай ктад жедалди, рушни инал туна, цІуруцІ инлай.

- Вахъ мукъвара галукънавай хътинди туш, лем, эгер ваз проблемаяр кІанзаватІа, буюр. ТуштІа, кисна жув физвай жегънемдиз вач.

- Гадаяр. Куъне идан кар аку, зун рушахъ галаз рахада,- буюрна гадади.

Айвудина гъа патав гвай гада вичелди чІугуна ва адан туътер къуна: - За и хеб исятда бамишарна, инал гадарда. Ахпа вунни гъакІ.- Туътер къунвайдай пис-пис цІугъар фена.

- Ахъая, ахъая, ам, чиди са зарафат тир.

Айвудина гададин туътер ахъайна ва тумуна са къуълни эцяна, анихъди авуна.

- Килиг къехваяр, рикІел хуъх, и рушан патав агатун квез ерли хъсан акъвазач. За квез кичІерар гузвайди туш, куъ патахъай къайгъу чІугвазвайди я. Гъавурда гъатнани?

- Гъатна, гъатна,- гадайри тади кваз къил баштан авуна.

Айвудина гъалаба акатнавай рушан гъиликай къуна ва общежитие галай терефдихъ камар къачуна.

- Алай вахт чІуруди я, Азора,- тІвар къуна рахана гада.- Инсанарни пехъи, азгъун, ягъсуз хъанва. Гъавилай нянихъ къилди санизни физ тахъуй.

- Хъурай.

Гитинагъмеда Айвудин гъаятда гуъзетзавай. Абур Азорадиз «сагърай» лагъана хъфена.

Паркуна арадал атай агъвалатди, на лугъуди, Азорадин вилерилай перде алудна. Кисай, дугъри, лугъудайвал, сиве тур тІубни кІас тийидай Айвудин адаз маса терефдихъайни акуна. Лазим атайла ада неинки тІуб, гъакІ вири беденни кІасун мумкин тир. И сеферда ада вичин итимвилини къилих, лайихлувал къалурна. Пуд йитихдикай кичІе хъанач. Вичин гъиссерикайни рушаз ачухдиз малумарна. КІвализ атайла вич гъич аватІани чир тийидай Айвудина. Мус килигайтІани, рушал вилер алай ва гъасятда абур маса патахъ элкъуърдай гадади. Руша арабир къатІузвай, гададин и килигуна маса манна ава, амма рикІи манна къабулзавачир. Вучиз ятІани адаз Айвудинан акунар, кисайвал, са гъихътин ятІани муътІугъвал, масадалай аслувад хуш жезвачир. КилигайтІа, ам ерли и къаматдиз ухшарди туш къван, ам масад я. Ада винелай вич къалурзавай шикилар тапанбур я. Ай Аллагъ, икІни жедайди я къван. Халис разведчик.

Азорадин тажубвилихъ къадар авачир. Гъа са вахтунда ада гъейранвални ийизвай. Ихътин гададиз ам, Азора, хуш хъанва. Адаз санал хзан кутунин фикирни ава. Бес жаваб гъихътинди хъурай? Адаз вуч лугъун лазим я? Мус? Ада хъфидай къилий вич вахт хъанмазди къведайдакай лагъанай. Жавабдикай чириз? Мумкин я.

Рушан мефтІери, датІана гъерекатдик квай цеквери хъиз, кІвалахзавай. Фикирри сада-сад дегишарзавай. КІеве твазвайбур, аламатдинбур, рикІик шадвилини цицІихар кутазвайбур... Айвудин-н-н. Тек-бир гъалтдай тІвар чи патара. Вичин гъиссерикай зун гъейранардайвал лагъанач. Адетдин са кардикай хъиз. Инанмишвилелди, за вич инкар тийидайди чиз. Яраб гъакІ я жал? Белки, гъахътин амалар къванни ийин, акван ада вуч ийидатІа? Ваъ, ваъ, ихътин месэла зарафатриз вегъин дуъз туш. Адаз, мумкин я, пис хъелни атун. пис гада хъиз аквазвач. Адахъ галаз уъмуър тухунни, белки, четин акъваз тийин. Ада вун гъар са уламда хуъда. Гена чІуру амаларни квач. Хъвазвач. чІугвазвач, куъчейра авач, кІвалахзава. КІелнава, гележегдикай фикирзава. Эхъ, эхъ, ам зи къисмет

хътинди я, гуъзетни тавур пишкешни хъун мумкин я.

Азора геждалди ахвариз фенач. Экуънахъ ада бейнида, кинодин кадрияр хъиз, йифен фикирар тикрар хъхъана ва вич патал къарар акъудна. Адан патай теклиф атайтIа, ваъ лугъудач.

Вахт садазни килигзавач. Ада пачагърилай, я президентрилай, я са шумуд миллиард махлукъатдила аслу тушиз сятер, йикъар, варцар, йисар гъисабзава, девирар, агъзур жуъре вакъиаяр, агъвалатар, несилар тарихдин деринриз ракъурзава. Гъа икI Азоради университетда кIелзавай пуд лагъай йисни тарихдиз ракъурна. Ада инанмишвилелди, чешнелувилелди къуд лагъай курсуниз камар вегъена. Руш шад ва вичелай рази тир. И йис ам патал мадни лишанлуди хъанвай. Айвудина адаз дуъньядиз, гъар йикъан умуърдиз маса, икъван гагъда таниш тушир, рикIик гъевес, наз, верцIивал кутадай вилерай килигдай мумкинвал ганвай. Адан руъгъда, беденда дишегълидин зарлу, нурлу гъиссери цIир ганвай. Абуру рушав садан вилни агакъ тийидай бушлукхра лув гуз, гъа каинатда ашкъидикай манияр лугъуз тазвай.

Экзаменар вахканмазди Азора кIвализ хъфенач, ам Астрахандай вах Азиза хтунал вил алаз акъвазна. Адаз вахкудай къве экзамен амай. Азад йикъар руша Мерзият эмедин кIвале ва Айвудинахъ галаз шегъердин паркара сейр ийиз акъудна. Азиза хтай пакадин юкъуз вахар багърийрин патав рекъе гъат хъувуна.

Гатун варцара медпунктуниз къведай хуъруънвиар къери хъун адетдин кар тир. Садакай-масадак акатдай грипидин ва гъар жуъре инфекцийрин вахт тушир. Духтурдивай куъмек кIанз арабир къил, руфун, япар тIадайбур, хер-къацI хъайибур, учетда авай кIвачел залан дишегълияр къведай. Бязи йикъара касни акъатдачир. Ихътин макъамда Саидина начагъбурун карточкайриз вил хъидадай, абуруз талукъ кхъинар къайдадиз гъидай, къил чIугуна кIанзавай рикIин, давленидин азарар квайбурун, набутрин, къуъзуъбурун график туъкIуърдай, амай дарманрин гъахъ-гъисаб ийидай, чарасуз герек дарманрин сиягъ кхъидай. Са бязи азаррикай чеб хуън патал агъалийриз кIелдай профилактикадин чарар, плакатар, газетар цларал алкIурдай.

Гарал къугъавазвай фарфалаг хъиз, датIана элкъвезвай вентиляторди гар язавай югъни эхирдиз атана. Гад зегъемлуди тир. Къецел экъечIайла, хъар квай кIвализ гъахъай хъиз жедай. Дуст Гъазералиди Саидиназ нянихъ вичел къил чIугунин теклиф агакъарнавайди тир. Гъавиляй ада кIвал ваъ, арендатор ду-стунин багъ галай терефдихъ еремишзавай. Куъчейрик инсан лап тIимил квай. Гъалтай сад-къведа къаб алаз хабарни къуна:

- Я духтур, ана гъикI хъана, рехъ алатнавани? Инрихъ акъатнава хъи?

- Духтур, къил къер галай патахъ туъкIуърнава хъи? Гъаваян кар я, вацIа бе-гъем чуъхуънагардай ядни амайди туш. Виревайдини аялрин базар я.

Хуъруънвийриз кутугай жавабар гана Саидина рехъ давамарна. Ингъе ду-стунин багъни. Касдиз аферин! Садан рикIелни алачир, я фикирдизни татай месэладик къил кутуна. Гъазералиди вацIун къерекай чил туъкIуърна ва ана багъ кутуна. Гъихътин багъ! Гъелбетда, еке зегъметар акъалтна, хейлин харжар авуна. Ахпа чилин иесивал ийиз кIандай гъарамбашиярни майдандиз акъатна. Регъуъ тежедай алчахар. Абурухъ галазни женг чIугуна. Кардиз къецI гудайбур райондин са бязи идарайрай, органрайни акъатна. КIус, пай истемишзавайбур-ни кими хъанач. Ахътинбурузни атайвалди хъфидай рехъ къалурна. Нетижата Гъазералидикай хуъре, района сифтегъан арендатор, фермер, суърсет гъасил-завай халис лежбер, багъманчи хъана.

Багъдин са пай къере, муъкуъ пайни вацIувай къве виш метрдин къакъан-даллай тепедин яхада авай. Гъазералиди гъа и тепедин къилел вичиз чардахни

эцигнавай. Инилай вири багъ, капан юкъвал алайди хъиз, аквазвай. Жагъунда тунвай, аскерар хъиз, дуьм-дуьз жергейра акъвазнавай, кукIрух къуна емишар алай багъдиз килигун са тамашадай, гуьзел, акъур вил гъейранардай шикилрив ацIанвай выставкадай тир. Жагъундив агакънамазди кицI элуькъай ван атана. Иесидиз патан кас атанвайдакай хабар гузва гъа,- фикирна Саидина ва гъвечи ракIар галайвал гъерекатна. РакIарив агакънамазди адаз дустунин сес атана:

- Ша, ша, вицIегъдиз ша, кицIикай къурху жемир, ам кумадик хъфенва.

Гъазералиди дуст хушдиз къабулна, къужахламишна ва къведни тепедал хкаж хъана. Саидинан чинихъ анжах гила шагъвардин къезил лепеяр ва багъдин михи къацу пешерин, векъерин, жуьреба-жуьре емишрин аламатдин атирар галукъна. Беденди гъасятда «ахвайш» лагъайди хъиз, регъятвал, къезилвал гъиссна. Кузвай, зегъемлу кабинет гъинай, тепедин яхадавай багъ. ВацIалай, мукъвал алайди хъиз аквазвай дагъларилай къвезвай шагъвар гъинай! «Гъар нянихъ инал атана кIанда» хиял фена духтурдин бейнидай. Кеф тушни ихътин чкадал кIвалахун.- Саидин кIанивилелди, сад лагъай сеферда аквазвай хъиз, хайи мулкариз килигна. Аял-жаван чIавара цIингавар ягъай, балкIандаллаз чамарар авур ягъвариз, чIурариз, дерейриз, дагълариз, кIамариз. Ада хур ацIурна нефес къачуна ва ахъайна. Икъван гуьрчег, суьгъуьрдин, къарувалдай мулкар, чкаяр, амма чахъ анриз фидай, экуьнин къияй чигеда амай векъера къекъведай, дустар галаз фена ял ядай вахт, гъяз амач. КIвал, кIвалах, къайгъуяр, дердияр...- Саидин дустуни фикиррикай хкудна.

- Гъун, килиг, имни за цIийи къилелай туькIуьр хъувунвай чардах. Зи кIвал, зи къеле.

- Наблюдательный пункт...

- Валлагъ, дуьз я дуст. ГъакI лагъайтIани жеда. Бязибуру, «Гъазералидин магъарани» лугъузва.

- За ваз лугъун, дуст, инаг пачагълугърин тавханайрилайни зурба ва хуш чка я. Ваз баркалла, заз къе инал теклифай. Гъа и декъикъайра зун чи аялвилин, жаванвилин дуьньядиз хъфенвай. Пара ажайиб, къайгъусуз, шад ва хурам вахтар тир. Бес къе вучиз абур чавай квахънава? Вучиз чун дуланажагъдин дердийрик ктIизва?

(КъатI ама)

Балакъардаш Султанован - 110 йис

БАЛАКЪАРДАШ СУЛТАНОВ

(1912-1943)

Шаир-фронтовик Султанов Балакъардаш Куьре округдин (гилан Сулейман-Стальский район) Агъа-Хъартасрин хуьре Султанан хзанда дидедиз хъана. Ам фад етим хъанай ва халуьри гъвечли гададиз бубавал авуна. Мектебда, Дербентдин педучилищеда келна хуьруьз хтай Балакъардаша, Агъа-СтIалда муаллимвал ийизва.

Аял вахтарилай шишар туькIуьрунал рикI алай гада СтIал Мусабахъ галаз дуствилин алакъайра авай. Балакъардаша Сулейман даидиз вичин чIалар келдай, адани жегъил шаирдиз яратмишунин сирер ачухардай.

ИкI, 30-йисарин сифте килера Балакъардаш Султанован чIалар «Цийи дуьнья», «Колхоздин пайдах» газетриз акъатзава. Адан тIварни жегъил шаирдин (Мемей Эфендиев, А. Фатахов, СтIал Мусаиб) жергеда гъатзава.

Колхозар туькIуьруникай яратмишай Балакъардаш Султанован «Батрак Агъмедан кьиникъ» поэма, А. Фатахован «Зарбачи Гъасан» хъиз, лезги шишаратда зурба вакъиа хъанай.

Ватандин Чехи дяве башламишай сифте килера вичин яратмишунри цуьк ахъа авур ва вичин рикIе Чехи мурадар авай жегъил шаир гуьгъуьллувилелди фронтдиз фена, немсерин фашистрихъ галаз хъайи са женгина игит хъиз телеф хъана. Адан сур авай чка малум туш.

БАТРАК АГЪМЕДАН КЪИНИКЪ

(Поэма куьруь авуна гузва)

...Агъа СтIалрин хуьр
Алайд я са гуьнедал,
Къибледихъни чин галаз
Тешкилнава бинедал.

Хуьруьвай къакъатна хъиз,
Къачабеген къакъан кIвалер,
Абур хъсан раснаваз
Акъадай ягъай вилер.

Дугъриданни ам кулак,
Гзаф мал, мулк авайд тир.
Агъмед лугъур са батрак
Адан кIвалел алайд тир.

А аялд диде-буба
Вич гъвечли яз къейид тир,
Къиляй-къилди Къачадиз
КIвалах ийиз хъайид тир.

И батрак тир Агъмеда
Уна пара кIвалахар,
Я тандал партал алаз
Авуначир дамахар...

Язух тир и Агъмедаз
Гъич регъятвал гудачир,
А зулумкар хзандиз
Адан язух къведачир...

Къачадин паб – Герекмаз
Гъамиша заз аквадай,
Гафун къилиз тІуб жакъваз,
Агъмедав икІ рахадай:

– Къей хва гачал, агъдабан,
Къеб гъваш жуван хиялдиз,
Хъизвачни шехъунин ван,
КилигатІун аялдиз.

Къула кудай цІамарни
КукІвар тийиз ацукъна,
Тийиз бегъем са карни –
Вучда вакай амукъна!..

Язух Агъмед хъуьтІуьзни
КІвалах винел алахъдай,

Чи Советдин законар
Къачабегаз акуна,
Агъмед къена, пуч ийиз,
Ихътин план чІугуна:

«ИкІ зун секин хъайитІа,
Зи гъал пара чІуру я.
Им батрак яз чир хъайитІа,
Зи хъуьтуьл фу къуру я.

Мукъвал и чи кардикай
Чирда за сельсоветдиз,
Агъмедни за лугъуда
Къабулна «стхавилиз».

ИкІ са къадар сар фена
Къачад чІугваз планар,

Йифен сят цІикъвед тир,
Хуьр секин яз аквадай,
Вири халкъ ксанавай,
Каснимачир рахадай.

* * *

Гъар буйругъ тамамариз
Алахъдай къван галатдай...

ХъуьтІуьн йифер яргъи тир,
КІвал ацІудай кулакдай,
Лап къадарсуз мекъи тир,
Кесиб Агъмед гъелекдай.

И факъирдин гъич садран
Я кІаник мес жедачир,
Я къиликни хъуьцуьган,
Я яргъан къван вегъечир...

И азиат-зулумдик
Агъмедни чІехи хъана.
Къачабегни къалай-къуз
Девлетдихъ пехъи хъана...

* * *

И чІуру тир фикиррал
Ам алдатмиш авуна,
Вичин гъилле гафарал
Агъмед вичихъ чІугуна.

ИкІ лагъана Агъмедаз;
– Килиг, «стха», чи чІалаз,
Заз кІанзава къедалай
«Стха» жез лап вахъ галаз...

Къве падни рази хъана,
Фена ибур советдиз,
Ана кагъаз кхъена,
Килига куьн «гъуьрметдиз».

* * *

Эхир къияй Агъмедаз
И кар уна заланар...

* * *

Къуланферлай вегъейла,
Ванер къведай кІекерин.
Ара-бир атІуз-атІуз
Элуькъзавай кицІерин...

Ихътин къанлу са йифиз
Вилиз са затІ таквадай,
Къачабеган дакІардай
Са зайиф экв аквадай.

Къачабег диде галаз
Агъмед рекъиз атана.
Тадиз фена Герекмаз
ЯкІвни еб гваз хтана.

И къайи кІвал зулумдив
Сивив къведалд ацІанвай,

Батрак амач, секин тир,
Куън инал гъикІ алакьда?..
Кесиб халкъар чинеба
Гъатда адан суракьда.

Жузурдазни дуъз жаваб
Къачабегга гудачир.
Я Агъмедахъ къекъуънкай
Халкъар кирагъ жедачир.

Са физ советдин цлал
Агъмед къиникъ къалурна,

КІвалахари галудна
Батрак ширин ксанвай...

Еб туътуъниз вегъена,
Мягъкемвилелд кутІунна,
Епинин къве къил къуна,
Гъарда вичихъ чІугуна...

Гзаф азаб зулумдик,
Эхъ, батрак Агъмед къена,
Алчударна рухун кваз
АтІай фуруз вегъена...

* * *

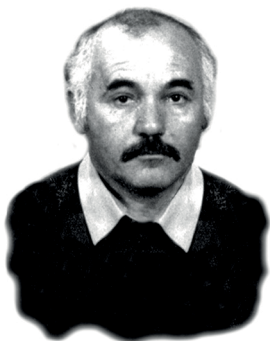
Югъ жедалди советди
Къуна кІвалер талгъана...

Чи халкъдин гъахъ суд униз
Лап хъсандиз килигна,
Къачабеган и кардихъ
Ихътин къарар гилигна:

«Вич классдин душман яз
Са цІуд йис дустагъ атІун,
Вичин кІвалер, маларни
Чи гъукуматдиз вахчун»...

Гьукаят

Абдул ФЕТЯГЪ

ГЬИКАЯЯР

ВАКЪИА

Яд авачиз кІвалах акъвазнава. КІвалахзавай гадайрин са пай Белиждиз хъфена – абур гъанай я. Муькуь пай кьумар кьугъвазва: гъалиб хъайибур сад-садахъ галаз, кумукъайбурни кьилди – кьвед ва пуд лагъай чкаяр кьаз. Эхир хъи, чемпион акъудиз алахънава. Кьугъвазвайбур пуд жуьт хъанва. Мад гадаяр авач.

– Инал, са газетдал, кьваларай жанг акъатиз, хъенчІин гичинни, стаканарни, фан ва нисидин кІусарни, гъатта са чичІекни ала. Газетдин азад чкадал уьлкведин регъбер трибунадихъай рахазва.

– Гъалиб хъайибурун ихтиярар чІехибур я, абуру стакан-стакандихъ галукъариз, хъвазва, кумукъайбуру, куьтІни тийиз, цуькІуьн туькьуьнзава, рикІай гъайифар чІугъвазва, вучиз лагъайтІа нубатдин сеферда кьвалариз жанг акъатнавай гичин ичІи жезва. И чІавуз гадайрикай виридалайни яргъида, ван хцида, хатрут тарарикай садан тандихъ агалтна, гъич садрани я щётка, я шир такур хътин куьгъне шуьтруьвал алай туфлияр кьвалав эцигна, кьецІил кІвачер яргъи авуна, ахварзавай цІаркал гададал сес элязава:

– Шти-бе-е-е-ег! Пул къачуна, дахдин, впе-е-е-е-рѐд!

ЦІаркал гададал садлагъана чан кьезва, гьерекатна туфлияр алукІна, кІанчІунилай вилик амаз эцигнавай пул къачуна, хуьруьн са магъледиз гьерекатзава. Чехир гадайри гъабурувай къачузва. Абурухъ дадлу чехир авайди, ахътин чехир и хуьре кьит тирди гадайри чеб кІвалахдив эгечІай лап гъа сифте юкьуз чирнава.

Июлдин югъ пара чимиди я. Ракъиниз чилел вичин вири цІай кьуриз гъайиф кьезвай хъгинди туш; адаз инсанар, чан алай вири махлукъат, тарарал алай емишар хъиз, чуруриз кІанзавай хъиз я. Гадайрикай ирид гьекьер кІвахъзава, ятІани абуру цавуз фикир гузвач, абурун фикир анжах кьумари чпелди чІугунва.

– Чехиди кьезва, гадаяр! – гъарайзава гадайрикай сада яваш сесиналди. Абуру гьасятда кьугъун акъвазарзава, кьумар кІватІна, жибинра хутазва. Ви-

рида, гьерекатна, перер гьилера къачузва, абур винтовкаяр хьиз, хурудилаь винелди, ракъун къилер цавухъ элкьуьрна, къазва; яргъида хци сесиналди команда гузва:

– Раввв-няйссс! Ссс-миррр-нооо!

Ругуд касдикай ибарат жерге тIарамдиз акъваззава; къачузвай нефесдин сесинилай гьейри, са ванни амач. Дуьз лагъайтIа, цавай самолет физва ва ада гьургьурзава.

– Атанвайди вуж я? ГъвечIи буйдин ацIай, къекъведайла, авахъзавай туп хьиз аквадай са итим. Вичин буйдилаь руфун еке я. ХъуьчIуьк гъа руфун къван чIехи, чарарай ацIанвай, крокодилдин къурурнавай хамуникай цванвай хътин шуьтругъ папка ква. Тванвай къилел еке къерехар галай лацу сафутI ала. Лацу ам, гьелбетда, куз-куз ракъини авунва, ам вич самарикай хранвайди я. Касдин элкьвей чинилай сад-къве лацу чIарни акахънавай, сад-садахъ галкIай къалин рацIамарни яру нер хкатна аквазва.

– ЦIару вилер агажна, пелел биришар кIватIна, туьд чуькъвезвай яру галс-тук гъуьргъуь авуна, ада лагъана:

– Вольно, юлдашар!

Ахпа, сес явашарна:

– Зарафатар бес я ман, гъикъван хъуй?!

– Есть, чIехиди! – жаваб гана яргъида, амай гадайри чинрикай хъвер кIва-дарна. Яргъиди армиядай сержантдин погонар алаз хтанай. Гилани адал ракъ-ини кудай къван лацу хъанвай хилер галачир гимнастерка хътин затI алай. Адан погонар алкIурай чкаяр артух къацузмай.

ЧIехиди, яни прораб, атайла, гадаяр гъа ихътин зарафатар ийиз вердиш хъанвай, амма къе, вучиз ятIани, абурун зарафат чIехидаз хуш хъанач.

Вичи ийизвай гьерекатриз, кIвалахдин патахъай ийидай тагъкимриз килиг тавуна, прораб дугъри итим тир. Ада вичин гъилик кIвалахзавай гъар садан тереф хуьдай, садни гъакъикъатда бейкеф ийидачир. Туьнтвал къалуриз, «къа-парай акъатна» рахунни адаз хуш тушир, гъавиляй, вичин винел патан акунри хъуьруьн гъизвайтIани, гадайриз ам кIандай.

Атанмазди, кас дуьньядин гъаларикай рахада:

– Аку гъа-а-а, чувудар сакIани секин жезвач, гадаяр! Арабар гъабурулай-ни фенва. Палестина-малестина лугъуз... Ламран рухваяр... Инсанрин язух я, инсанрин!.. Виридаз гъукуматар кIанзава, чпин уьлквевяр. Амма вири чилел мугъманар тирди рикIелай алудзава. Виликдай Вьетнам авай. Гъамни Америка. Кубани Американи, Африкани... Чи иналлай Дербентдин чувудризни чпин гъукумат кIан хъайитIа, вучда чна, а?!

Гадайри гъар сеферда адаз кисна яб гуда.

– Ахпа мадни... – чIехиди, са геренда хияллу хъана, инихъ-анихъ килигна, ада вичин газар хътин яру нер тIушунна. – Куьрелди, яд авач, кIвалах акъвазна-ва, чида. Керпичарни акъалтIнава, пакани кIвалах жедач. Заз квез Бермудан треугольникдикай са суьгбет ийиз кIанзавай. Гъикъван лагъайтIани, интерес-ни я... Къе ваъ, къе акъвазрай, са маса юкъуз хъуй.

– Бермудан треугольник вуч затI я, чIехиди? – суал гана сержантди.

– ЧIехи океанда гимияр туькъуьнзавай са чкадин тIвар гъахъгинди я. Маса сеферда ихтилатда...

И чІавуз кьвалариз жанг акъатнавай гичин гыликай куърсарна, цІаркал гада хтанвай, гъавилей прорабдин вилер гичиндини «суфради» чпел желбнавай.

– А-гъан, – лагъана ада, – гьелбетда, гъакІ я – гичин гъамиша хъсан затІунай ацІана кІанда.

– Чна рикІ аладарзавай, чІехиди, – лагъана сержантди.

– Аладара, я Муртуз! За ваз тегъне-мегъне язавай кар авач хьи?! Са гафни лугъузвач... Хъсан карзава... Амма кье ваъ, жедач, акъвазарна кІанда. Мад герек туш.

– И кумукъайбур гыкІ хъуй, я чІехиди, ибур гъарарат хъанва эхир? Чун чарарал кьугъвазвай... – саки гъарай галаз лагъана Муртуза. – Ибурал стІални гьалтнавайди туш. Иллаки и тІветІелар квайдални и яргъи кьил алайдал! АтІа «балкІандал» са стакІан гьалтна...

Ина кІвалахзавайбурал гъар садал са лакІаб алай. Абурни чпин суфатрин акунрин лишанри тайинарнавай.

– Абуру хъурай. Чехир жеда. Зазни це, – лагъана прорабди ислегъдиз. Царкал гададин гылий акъудна, ада вичи стаканра цана. – Чи сагълугъдай!

Са геренда гадайри чехир тахъай мисална. Прорабдиз, лагъайтІа, вичин кар чизвай: кІвалахдин вахтунда, яни кІвалах авайла, гадайри хъвазвачир. Абур, прораб вич хъиз, гайи гафунал кІевибур тир.

– ИчІи стакан газетдал, трибунадихъ рахазвай уьлкведин регъбердин вилик эцигна, прорабди лагъана:

– Гила заз яб це, за квез лагъайвал ая. Перер гылера къачу. Сер-жа-а-ант! Са лумни герек жеда. Захъ галаз ша, мад энгел хъувуна виже кьезвач. Гичин хутах, гада!..

Рекье сержантди жузуна:

– Чун гьиниз физва, чІехиди?

– Сувабдин кар ийиз, – куърелди жаваб гана прорабди.

– Ам вуч кар я ахътинди?

– Сур атІана кІанзава.

ЧІехиди суал гайидаз пелен юкъ агажарна, рацІамрикай кІунтІ авуна, килигна.

– Чун и хуърйай туш къван? – лагъана сержантди. – Ина чпин гадаяр авачни?

– Сувабар гъабурузни сад я, квезни, – жаваб гана прорабди, чиниз хъвер гъана. Ахпа мегърибанвилелди лагъана: – Гадаяр, эхъ, и хуърени абур ава, гьелбетда. Амма исятда вири кІвалахрал ала: чуьлда, никІе, салара, рекъера. Куь куьмек чарасуз я. ТІалабнава!

– Садани куьтІ ахкъуднач, анжах сержантди кьил юзурна, вичин хци сес малумарна:

– Гъахъ я вун, чІехиди, сувабдин кар са рахунни вичихъ галачиз, тамамарна кІанда. Вуж я рагъметлуди?

– Къуьзуь сад. Яшар кьудкъадалай алатнавай къужа.

– Сурарин майдандал абур кьилел лацу тІирих алай, вичик хкатІай шуькІуь шуьтруь спелар квай, са гыле теспягъар, муькуь гыилени дуьяр кхъенвай ктаб авай жегъил яхун фекъиди гуьзетзавай.

– Гъа инал атІутІ, – лагъана ада, теспягъар авай гъил къумадин кІунтІунал туькІуьрна. – И къум анихъ гадра.

Гадайри къум гадарайла, фекъиди сур гьикІ атІун лазим ятІа, адан сергъятар гьибур ятІа, тайинарна, тапшуругъар гана. Ахпа ам дуъадин чІалар кІелиз-кІелиз хъфена. Гадаяр кардив эгечІна.

– Къе куь прораб гъа фекъи я, – лагъана прорабди. – Зун фена, кар ая!

Ракъини гъа са тегьерда чурурзавай, беденар, квай эхиримжи цин стІални хкудна, штІумарзавай. Гадаяр гъарданбир патаз къерехдиз килигзавай: гьикІ тир хъи, абурун вилери жанг акъатнавай гичин гъилик квай цІаркал гада гуьзетзавай. Имни мецер кІалханрал алкІунин нетижа тир жеди. Амма вири киснавай, абуру сержантдин гаф гуьзетзавай. Сержант, лагъайтІа, гъекъеди кьежирна, къурай чка кумачир гимнастерка са къерехдал гадарна, сурарин майдандай анихъ аскІан кІунтІал ацукъна, сигаретдай гум акъудзавай прорабдиз килигзавай. Исятда адазни са гумар акъудиз кІанзавай, гьелбетда. ГъакІ тиртІани, цихъ къарихвили тембек гъасятда адан рикІелай алудна. Ам са жуьре хъел аваз кІвалахдив эгечІна.

Са чІавуз сержантди, мягтел яз, сур атІузвай гадайриз лагъана:

– Куьне къатІуннани – и чил пурпу я!

– ГъакІ я, валлагъ! – жаваб гана чиник тІветІелар квайда.

– Им, атІана, ахцІур хъувунвай чка ятІа? Гадаяр гъасятда фурач кІватІ хъана.

– Эхъ, гъакІ я. Къуд пипІендиз атІанва. Ингъе, аку! – чил къалурна чиник тІветІелар квайда.

Рахаз-рахаз, кузвай рагъни рикІелай алатна, абуру кІвалах давамарна.

Бирдан сержантдай гъарай акъатна:

– Ина тахта ава, гадаяр! Чиле! Икъван гъаркъуьди?.. РакІар я!..

Абуру мукъаятдиз къум акахънавай накъв перцелди къачуз, къежел гадарна.

– ГьикІ хъана, жезвани? – прорабдин сес акъатна. Ам, атана, атІузвай сурал алгъана.

– Ина ракІар ава, чІехиди! – лагъана сержантди, сесиник гъалаба кваз. – Са жуьре ялни къевезва. Авани, гадаяр?

Гадайри къилер юзурна, абурун чинар цуру тир.

– Лум кутуна, хкажа кван! – лагъана прорабди. Гадайри, гьелбетда, прорабдин гафар тахъанайтІани, чпин кар ийизвай. И гафар лагъана, чІехида абуруз гар паяч кар авач хъи? Абуру, гъа виликдай хъиз, ракъини кузва, беденрикай эхиримжи стІални хкудзава. Сержантдини чиник тІветІелар квайда, къведани къуна, ракІар хкажна, къерехдал гадарна. Ахпа ибуру, нефесар къунваз, и фурай тадиз экъечІна, са патанъ катна.

– Ина мейит ава хъи! – гъарай акъатна прорабдай. Гадаяр вири сурарин майдандай экъечІна.

– КъецІил дишегъли я, – лагъана сержантди, къил галтадиз, сакІани вич-вичел техквез. Адан рикІел сигарет атана ва ам шалвардин жибинра къекъвена, амма чІугвадайди адаз прорабди гана, гъада цІайни яна.

– Саки ктІанва, – лагъана тІветІелар квайда.

– Прорабдин чиник ажайиб серин акатнавай, амма и серин инал садавайни къатІуз хъанач. Ада гадайриз лагъана:

– За, фена, фекъи хкида, куьн гъа инал акъваз.

Прораб фена ва, са вахт арадай фейила, инал фекъини атана, ам гъеле чкадал агакъдалди, милициядин са шумуд машинни.

Фекъи гъа дехънен жегъил тир. Ада лагъана:

– И хуърй и чкадал са касни кучудайди туш. Ахпа, лугъун за квез, и чи патара, кафанра тун тавуна, къецџила кучуддай адет авач хьи? Ахпа мадни, и раклар аку, и раклар гъа и сурарин жугъундин раклар тир. Чна жугъундик вар кутуна, раклар хкудна. Ам атІанал эцигнавай, атІа къерехдал.

Милициядин работникрикай сада чпиз герек шикилар яна, майордин гъетер къуьнерал алайда гадайриз суалар гана, вичи папкадай акъудна, са чарчел кхъинар авуна.

– Чун патан инсанар я, – лагъана сержантди, – ина школа эцигзавайбур я. Прорабди чи куьмек герек я, лагъана. Чна куьмекна.

– Эхъ, дуст кас, куьне, дугъриданни, куьмекна, – адан къуьн капашдивди яна майорди.

– Гъар са къисметдихъ вичин чка гала, – гаф лагъана фекъиди. – И чил а дишегълидин къисметда авач. Ам вичин къисметда кхъенвай чилихъ агакъара... Гадаяр, сур атІун тавуна жадач. Инал ша, гъа инал атІутІ. Къейиди кучудна кІанда эхир. – Ада гадайриз сур атІудай маса чка къалурна.

– Куьне квез такІанармир, гадаяр, – лагъана сержантди чинар цуру юлдашриз. – Гъамни инсан я, гъа и чун хътинди я. Анжах са тафават ава: ам дишегъли я. Ша, лагъай кар ийин.

– Яргъец, иникайни сад хкатайтІа, вучда? – суал гана цІийи чкадал сур атІу-звай гадайрикай сада, сесиник зурзун кваз.

– Къей хва, мад виринра къейибур жеч хьи? Рахамир, кІвалах ая! Са суаб чна къачуна, сад мадни къачуда чна, – лагъана сержантди.

* * *

Пакадин юкъуз гадайри цлал кІвалахзавай. Абурун мурад амай керпичрикай цал эцигун тир. Гъар сад, сиве яд къунвайди хъиз, киснавай. Япуз къвеззайди епиналди винелди палчух авай ведре хкаждайла, цлахъ галукъиз ийиззай ван, садни керпич-керпичда акъурла, ийиззай сесер тир. Гъар сада, гъелбетда, накъан вакъиадикай фикирзавай, вичин акъулдалди адаз баян гуззай.

– А язух дишегъли къейиди вуж ятІа, гадаяр? – эхирни садавай эхиз хъанач.

– Низ чида, кІвал къени хъайиди, – адаз жаваб гана муькуь гадайрикай сада.

– Гуьрчег дишегъли тир. Къалин чІулав чІарар авай, гуьзел чин авай.

– Къейидан тарифар ийимир.

– За акунрин, суфатдин тарифарзава, къейидан ваъ.

– Гъар гъикІ ятІани, ам хъсан кар туш.

– Зун къе квез парар хкаждай кран хъанвани, чан гадаяр? – лагъана сержантди. – Мад икІ хъанач хьи. Гила зи чка жува яхъ, Рашид. Идриса керпичар ялрай, цал за эцигда.

– Чиник тІветІелар квай гадади адан чка къуна. Сержантди гъилерилай кІвалахдин бегълеяр гадарна, ракъини кана, лацу авунвай гимнастеркадин къултухдай «Прима» сигаретрин къвати акъудна, са сигаретдиз цІай яна.

– Дишегъли иерди тир, дугъриданни. Амай крар заз чидач, – лагъана ада, къил юзуриз, туп-туп гумар акъудиз.

– Адал чан хкиз хъижедани, къей хва Рашид? – суал гана Идриса.

– Вуна завай вучиз хабар къазва, зун ваз Рабби яни, къей хва?! – адаз гъасятда суалдалди жаваб хгана Рашида. – Гъиле авай кар ая ман, лал хъана!

Тахтайриз тахтаяр яна, гуарар хъиз туькІуьрнавай трапдай винелди хъуьчІуьк

вичин гъамишан папка квай прорабни къуьнерал майордин гъетер алай милиционер экъечІна. Милиционердин гъилени папка авай, амма ам чІулавди тир.

Са ял акъудна, гъаркъуь къуьнер ва къумрал чин авай милиционерди гадайриз салам гана. Рақъини, гъа накъ хъиз, кузвай, чурурзавай, амма гила са жизви гар акъатнавайдини гъисс ийиз жезвай. Виридан мурад ам артух хъун, ада зегъемлувал къин тир.

Дериндай нефес къачуна, майорди лагъана:

– Квевай жузадай гаф-чІал ама, гадаяр. Куьн ина шумуд ава?

– Гъа инал кІвалахзавай къанбур Белиждиз хъфенва, – жаваб гана сержантди виридан паталай.

– Так, так... Иниз эхиримжи сеферда къум мус гъана? Вун акъваз, прораб.

– Зи тІвар Сарухан я, – лагъана прорабди, – Агъмедов Сарухан Мирзоевич. Эгер квез герек хъайитІа...

– Хъсан я, – разивал къалурна майорди. – За суал тикрарзава...

– Исятда лугъуда, – сержант вичин къултухрикай сада къекъвена ва анай вили карандашдин куьруь къатІни «Прима» сигаретрин къватидин чарчин кІусар акъудна. Абуруз са-садаз мукъуфдивди килигна, ада жаваб гана: – Гъа и вацран цІерид лагъай юкъуз. Еке «камазри» гъана. Къад машинди.

– Так, так... Абур, къум ичІирна, хъфена, тушни?

– ГъакІ я. Абур ПМК-динбур я. Масанрани кІвалахзава, – жаваб гана прорабди.

Майорди, керпичрал ацукъна, метІерал эцигнавай папкадал са вуч ятІани кхъена.

– Значит, цІерид... Так, так... Къе къанни муьжуьд лагъай югъ. Июлдин варз я. Рақъини, цІу хъиз, кузва. Прорабдин гафарай, гъа юкъуз агъа къуларин далдадик акъвазнавай машин къени гъа алай чкадал алама.

– Эхъ, юлдаш майор, гъакІ я, – жаваб гана прорабди.

– Гелер! Гелер вуч затІар ятІа, чидани квез? Гъа сурун накъварал алай машиндин гелерни и куь машиндин гелер садбур я, товарищар! Так, так... Прорабдин чинин рангар атІанвай, адак гъалаба квай.

– Же-е-еч! – гъарай акъатна сержантдай. Гъатта адан пІузарри къунвай сигаретни яргъаз гадар хъана.

– Квекай садазни машин гъализ чизвач, – заз куь, Сарухан Мирзоевича лагъана.

– Чаз гъа дишегълини чидай кас туш, – аламат хъанвай тегъерда малумарна сержантди.

– Иер дишегъли тир, – вичин гаф кутуна чинал тІветІелар алайда.

– Вун акъваз, къей хва! – адаз гъарай гана сержантди. – Гъамиша гъа са писпи ягъиз жеч хъи?

Майор сержантдиз векъидаказ килигна.

– Са сигарет це кван, – лагъана ада. – ЦІайни це... Так, так...

– Машин ина са гъадаз гъализ чизвай, – рахана прораб, – жуванди я, лагъана за, са кІвалах хъуй... Белки, чкадиз хуьквен, инсан хъижен... Къве аял авай...

Гадаяр сад-садаз килигна: «им никай рахазватІа, яраб, и чи Сарухан Мирзоевич? ТахъайтІа, им садлагъана терхеба хъанани?» – фикирна абур.

– Исятда ам гъинава? Куь къаравул? – суал гана майорди.

– Зун адан цийи папан кылиив фенвай... Дуъз лагъайтIа, ам цийиди туш, регистрация авунвач. ГьакI яшамиш жезва... Гьа дишегъли вич гьакI рази хъаналда... Гьа папа ам квахъна, яни кIвализ хутун тавуна, са шумуд югъ я, лагъана, – жаваб гана прорабди. Ада къуьнер агажарна, ахъайна. – Чидач, ам гьар нияниз къезвайди тир. Инай квахъай затI авач къван?

– Квахъна. Къум, – кыл юзурна майорди. – Так, так... Гьам гьада чуьнуьхна.

– Ни?

– Куь къаравулди. Ам инай туш, и хуьрйй. Иниз ам масанай гьа и мукъварал куьч хъанвайди я, – вуна заз чун иниз къведай рекъе лагъанай. Яни, товарищ Сарухан Мирзоевич?

– ГьакI я.

– Ам ви мукъвадини я.

– Ун, за лагъана хъи ваз.

Гадаяр мадни сад-садаз килигна: «Къаравул и чи прорабдин мукъвади я? Низ чидай, ни лугъудай?»

– Машин ина гьализ чизвайди са гьам я. За къуншийривайни жузуна, гьа вуна лугъузвай некаягдик квачир папавайни. Так, так... Ада квез къаравулвал тийиз, гьич тахъайтIа, муьжуьд югъ я...

– Же-е-еч! – гьарай акъатна, сержантдай.

– Куь шейэр, керпичар, цемент и тогдалее квахъ тавунин сеbeb и хуьруьн жемятдик угъри-мугъри тахъун я, та-а-ак!.. Квез хабарни авач, квез чидач, чаз версерин рекъерай аквазва. Къаравул куьди ятIани!..

– Чан майор, чун гъавурда тур кван, минет хъуй, – тIалабна сержантди, – ина вуч хъанва, къаравулди вучнава?..

– Сад лугъудайди, дишегълидин сурал куь къум ичIирнава, – секиндив жаваб гана майорди, сигаретдин къатI гадарна. – Гьа атIа машинда аваз тухванва...

– А кардин гъавурда чун гъатна, – лагъана сержантди, – бес кьейи паб?.. Ам гьикIа?..

– Куь къаравулди кьена. Мирзалиди. Ам гьадан паб тир. Некаягдик квай паб. Абурухъ кьве аялни ава. Абурун арада къалар-макъалар хъана. Ахпа абур къакъатна. Мирзалиди папаз гьелегъар къуналда. Дишегъли Верхерин хуьрйй я. Гьана яшамиш жезвай. Чара хъайидалай къулухъ, лугъузва за. Так... Гьа дишегъли кIвализ хутун тавурдакай пуд йикъалай чун адан руша хабардарна. Ада чпин буба пудра-къудра пар чIугвадай машинда аваз хтайдини лагъана. Адахъ туькIуьн хъийидай ният авалдай. Гъавурда гъатнани куьн?

– Гъатна, эхъ. Гьа икI туьхкIвена ман абур? – лагъана сержантди.

– Так, так... Гъавурда куьн акъуна. Амма квез ада куь машин ишлемишайди чизвачир. И куь прорабдихъ анжах хъсан ниятар авай...

– Мирзали халу тушни? – суал гана сержантди. А суал адан вилерани авай.

– Мирзали халудикай куь прорабдив хизандин кыл хъхъана кIанзавай. Мирзалиди, лагъайтIа, анаша-манаша чIугвазвай. И карни квез, гьелбетда, чизвачир, – такIан хъверна майорди. – Так, так, зи дустар...

– Яраб, ада вичин паб гьа анашадин ва я са маса затIунин – ичкидин – таъсирдик кваз кьена жал? – гила суал гана прорабди.

– А кар чна гьеле чир хъийида, – уьзуьагъдив жаваб гана майорди. – Гьам месэлайрикай са месэла яз, чи вилик акъвазнава. Садра чна ам вич жагъурна, къан.

Майор кІвачел къарагъна. Прорабди туътуъна авай галстук акъуднавай, са-футІ керпичрал гадарнавай. Адан куъруъ чІар алай кылиз ва яру чиниз курум-курум гъекъ акъатнавай.

– Ингъе квез Бермудан треугольникни, гадаяр! – чинилай гъекъедин стІалар аватдайвал кыл галтадна, наразивилелди вич-вичик рахана прораб. Папка гагъ са гъиле, гагъ муъкуъ гъиле къаз, жибинра къекъвез, ада са вуч ятІани жагъурзавай. Сержант гъасятда гъавурда акъуна: «Прима» сигаретрин пачка авай гыл адалди яргъи авуна. Сигарет акъудна, адаз цІай яна, прораб эцигзавай школадин сергъятдивай яргъаз акъатнавай майордал вилер алаз, трапдай эвичІна, адан гуъгъуъниз фена. Фенач, ял тунвай чІехи туп хъиз, авахъна. Адан акунри гадайриз хъвер гъанач, абурун рикІера, дагъдин чухурра къалин цифеди хъиз, пашманвили агъавалзавай.

1998-й.

АТИАДАН АВАНС

Вахт атана гатун яцІариз агакънавай, амма и юкъуз, лап гъа зулун къайи юкъуз хъиз, мекъи тир. РикІел ламу пеш алкІайди хъиз, гъиссер, са шумуд тахан хъана, адан гуъгъуъл хъсан тушир. Вучиз ятІани ада, кІвалай экъечІдайла, вичел рехи костюмни алуқІна. Гъа идалди касди, вичизни течиз, татугай йикъан татугайвал вичиз мадни артух субутна. Папа адаз лагъана: «Чна фу тІуъна кІанзавайди я, чан итим, къе хъайитІани куъбуру пул гудайвал авурай».

Итимди адаз жаваб гана: «Заз, тахъайтІа, чаз къвезвай мажибар гана кІанзавачни, я паб? Чи холодильник ичІи-пичІи хъун бес зи рикІи къабулзавани? Жуван аялар сефилдиз ақунал за шадвалзавани, лагъ акван? Къе гуда, пака гуда, лугъуз, ингъе вахтар физва, амма...»

«Ви «амма» акъалтІ тийидайди хъиз я заз, чан итим», – хълагъна папа.

Ингъе ам вичин папан, Муъминатан, чІун галай шуькІуъ сес япара амаз, кІвалахзавай идарадизни атана, директордин кыливни фена, кылин бухгалтердихъ галазни рахана, кІвалин гъал-агъвалдила са шумуд касдиз арзани авуна, амма и юкъузни адан мурад кылиз акъатдай хъиз аквадачир. Пул авач лугъуз, минфинди шандакъар акъудзавай.

– Идарани акъвазнава, кІвалахни касдихъ амач. Тек са адахъ? Амайбурухъни!

Ам, фикирна-фикирна, куъчедиз эвичІна. И акъалтІай серин юкъуз гарни акъатнавай. Ада куъчейрин къерехра экъечІнавай пипин, гайин, къавахдин зурба тарар, таза къелемар хъиз галтадзавай, къацу пешер чухваз, капашралди чилел гадарзавай. РикІе са патахъай сугъулвал, муъкуъ патахъай са гыхътин ятІани вич къатІуз тежедай, амма вичи туъкъуълвал гудай гъисс гъатна, ада куъчейра, шегъердин паркара камар къачуз эгечІна. Туъкъуъл гъиссди адаз кылел къведай тайинсуз са кардикай, вични еке вакъиадикай, вилик амаз хабар гузвай хъиз тир. Гъаниз килигна касди гагъ камар явашарзавай, гагъни адак ажайиб гъерекат акатзавай. РикІ са куъ ятІани къаз, хехини чуъкъвезвайди хъиз, чуъкъвез, ахъайзавай. Гъикъван куъчяр алцумнатІани, гъелелиг адап гъалтай са чир-хчир, яр-дустни хъанач. И кардал ада са патахъай шадвална, муъкуъ патахъай, лагъайтІа, адан хура гъатна акъат тийизвай сугъулвални гъуъргъуъ хъанач, ам мадни къалин хъхъана. Са чІавуз адаз вич-вичикди рахазваз жагъана: «Вучда, са кафедиз фена, сад-къве виш хъивегъдани? «Хъвадайдахъ гудай кепекар, аламатдин кар я, жибинда авай.

Муькуь гьиссди адан фикирдин рехъ атІана: «Санизни фидач! Ваз кьилел са чІуру дуьшуьш атунин аян хьанва, гьакІ хьайила гьиниз фида вун?»

Ам виликдайни, гилани жуьреба-жуьре лишанрихъ, лугьунрихъ, ахваррихъ агъадай кас тушир. ГьакІ ятІани и юкьуз адан агьунрин терезди са патаз ян гуз эгечІна. «Пис йикъарни авайди ктабра, газетра кхьенва, – фикирна ада, – теле-визордай, радиодай лугьузва. Гила вун гьикІ агъадач? АкІани туштІа, бес рикІе акІанвайди вуч затІ хьуй?»

Ада мадни паркарин рекьер атІана. Элкъвена кІвализ хьфиник касдин хев квачир, вучиз лагъайтІа мажибар гунихъай гьеле адан вил атІанвачир няналди вахт гзаф амай.

Ингье эхирни адал вичин са куьгьне дуст гьалтна. Абуру университетда санал кІелнай, абур са общежитиеда яшамишни хьанай.

– Салам, Аликбер!

– Салам, салам, Энвер!

Къведни сифте къужахра гьатна, ахпа жузун-качузун авуна.

– Ша, – теклифна Энвера, – и къвалав гвай кафедиз фида чун къвед. Гьа исятда за мажиб къачунва. Са гьвечІи гьалда хьайитІани чи гьалтун чуьхуьн чаз гунагъ туш.

Аликбера рикІяй Энверал пехилвални авуна, вучиз лагъайтІа вичиз цІуд ва-цран мажиб ганвачир. Амма Энверан кІвалах масад тир – ада банкда къуллу-гъзавай.

Муькуь патахъай фикир авурла, Аликбераз дустуниз, ваъ, кафеириз фин герек туш, са маса сеферда фида чун, лугьузни кІан хьана. Им адан хура акІанвай чІуру гьиссдин таъсир тир. ГьакІ ятІани, адан пуд лагъай гьисс гьалиб хьана.

– Башуьсте, – жаваб гана ада Энвераз, – мад ахьтин гуьзел кар хьанватІа, за ваз ваъ гьикІ лугьун? РикІни сугьул я къе...

– Югъ кутугайди я, чан дуст! – шад хьана Энвераз. – Валлагъ, сана ацукьуниз лайихлу югъ я. Ви сугьулвал цІурурда чна къведа, тахъай мисал ийида...

Абур кафедиз фена. ПІуьна, хъвана, суьгьбетарни авуна. Иллаки чпи санал кІелай йисар, а йисарин вакъиаяр рикІел хкана. Ахпа абур кафедай экъечІна, хейлин вахтунда паркарани къекъвена. Энверан гьиле рация авай. Ам муьквал-муьквал гьа рациядин куьмекдалди идарадихъ галаз ала-къалу жезвай.

Идарадиз Аликбер йикъан къведаз хтана. Ина, адаз чир хьайивал, са дегишвални кьиле фенвачир. Сад-къве кабинетда кІватІ хьана, вири къуллугъ-чийрив гвайди вар-зир тир: мажибар гузвач.

Аликбера, вичин кабинетда ацукьна, са ктаб гьиле къуна, яргьалди ам кІелна. Ахпа ада, чарни къелем къачуна, са вуч ятІани кхьена. Мад кІелна ва мад кхьена...

Са чІавуз адаз акуна хьи: йифни атана агакънава. Къежел гарни яваш хьанвачир. ДакІардин ахъа хилай япариз къевезвайди пешерин шуршурдин сесер тир. Гару пенжеррал, хъел авайда хьиз, герен-герен пешерни гьалчзавай.

«Гьерекатна хьфена вучда? – лагъана ада вичиз. – Жибиндиз пул атай кар авач. Паб, гьар гьикІ хьайитІани, нарази жада. Вучда бес?...»

Йифиз геж-геж Аликбер кІвализ хьфиз рекье гьатна. Автобусда, маса са машинда ам акъахнач – яхдиз хьфена. Вичи кІелай шейиникай фикирар, ийиз-ийиз, ам вичин кІвал галай гирведихъни агакъна. Инлай адан рехъ тараринни кул-кусрин арадай физвай.

Бирдан Аликберан келле къадарсуз тІар хьана, вилерай цІверекІар чкІана. Са ни ятІани ам шаксуз янавай. Ахпа адан рикІел затІни аламуькнач. Ада анжах вичин хьуьчІуьн кІанерикай ва дабанрин тІарвал гьисс хьувуна. Аквадай

гьаларай ам галчІурзавай. Бирдан Аликбер уяхни хъхъана. Марфадик акаатайди хъиз, ада вичин кыликай, чиникай, далудикай яд кІвахъзавайди гьиссна. Къиле тІал авай, ивиди гурп-гурпзавай. ТІал гагъ къалин жез, гагъни элякъзавай. Сада гъилин фонардай адан чиниз экв яна. Ахпа адан тІал авай мефтІерал, хирел кІвахай къел хъиз, рахунрин сесер кІвахъна. Рахазвайди аквадай гьаларай «чІехиди» тир. Ада, муькуь касдихъ элкъвена, лагъана:

– Къей хва гъайван! Ваз им гьам туширди чир хъаначни? Тфу, угъраш! Гъавая касдин къил хана... Идак вуч тахсир ква?

Са ни ятІани Аликберан къилел мурк хъиз къайи яд илична, ам вич-вичел хкиз чалишмиш хъана.

– Уях хъухъ, стха! – лагъана «чІехида», амма адан сес эмир гунинди тир. – Чун ягъалмиш хъана, якъадаш... И кас заз чидайди я, гадаяр. Хъсан инсан я. Чи яргъал хванахвайрикай я.

Ахпа гъа «чІехида» са нин ятІани хъуькъвев чІвенкъ ийиз туна.

– Вун чи къугъуникай хкатна! – гъарайна ада. Адан гъарагъун тарара, валара къекъевезвай гару къачуна, са гъиниз ятІани тухвана. Аликберан тІал авай мефтІери рахунрин гафар гарун лепейрилай хъсандиз къабулзавай. – Вахце аванс! Исятда жибиндай акъуд!

«ЧІехида» табийдан гъилий са вуч ятІани футкъумарна акъудна, ахпа вичин гъил Аликберан пенжекдин къенепатан жибиндиз сухна.

– Мад гъалатІ ахъайда вуна, ви мажибни иданди жада, къей хва. Ви аванс и касдиз хайи къил сагъардайди хъуй! Гъавурда акъунани?

– Багъишламиша, чан чІехиди! – сес акъатна табийдан. – Ягъалмиш хъана ман зун, вучда... МичІи тир... За гьам хъиз къабулна. Къведай сеферда зун... за гъалатІ туьхкІуьрда.

Амма чІехида мадни табийдаз хуртІ гана, гъарайна:

– Угъраш! Чукурна фена, идан туфлияр жагъурна, хкваш!

– Исятда, чІехиди, исятда! – табийди катна.

Дуьз лагъайтІа, инап «табийбур» вад-ругуд кас алай. Абурун къадар Аликбераз сесералди чир хъана. Абур аста-аста рахазвай, кар чІурай юлдашдиз вирида тегънеяр язавай. Аликбераз инал машинарни алайди акуна. Ада бензиндин нини гьиссна.

– Ви адрес лагъ кван заз, якъадаш, – «чІехиди» вич-вичел хтанвай Аликберахъ элкъвена. – Анжах гъарай-вургъай ийиз тахъуй! Ван хъанани ваз?

Аликбера вичин адрес мурмурна. И чІавуз адан туфлиярни хкана.

– И кас гъа и мукъув яшамиш жезва, – лагъана чІехида ва Аликберан кІвалин нумра кушкусна – Къайдадиз хкана, чкадал агакъарда куьне! Аку гъа-а, за квез лагъана! Сагъ-саламатдиз!

Са шумуд касди Аликбер кІвачерал акъвазарна, алай партал, чангар ягъиз, михъна, адан кІвачерал туфлиярни ахлукІна. Вичел эцигай гъил ширедал хъиз алкІизвай къиле тІал авай Аликберавай инал алайбурукай садан чинни къатІуз хъанач. Ада вич кІвачел къарагъарунни, алай партал михъунни, чиниз къайи яд ягъунни – вири луьх пиян инсанди хъиз къабулна. МасакІа адавай гьисс ийиз жезвачир.

Гурарай винел хкаж жезвай адан кІвачер къадарсуз залан тир, ятІани руьгъди ам виликди тухвана, ивиди, гурп-гурп ийиз, къилин къапариз мадни гужлуз

тIарвал гузвайтIани, вич яшамиш жезвай ирид лагъай мертебадивни агакъарна. Рак ахъагъай папай гъарай акъатна:

– Вал атанвайди вуч гъал я, я чан итим?! Вун, вун... вун ивийрай къацIанва хъи?... Алай партал ивидай ктад хъанва... Къил паднава, къи-и-ил!

Къилихъ папан гъил галукъайла, Аликберай гъарай акъатна.

– Вун ни яна, я кас?

– Пенжекдин къултухдиз килиг, – лагъана Аликбера, чин агажна.

– Къачур мажиб къакъуднавайди я, заз аян я! – гъарайна папа.

– Гъараймир, – гужалди лагъана итимди. – Килиг...

Папа пенжекдин вири жибинар ахтармишна, ахпа ада, са гзаф шад яз, лагъана:

– Ву-у-у, долларар! Икъванбу-у-ур?! Мажиб яни?

Аликбера кIватIнавай гъутай чIехи тIуб экъисна:

– Ма!

– Пияниска! – гъарайна папа. – Вахъ вуч хъанва, я кас? – адан вилерал накъвар акъалтна. – Белки, вуна къачагъвал авунатIа?

Аликбераз къил галтадиз кIан хъана, амма адалай и кар алакънач. Ам явашдиз дивандал ацукъна, ахпа далудихъди ярх хъана.

– И пул вучтинди я, пу-у-ул? – сакIани секин жезвач паб. – КIвалахдилай квез пул тагайди заз чиди, зун атанвай. Вун авачир. КIвалахдилай ваз икъван гзаф пул текъведайди якъин я. Им вучтинди я, де лагъ тIун?

– Ам аванс я, къари...

– Вуч аванс? Ви киликай иви кIвахъзава, я кас!.. Нин пул я?

– Гъадан... Ваъ, зи...

– «Гъам» вуж я?

– АтIана авайди... Тарарик... Пул кIеви – ая... Духтурдиз эвера...

– Духтурдиз за вуч лугъуда?!

– Сада яна лагъ... МичIи... мичIи... – атIуз-атIуз гужалди рахана ам.

Ахпа Аликбер вич-вичивай квахъна.

1999-й.

ДЕВИРДИН АХВАР

Девир дегиш хъана, инсанрин чIехи пай ажуж хъанвай вахт я. Заводар, фабрикаяр, гзаф маса гъвечIи-чIехи карханаяр акъвазна, виликан фялейриз кIвалах амачиз, бейкар хъанва. Къуд пата дяведин цIу агъавалзава, ягъунриз къиникъриз майданар гегъенш хъанва.

Гъажирамазанни бейкар хъанвай ксарикай сад яз, сакIани чIехи хзан хуьдай са рехъ-хвал жагъин тийиз, михъиз куълягъдай аватнава. Ярар-дустарикай сада, цIай акъунвай хътин яру, вичелни са къадар чIулав матIар алай, расу спелар авай чин авай Алибалади, адаз меслятна:

– Ви кеспи гвай ксар къе, чан дуст, гысабна акъалтIдач. Слесарарни, токарарни, малярарни, штукатурарни... – хара-хара! Амма кIвалах амач, – ина-ана цIару вилер къекъуързава Алибалади. – Маса кар-кеспини вавай къе чир хъийиз жедач, вучиз лагъайтIа яшар хъанва. Ви пабни гъакI я. Мектебдиз физ, хъша. Малимри вуч къачузва? Кепекар. Гъабурни са шумуд вацралай садра гузва.

– Бес чна вучда? – пашмандиз суал гана Гъажирамазана. И суал эхиримжи вахтара гъар юкъуз адан хзандин вилик акъвазнавай.

– Куьне, Ѓажирамазан, вирида вучзаватІа, ғам ая. Базарда ацукъ. Я туш ви къари ацукърай. Жува, Московризни Ростовриз физ, маса гудай мал ғъваш. ТахъайтІа, сад-садалай ғъвечІи, мектебра кІелзавай са цІиргъ аялриз вучда вуна?

Ѓажирамазан чашмиш хъана:

– Базарда маса гудай шейэр къачун патал пул кІандачни, я чан стха? – суал гана ада. – Захъ а зегъримар авач эхир.

– Пул вугудайбур кье бул ава. Амма процентар эцигзава, ғелбетда, – жаваб гана адаз дустуни.

– Заз ахътин са касни чидач эхир.

– Ваз чидач, заз чида. Банкарихъ галаз алакълубур ава. Чир-хчирвилелдини ғарамзадавилелди ғанай къачуз, чпин процентарни эхцигна, зав, вав, масадав вугузва.

– Ахътин пул вахкузни алакълана кІандачни? Алакълани?

– Ише фидай затІар ғъваш. Базардин ғал-ағвал чира. Бағъа кыметрай гуз жедай мал къачу, еридинди. Къенин дуьнья ғахътинди я.

Эхирни Ѓажирамазана вичиз дустуни лағайвал авуна. Базар ахтармишиз, ярғал шегъерриз физ, мални ғана, ам гуз базардал пабни ацукъарна. Амма сад-вад вацралай адан крар чІур хъана: чІехи процентар алаз къачур пулуникай хийир ваъ, зарар хкатна. Ѓажирамазан вичиз меслятар къалурзавай дустунин къилив фена.

– Мад вучда къван вуна? – лағана Алибалади, цІару вилер ина-ана къекъ-уьриз, къил галтадиз. – Садра икІ жеда, маса сеферда са масакІа. Къил тик яхъ, куьрсармир, зи дуст! Са масадавай къачуна, бурж къачурдав вахце.

– Ғадани процентар алаз вугузвачни мегер?

– Вугузва. МасакІа ғьикІ хъуй эхир?

– Исятда процентарни чІехибур я, чан дуст, – дериндай нефес акъудна Ѓажирамазана.

Дустуни мадни къил галтадна ва лағана:

– Зи меслят ваз ға виликанди я: вирида вучзаватІа, ғам ая. Маса рехъ вахъ авач. Зани жуван къил ғакІ хуьзва. Садавай машин къачузва, масадаз ам маса хгузва. Арадал аламукълый нағъд пул ишлемишзава. Амалар чир хуьхъ!..

Къвед лағай сефердани, пуд, къуд лағай сеферрани Ѓажирамазанан крар вичиз кІандайвал туькІвенач. Базарра алвердин мал пара авай, бейкарвиле авай халкъдихъни ам къачудай пул авачир. Мисалди лугъузвайвал, яваш-яваш касдин лам къарада акІана. ЧІехи буржара ғатна, адавай, къил хкажна, виликдай хъиз, беғемвилелди къекъвезни хъижезмачир.

Вахт физвай – адахъ акъваздай мажал хъайиди туш. Къур буржарин процентрални, чпи ғатта капІ-тІеат ийизвай, датІана мискІиндихъ галаз алакъл хуьзвай ксарини кваз процентар ғалчзавай, абур истемишзавай.

– Чна вучда, къари? – лағана эхиримжи вахтара агаж хъана, къуьзуь хъан-ваз аквазвай Ѓажирамазана садра вичин юлдашдиз. – КІвалахар чІур хъана чи.

Ѓажирамазанан уьмуьрдин юлдаш, сесер къурди хъиз, эхиримжи вахтара киснавай. Амма ам хияллу тир: чеб кІевяй акъуддай са рехъ-хвал жағъуриз алахънавай.

– КІвалер маса гуда ман. Маса вучда бес? – исляғъдиз жаваб гана къариди, залан са ухът аладарна. – Зи са танишдани ғакІ авуна, чеб кІевяй акъудна.

– Дуъз лагъайтIа, гъа и фикир Гъажирамазана вичини ийизвай, ятIани гъар сеферда ам адавай яргъаз жезвай.

– Яшамиш гъина жеда чун, къари? Чехи са хзан?

– КIвал кирида къада ман, я кас, – лагъана папа...

Гъалал зегъмет чIугур йисара къазанмишай КIвалер кIанзни-такIанз гъилерай акъатна. Папазни аялриз бул шехъунарни хъана. Йифиз чарадан КIвалера къил эцигай хъуьцуьганар къежирна, юкъуз – рухвар. Гъажирамазана, лагъайтIа, рикIихъ регъуьхъ яд хъиз агалтай дердер эхзавай. Адан хзан патал гадни, зулни къуьд какахънавай, абур чир хъижезмачир.

Процентар алаз буржуна пул вугузвайбуру шегьерда са-сад, са-сад КIвалер маса къачузвай. Гъа Гъажирамазан хътин ажуз гъалдиз атанвай ксаривай, гъелбетда. Абурун къадардикай рахайтIа, ам югъ-къандавай гзаф жезвай. Чара атIай инсанри чпин КIвалер ужуж къиметрай маса гузвай – гъакI мажбур жезвай.

Процентар алаз пул буржуна вутузвайбуру вацра-вацра машинар дегишзавай, дачайрин «сергъятар гегъеншарзавай», пачагъривай эцигиз тахъай тавханаяр эцигзавай, абур элкъуьрна къелейрани твазвай.

Эхиримжи вахтара процентар алаз буржар вахкуз тежезвай Гъажирамазаназ кичI гудайбур гзаф хъанвай. Гъатта хизанни телефда лугъузвай. Ярар дустарикай рахайтIа, абур ахкъазмачир: таядиз аватай рапар хъиз, къумадал аватай цин стIалар хъиз, квахънавай. Гъалтайла, шел-хвал ийизвай, датIана вичин дердер гвай Гъажирамазан низ герек амай?

Къайда-къанун хуьзвай идарадиз шикаят авунни Гъажирамазаназ гъакIан вижесуз кар яз акуна. ТIуб хъиз яхун хъанвай папани лагъана:

– Пул авачир чаз ни яб гуда, я чан итим? Девир пул авайданди я, масаданди ваъ!

– Бес чна вучда, къари?

– Аялрикай фикирзава за, – жаваб гана папа, къил чиле туна.

– Бес за картуфрикай фикирзавани? Абуруз вуч ийида?

– Чидач, – къуьнер агажна, ахъайна папа. Абур кирида яшамиш жезвай КIвале телефон авай. Ам гъа исятда трубка эхцигна хтанвай. Сада мад сеферда кичIерар ганвай.

– Хуьруьз хъвач, – меслятна итимди.

– Бес вун гъикI хъуй? – папан сесиник гъалаба квай.

– Аллагъдиз вичиз гъикI кIанзаватIа, гъакI хъуй! Акурди чаз акуна, такурдини ахквада, – секиндиз жаваб гана итимди.

– Са фикир захъни ава... Де хъуй, пака хъфида чун, – лагъана папа хияллу яз...

Хуьруьз аялар гваз хъфей папан гъакъиндай са цIувад йикъалай Гъажирамазанал са хуьруьнвиди хабар агакъарна: «Ви Селмиханум, аялар дидедин патав хуьре туна, Туьркиядиз фена...»

И хабардини Гъажирамазанан дердер къати авуна. Амма сад-вад йикъалай адан къилив атай мукъва-къили са касди лагъана хъи, бес Селмиханум, пул къазанмишдай рехъ акуна, фенвайди я. Адаз квелай буржар алудиз кIанзава».

Гъажирамазана фикир-хиялзавай. Адан мефт я юкъуз, я йифиз секин тушир: ам дакIваз, элякъзавай. Амма хиялар адавай къакъатзавачир. Гила адаз хатадай акур керпичдайни, къванцяйни къизилдин ухшарар къевезвай. «Ибурукай, са

вадакай, цѹдакай хъайитІани, къизилдин кІусар жен! – лугъудай ада вичи-вичиз. – Буржарни алатдай зи, хзанни санал кІватІ хъижедай, гьал-агьвални гуьзелди жедай, куьмек кІани инсанризни, гьалалвилелди хъуй, лугъуз, куьмекар гудай».

Йифериз цавай гъетер акурла, адан хиялар мадни гъа къизилдикай жедай. «Къизилдин са еке гъед зи вилик аватнайІа, – лугъудай ада рикІяй, – жуван крарни туьхкІуьрдай за, масабурун гъилерни къадай!»

Садра юкъуз куьчедал ам чарарин са харадал расалмиш хъана. Чарар куьлубур тир, чебни, аквадай гьаларай, гъа лап мукьвал вахтунда са нивай ятІани аватна, чкІанвай. Абур къацІанвачир, кхьинар, шикиларни абурал алачир. «Ибурукай зи вилик долларар жен! – хиялна Гъажирамазана гъасятда. – Инал тамам са девлет алай хъи...»

Эхъ, касдихъ нурлу мурадар авай ва гъа мурадри адан йикъан экв артухарзавай, квахъзавай ам адав вахкузвай. Амма кар тек мурадар хъунал алачир, абур адан крар туькІуьрзавачир. Мурадар рикІе авачир кас вич хъун мумкин яни? Бес абур къилизни акъатна кІандачни? Цаваривай тІалабуналди туькІуьдай кар авани?

Эхиримжи вахтара Гъажирамазаназ алапатдин ахварар акваз эгечІна. Гъаф серийрин кинофильм хъиз, адан гъа са жуьредин ахварар давам жезвай. Ингъе къени адаз ахвар аквазва. Ам са гъиниз ятІани физва. Са ни ятІани адаз виликай алапатдин сесер акъатдай са алатдал вичиз са чІавузни ван тахъай макъамар язава. Гъажирамазаназ макъамар язавай кас акваз кІанзава, амма адаз ам сакІани аквазвач. Макъамар ягъун давам жезва. Бирдан кІвачерик квай чил къве пад жезва ва ада, макъамдин сес япара аваз, са гъиниз ятІани къезилдиз лув гузва. КІвачер чилик хкІурла, адаз аквазва: им чил туш, къизилдикай туькІуьрнавай гъаф гегъенш зал я. Къуд пата, гъа чилини, рапрапар гузва. Ина Гъажирамазанан вилериз садрани такур, вичин уьмуьрда, мумкин я, акванни тийидай хътин затІар ава. Вири зурбабур, чІехибур я. Рагар къван, хвахвар къван жуьреба-жуьре къашар, къизилдикайни гъа ихътин къашарикай туькІуьрнавай шейэр...

Гъажирамазаназ вичиз аквазвай затІарик гъил кяйиз кІанзава, амма ажайиб векъи сесини ам акъвазарзава: «Къамир! Вав куьлег гвач! Эвел – куьлег!»

«Яраб, им вуч куьлег ятІа?» – фикирзава касди, амма вучиз ятІани адавай хабар къаз жезвач.

Гъа и ахвар пакадин юкъузни, мадни са шумуд юкъуз давам хъана.

Алапатдин ахварин «нубатдин серия» аквадалди вилик, гъеле юкъуз, пакаман къилий хъиз, адаз вич буржлу тир ксари зенгнавай. «Аку, – хъел аваз лагъана сада адаз, – чи меслятдин вахт эсиллагъ акъалтІна. Садрани акъалтІнач, пудра акъалтІна! КІевиз акъваз, хва!..»

Телефон кис хъана. Ахпа сада къецелай ракІар гатана. Гъажирамазан экъечІна ва гъиле чар аваз кІвализ хтана. И чар са хуьруьнвиди хканвай. Гъилерик зурзун кваз, ада конверт къазунна ва чар кІелна: «Саламар къабула, чан итим. Закай вун са кІусни инжикли жемир. Вижевай кІвалах жагъанва заз: са къадар аялриз тербия гузва. Жуван пешедай гъа жув яшамиш жезвай хуьре лезги тарсарни гузва за. Ина лезгияр пара ава. Абуруз чпин аялриз лезги чІал, чи тарих ва литература вижеваз чирна кІанзава. Зун алахънава. Аллагъдин куьмекдалди

чна чи буржар алудда. Чар за ваз, шегьерда авай «жаллатІри» вун инжикли тавурай лагъана, хуъруъз кхъена. Мукъварал вал са къадар пулни агакъда. Гьелелиг сагърай. Вун кІани ви паб Селмиханум».

Чар кІелдалди вилик Гьажирамазанан рикІай агъзур хиял фенай жеди. Сифте хиял аялрикай тир. Гила адан рикІ са къадар секин хъанвай, амма хажалат, цаз хъиз галкІана, адахъай сакІани галатзавачир. Гагъ са къвалал, гагъни муъкуъ къвалал элкъез, дердери акІажарнавай ам мадни алапатдин макъамди къачуна, вичиз муътІуъгъарна. Макъамди, якъин кар тир, адаз эверзавай, вичихъ галаз ша лугъузвай. Гьажирамазан адаз, бицІи аял хъиз, муътІуъгъ тир. Ам физвай. «Им зи къисмет я, – фикирзавай ада, – къисметдихъай катиз жедани?» Вучиз ятІани ам шад тир. Физ-физ, рикІик гъалаба кваз, ада гуъзетзавай. Амма вуч? Ингъе мадни адан кІвачерик чил пад хъана. Ингъе ам гъа вичиз таниш къизилдин залда ава. Ам къуд патаз кІанивилелди килигзава. Адаз акІ я хъи, вичин жив хъиз лацу хъанвай къилини и ажайиб залда гъа къизилди хъиз, рапрап гузва. «Инай жуван кІвализ са кІус къизил хъайитІани тухуз алакънайІа!» – хиялзава ада. Са ни ятІани адан хиял кІелзава ва адаз жаваб гузва: «Вав куълег гвач! Эвел куълег къачу».

«И куълег вучтинди я ва гъикІ къачудай затІ я? Ам гъина ава, нив гва – хиялзава ада. «Ам вич агакъда вал, – жаваб гузва тайинсуз сесини. – Куълег гвайди къеззва, адаз ви гъал-агъвалдикай фадлай хабар ава. Ада ви рикІел ацалтнавай залан пар, вири-вири ви азабар къезиларда, квадарда!»

«Квадарда жал?» – мягтел жезва Гьажирамазан.

«Эха, эха, ам агакъзава. Адав ви куълег гва. Ам ваз куъмекдиз къеззва», – жаваб агакъзава Гьажирамазанал. Ва адаз садлагъана кичІе жезва. Адаз са вуч ятІани аян хъанва. Ам гужа ава, адаз къалиндиз къайи гъекъ акъатзава. И арада адаз аквазва хъи, вичихъ галаз рахазвайди яру бубу хътин чинал чІулав матІарни расу спелар алай вичин дуст Алибала я. Рахадайла, адан цІару вилер ина-а-на къекъеззва ва абуру, качин вилери хъиз, са жуъре нур гузва. ЭрчІи гъилин са тупІал ада къизилдин яргъи зунжурдихъ галай куълег къугъурзава. Гьажирамазаназ са вуч ятІани лугъуз кІанзава, амма алакъзавач.

Къизилдин затІари рапрап гузвай залда бирдан ракІари чІигъзава. Кас элкъвена килигзава: «РакІар къизилдинди я эхир, амма вучиз ада, кІарасдинда хъиз, ванзава?» – хиялзава Гьажирамазана. Адаз жаваб хъанач. Садлагъана залда экв артух жезва. И ишигъдай адаз алапатдин серинар юазваз аквазва. Абур гъатта рахазва. Гьажирамазаназ таниш векъи сесини лугъузва: «Секин хъухъ, секин хъухъ! Абуру ваз куълег гъанва. Ам гъа и залдин куълег я. Гила вун дуъньядал виридалайни девлетлу ксарикай сад жада. Гила ви мурадар къилиз акъатда. Гила вуна ви яр-дустунизни куъмекда...»

Япухъай цав хъиткъинай хътин ван акъатзава. «Куъле-е-ег!» – гъарайзава Гьажирамазана. Къизилдин зал са легъзеда, цІай акъурди хъиз, куъкІвена, явашдиз хкахъзава. И экв хкахъзавай легъзеда адаз хъфизвай серинарни ахкуна. Абуру чпихъ галаз ракни ахкъална. Алапатдин куълег агакъбай Гьажирамазан уъмуърлух ксанвай. Адалай вири-вири буржар алатнавай...

1998-й.

«КЪИФНИ КАЦ» КЪУГЪУН

Заз ахъай ихтилатар, хабарар зи рикІелай ярғалди алатдайди туш. Са вахт фейила, жувазни хабар авачиз, абур бирдан зигъиндиз хуькведа.

Ингъе гъахътин са хабар гила за квелни агакъарзава. Им, гъелбетда, фад хъайи кар я...

Идарада кьве кас авай: сад – милициядин инспектор, муькуьди – совхоздин са рабочий. Инспектордин еке чин, цІай къурди хъиз, яру тир.

– Яб це, тха, – лагъана мад сеферда инспекторди, гагъ вичин нерин чапла пад чапла гъилин тупІалди гатаз, гагъни эрчІи гъиле авай са пад вили муькуь пад яру карандаш столдал алай лацу чарчел гъалчиз, вахчуз, – вуна мад чуьнуьхнавалда.

Яхун къакъан итимди, кьери сарар къалуриз, садра-къведра хъверна, къуьнер чуькъвез, ахъайна, жаваб гана:

– Ваз ни хабарна, дуьз лагъ, чан мирес?

– Аку, тха, зун исятда къуллугъдал ала, за зи везифаяр тамамарзава, гъакІ хъайила зун ваз мирес ваъ, милициядин инспектор Амиралиев Исамудин Абдулазизович я. Ван хъанани?

Миресди яб гузвай, амма инспектордин гафар адаз бирдан гару кІвачерик гъана, хутахай къурай пешер хъизни тушир.

– Ваз хабарайди вуж я, дуьз лагъ, чан мирес? – мад ада вичин суал тикрарна.

– Хъвач, – лагъана инспекторди, столдилай хвархвасар гадарзавай тегьерда гъилин ишара авуна. – Заз хабар гайиди ваз, вун къурла, ахпа чир жеда. Гъелелиг гьерекатмир, жуван кар заз хъсандиз чида, – ада нерал тІуб гъалчна.

– Къурла? Зун къурла?! Мирес, вуна и совхоз вири къадани?

– Вири совхоздикай вучда за? Заз лагъанвайди са ви тІвар я, анжах ви!

– Вирида чуьнуьхзавайди чизвачни ваз?

– Мад вири угърияр жеч хъи, тха?

– Тарашзава, мирес! ТахъайтІа, къачузвай мажибдихъ инсанривай къил хуьз жедач.

– Вуна чуьнуьхун хъсан кар яз гъисабзава ман, яни, тха? – инспекторди са къатІ вили, муькуь къатІ яру карандашдалди мад лацу чар гатаз эгечІна.

– Чуьнуьхунар жуьреба-жуьре затІар я, чан мирес. Жува яхъ абур, чуьнуьхгумбатІар! – къакъан яхун итимди ракІарихъди кам къачуна.

– Гъажибала, – ам акъвазарна инспекторди.

– Лагъ, начаник, за яб гузва.

– Чуьнуьхунар ийимир, Гъажибала!

– Хъсан я, хъсан я, чуьнуьхдач за, мирес.

– Аку, къада вун. АкІ къада хъи, ахпа вавай къур ракъарай эхкъечІиз жедач. За ваз вилик амаз лугъузва! Хъвач кІвализ. Папазни, аялризни зи гафар лагъ. Эхир писди жеда, лагъ...

Рахазвайбур, гъелбетда, къведни хайи миресар тир. Абур сад-садавай анжах чпи ийизвай кІвалахри, тамамарзавай везифайри чара ийизвай.

Йифиз къати са марф акатна ва ам акъваз хъувауч: тІвалар-тІвалар къва-
звай ада чил-цав сад авуна, дуьнья къаранлухдиз элкьуьрна.

Пакадин юкъуз, марф хкатнамазди, милициядин инспектор Амиралиев Иса-
мудин Абдулазизович Гъажибаладин кІвализ атана. Ада, ара атІуз, уьгьуь яза-
вай.

– Чай хъухъ, – меслятна Гъажибалади, – ваз накъ йифиз мекъи хъанва. Виже-
ваз къежей хъгинди я, – адан гафарик ягъанат квай.

– Паб, аялар гынава?

– Паб контора михъиз фенва, аялар – школада.

– Гьикъван гъана? – суал гана инспекторди, рацІамар юзурна.

Гъажибалади, тупІар акІажиз, вичин гьутуз килигиз, гьисабна:

– Папа, къве рушани къве гадади, за – гъарда пуд шешел ичер... Гьикъван
хъана?

– Гынава?

– Ваз лагъ! Чай хъухъ, мекъи хъанва ваз, уьгьуь галатрай, чан мирес. Чна
вирида хъанва, чун къурурни авуна, галай уьгьуьярни галуднава.

Милициядин инспекторди мад уьгьуь яна, миресдиз чап-чап килигна, чай-
диз къвед-пуд хупІ авуна.

– Маса затІ авачни вахъ, тха?

– Дарман кІанзавани?

– Туьд къежирдай дарман... Са къатІ...

– Ава, – шад хъана кІвалин иесидиз. – Дуьз лагъайтІа, за ам, вуна зун къурла,
хъивегъда жуваз, лагъана, турди я, чан мирес! – икІ, зарафатни ахкална, Гъажи-
бала шуьше гъиз муькуь кІвализ фена. Анай ам са еке «къатІни» къве стакан
гваз хтана. – Къуллугъ гьикІ хъуй ви, къуллугъ?! – хъверна, ада къери сарар
къалурна.

– Къуллугъ къе азарлу хъана, – жаваб гана инспекторди.

– Эхъ, ам гъакІ хъана, чан мирес. Къежена ам, стІалжем хъанва!

Инспектор кІвалин иесидиз мад чап-чап килигна.

– И йифиз вуна, гьелбетда, багъдал къаравул чІугвадач? А кар зи хийирдиз
я. Цавари чпи гузва заз, чан мирес!

– Дуьз лагъ, гъайи ичер гьинизна?

– Жуван бахчада авай тарарал алкІурна за, чан мирес!

– Шириш бес хъанани?

– Папа тамам са мешукІ гъуьр харжнавай.

– Чуьнуьхайд вуна жуван кІвализ гъидач, заз чида. Ам гьинизна?

– Ам суалрин кыле акъвазнавай суал я! – жаваб гана кІвалин иесиди.

– Бес, бес...

– Жува, гъамиша хъиз, яхъ, мирес.

– Къада, акъваз вун садра! Гъа югъни къведа, тха.

Инспекторди стакан къачуна, Гъажибаладин гъиле авай стакандихъ галуькарна,
хъвана.

– У-у-уффф!.. – инспектордин вилер агаж, чинни чІур хъана. – Вуч туьнтди я?!
Саралай ийидай затІ гъидай адет амачни, тха?

– Ичер гъидани? – хъверна Гъажибалади.
– Ичер ви къиле акъурай, тха! Вуна зун михъиз гъелекна.

– А эрекъдинди зи туънтвал я, чан мирес, – лагъана Гъажибалади, хурал капаш гъалчиз.

– Экуънахъ фад мад райондай зенгнавай. Центрадай! «Ви мирес Гъажибалади мад совхоздин ичер чуънуъхнава, амма вуна ам къазвач. Чна вун кІвалахдилай алудда, юлдаш...»

Гъажибаладиз тажуб хъана. Ада вичин пІузарар, шуьткъверар авай тембекдин кисе хъиз, кІватІна, ахъайна.

– Райундай зенгнавай ваз?! Са зи тІвар къунвай, яни?

– Исятда лугъуда, – инспекторди документар авай папка ахъайна, анай са чар акъудна, кхъенвай къейдериз фикир гана, гысабна, лагъана: – Цікъвед лагъай зенг я.

– Цікъвед? – гила Гъажибала хияллу хъана, ахпа ам вич-вичикди рахана: – Эхъ ман, цікъвед сефер... Дуъз цікъвед сефер жезва...

– Вуч? – хабар къуна инспекторди.

Гъажибалади стаканар ахцІурна ва вичи инспектордин стакандихъ галукъарна.

– Гъа ваз зенг авурдан сагълугъдай хъуй!

– Ваз ам чизвач къван? – алапат хъана инспектордиз.

– Ваз чизва хъи. Гъам бес тушни?

– Цікъвед сеферда чуънуъхна вуна, яни? – инспекторди тупІалди вичин нерин къвал гатана. Адан еке яру чин мадни еке хъанваз аквазвай.

– Са за ваъ, вири хизанди. Сада чуънуъхайбур гъич нагъарни туш, чан мирес!

– Цікъведра... цікъведра... цікъведра... Куъне гъайи къванбур ругудаз зарб авуртІа...

– Къвед-пуд, ваъ, вучиз, тамам къуд машин жада, мирес, – лагъана Гъажибалади викІегъдиз.

– Инспекторди стаканда авайди, Гъажибаладин стакандихъ галукъарни та-вуна, руфуниз луъркъна.

– Саралай ийидай затІ гъваш, яда-а! – гила хъел атана инспектордиз.

Адан еке хъанвай чин гъвечІи хъхъана.

Гъажибалади къапуна аваз цикай хкудай памадурарни хъран фу гъана. Инспекторди са памадур гъасятда сивиз чуъкъвена. Ахпа ада вичи стаканра цана.

– Зун кумач, чан тха, – лагъана ада, къил галтадиз.

– Квек? Хъвадайдак?

– ЭлячІда зун кІвалахдилай.

– Вучиз?

– Вучиз, лугъузвани? Угърияр пара хъанва, гъавиляй.

– Къазни жезвач, тушни?

– Инани, райцентрадани хъайила, гъикІ къада вуна, тха? Абур къве къилин-бур я эхир?

– Вуна вири къамир, са зун яхъ, мирес.

– Вун района машгъур кас хъанва, зун гъавурда акъунва, – къил юзурна инспекторди. – Вун къве къилин угъри я, гъакІанди туш, тха, гъавиляй къун четин я. Вун а къиле авайбурунни зи арада авай нини хъиз я. Гъил агакъзамазди, а къиле авайбуру еб чІугъазва!

КІвалин иеси, кєри сарар кялуриз, хьуьрена. Милициядин инспекторди, папкадай акъудна, кхьинар алай са шумуд чар кязунна, Гьажибаладин вилик столдал гадарна.

– Дуьз лагъ, куьне чуьнуьхай ичер гьиниз фена?

– Гьадан итимри хутахна, – дугъри жаваб гана КІвалин иесиди.

– Начальникдин, яни?

– Заз вуч ава, чан мирес? Чпиз вуч кІандатІа, гьам авурай. КІандатІа, начиник хьуй, кІандатІа, са масади. Зал нагъд пул агакьзава хьи?!

– АкІ ятІа, гьакІ я, тха, чун кьвед «кьифни кац» кьугъвана, – перишандиз лагъана инспекторди. – Играмудин Саламудинович гьахьтин алакьунар авай начальник я ман?!

– Ам заз чидач, а кар, – лагъана Гьажибалади. – Зи вилериз садра акур кас я.

– Гьа руфун челег?

– Садра гьа и кІвале фу тІуьна.

– Гьа шалварра гьакъ тийизвайди? ЧІулар кьатІар-кьатІар жезвайди?

– Анжах садра акуна, лагъаначни за ваз, мирес?

– Иблисдин вилер авайди...

– Вуж?! – КІвалин иеси кІвачел акьалтна: адак хьел акатнавай. Инспектор гьавурда акьуна.

– Вакай рахазвач зун, тха.

– Ам иблис яни, малаик яни – заз гьинай чир хьуй, де лагъ акван? Вун зи мирес я, ам – зи касни.

– ГьакІ я, гьакІ я, вун зи чІехи мирес я, лап чІехи! Чан тха, – инспектор миресдиз вилер кьадарсуз гьяркьуьз ахъайна, пеле биришрин лепеяр кьугъурна, гьиссерин са гьихьтин ятІани бунтунивди, ажебан нифретдивди килигна. Ахпа ада столдал гъуд гьалчна: – Кьугъвана... Эхъ, ам кьугъвана. Гила зун кумач! – инспекторди стаканда цайиди, нефес акъудна, рикІ кьуна хъвана ва ам, тарпна кьарагъна, кьецел экъечІна. КІвалин иесиди галатнавайдан гьалда аваз, ялиз-ялиз хьфизвай адан гуьгъуьниз, кєри сарар экъисна, са хьвер хьувуна.

1996-й.

Якъуб ЯРАЛИЕВ

МАГНОЛИЯДИН ПЕШ

(Гьикая)

Жуван гъилевай ктаб кӀелиз зун столдихъ ацукъна са къадар вахт хъанвай. Сад лагъана «тӀакъ-тӀакъ» авуна рак гатай ванци зи фикир желбна.

– Ша, ша, буюр, – теклифна за.

Рак ахъайна кӀвализ Бирхайир гъахъна.

– Вуна вуч ийизва? – жузуна ада ракларай къенез кӀвач вигъейвалди.

– Ацукъна ктаб кӀелзава ман, – жаваб гана за.

– Зун ваз чуьхуьнагар ийиз ша лугъуз атанвайди я.

– Атана ацукъ, и кьил кӀелна куьтыгъин, са тӀимил ама, – теклифна за адаз патав гвай стул къалурна.

Бирхайир ацукъна. Вахт гъакӀ акъат тавурай лугъуз адани столдилай газет къачуна. Амма чун икӀ кисна гъарма сад жуван кӀвалахдал машгъул яз гзаф вахт хъанач. Са шумуд декъикъадила ам столдал алай магнолиядин цуьквер авай вазадиз килигна.

– О-гъ-о! Вахъ магнолиядин цуьквер ава хъи, – лагъана ада вилери са жуьре цӀарцӀар гана.

Ам тажуб хъанвайни, ада и кардал гъейранвал ийизвайни адай мад зи кьил акъатнач.

– Абур ина са акъван кьит шейӀр туш хъи, – адан келимайрин метлеб вуч ятӀа чириз кӀанз за лагъай и гафариз ада тадиз жаваб гана:

– Кар анал алач. Магнолиядин цуькверихъ галаз зи уьмуьрда са вакъиа алакьалу я. А чӀавалай инихъ гзаф вахтар алатнаватӀани, магнолиядин тар, цуьквер, пешер акурла гъамиша зи рикӀел а вакъиа хквезва.

– Ам лап интересней вакъиа хъун лазим я.

– Гьелбетда, тахъанайтӀа зун адакай рахадайни мегер?

– ЯтӀа, жечни вуна ама зазни чирайтӀа?

– Вучиз чирдач къван, – лагъана Бирхайира. – Анжах кӀвале гзаф чимизва. – Ша садра тадиз гъуьлуьк экечӀин. Са тӀимил серинвал къачурла за ваз ахъайда.

Герек тир шейӀрни къачуна чун кӀвалай экъечӀна...

Бирхайир Къазахстандай я. Ада игит космонавт Герман Титован тӀварунихъ галай совхозда кӀвалахзава. А совхозни хам чилерал цӀийиз тешкилнавайди я. Адахъ галаз зун ина, Гагрда таниш хъана. Чун къведни иниз ял ягъиз атанва.

Чун ина аваз гзаф вахтар туштлани, чаз садаз сад хъсандиз чир хъанва. Столовойда чун са столдихъ ацукъзава, яшамишни цал-цла авай къуншияр яз патав гвай кІвалера жезва.

Уьмуьрда саки гъамиша гъакІ я. Жув яшамиш жезвай чкадивай яргъа хъай-ила инсанар фад таниш жеда, садаз сад лап мукъувай чир жеда. И сефердани чаз низ вуч хзан аватІа, гьида гъина кІвалахзаватІа, гъим гъи пешедин иеси ятІа ва икІ уьмуьрдин са къадар маса терефарни чизвай. ЯтІани, ахътин вакъиа чир тавуна жедайни мегер?

Гъа икІ, чун гъуьлуькай хкечІна кърехда авай къванерал ацукъна. Ракъини булвилелди чал вичин кьизгъин нурар ракъурзавай. Гъуьлуьн гъевчІи лепеяр лагъайтІа, тембелвилелди кърехдихъ къвез, къванера акъаз, къулу-къулухъ хъ-физвай. Зунни Бирхайирал вил алаз кисна ацукънавай. Амма вучиз ятІани адак тади квачир. Белки ада завай сабурлувал гъикъван вахтунда хуьз жедатІа ахтар-мишзавай жеди. Са кар заз ачухдиз акъазвай. Ам фикирдик акатна акъвазнавай. Мумкии я, вичиз хуш хъайи, я тахъайтІа рикле са жуьредин гел тунвай а вакъиа-дин куьлуь-шуьлуьярни кваз рикІел хкана, ахпа адаз вичин ихтилатдив эгечІиз кІанзавай жеди.

Эхирни адан фагъумлу чин ачух хъана, вилера хъуьтуьл нур гъатна.

– А дуьшуьш, – башламишна ада заз са вил яна, – къуд-вад йис идалай ви-лик хъайиди я. А чІавузни за, гъа гила хъиз, Сухумдин патав гвай курортда ял язавай. Гъелбетда, зун эвленмиш хъанвачир. Амма Къазахстанда зи кІани руш авай. Чулав гъуьлуьн кърехда авай и чкайрин тІебиат чи чуьллеринда-лай гъикъван тафаватлу ятІа мад ваз чизва хъи. Гъавиляй за жуван рушаз, адан рикІел аламукъдай са затІ рахкурун патал гзаф фикирар ийизвай: Вуч хъурай, вуч тахъурай? Гъа икІ, зун хиялрик акатна са шумуд югъ алатна...

Бирхайира вичин ихтилат акъвазарна. Ам атІумна заз килигна. Зунни фи-кирдик акатнавай. Яраб къазах гадади вичин адахлу рушаз вуч рахкурнайтІа? Ярдин патай рушаз хъсан савкъат жедай шейэр инра тІимил авачир. Гъикъван шейэр рикІел гъанатІани, гъикъванбур тупІалай авунатІани завай тайин тир са-дан тІвар къаз хъанач. Дуьз лагъайтІа, зи алахъунарни гъаваянбур тир. Бирхай-ира заз гъикІ хъанайтІани лугъудай эхир. Гъавиляй за кисна акъвазнавай адавай хабар къуна:

– Бес эхирни гъикІ хъана?

Эхирни а шейъ заз гъатна. Лап дуьшуьшдай хъиз. Са нянрихъ багъда къекъ-везвайла зи къаншардиз къвезвай къве жегилдиз зун лап къару яз килигзавай. Килигич гъа къуьн-къуьне аваз виликди камар къачузвай абуру акъван милаим-диз, хушвилелди рахунар ийизвай хъи, зи вилер сакІани абурулай алатзавачир. Гъикъван кІан хъанайтІани, алудизни жедачир: абурун зериф рафтарвили зи чанда са жуьредин чимивал ттунвай. Абур акурдалай къулухъ зи рикІел жуван адахлу руш атанвай. «Чунни гъакІ сад садахъ галаз къекъвезвайтІа хупІ хъсан жедай», фикирна за дериндай нефес къачуна. Амма агакъдай гъарай тушир. Агъзур километрийралди мензилри чун вахтуналди сад-садавай ччара авунвай.

Зун ихътин фикиррик квай арада руша вичин гъилевай лацу еке цуьк нерив тухвана. Ам магнолиядин цуьк тир. Руша гзаф иштягъдивди вичи ни акалайда-лай гуьгъуьниз цуьк гададин нерив агудна. Пагъ, инсанрихъни рикІиз таъсир-дай, ана муьгъуьббатдин гъамлувални шадвал твадай вахтар жеда къван! Муь-гъуьббатди зак ахътин йигин лувар кутунвай хъи, магнолиядин гуьзел, зериф, анжах вичиз хас тир ни галай цуькверин са кІунчІ къачуна заз жуван ярдин патав цІайлапандилайни йигиндиз агакъна кІанзавай. Гъайиф хъи, им къилиз акъатун мумкин тушир. Жуван хиялар, бахтлу хиялар, гъамлу хиялар гваз зун текдиз амуькнавай. Абурун къужахдай гъикІ экъечІдатІа заз чизвачир. Са шу-

муд декъикъадилай заз бирдан жув ахварикай кватай хъиз хъана. Хиялри яр-гъара туькIуърнавай кIанивилин тавханайрай хтана чилел аватнавай за жуван кIвачерик мягкем чил квайди къатIана. За уткем камаралди гъерекатна. Гила захъ анжах са мурад авай: амни магнолиядин цуькверин кIунчI зи Гуьлжагъанав, зи масан Гуьлжагъанав агакъарун тир. ГъикI агакъар авурай, бес вучда? И кар къилиз акъатайтIа, пагъ, ам шад жедай гъа! Къуй, гъар сеферда зун рикIел атайла, абурун ни чIугурай. Зун хкведалди ада чун сад садавай айрутмиш хъанавайди гъисс тавурай...

Бирхайира вичин ихтилат акъван ашкъилудаказ, гъевеслудаказ давамарзавай хъи, чаз гъуьлуьн къерехдиз къвез-хъфизвай лепейрин ванци ада ярдин дидардикай лугъузвай гуьзел мандихъ галаз зил къазвайди хъиз жезвай. Вичин пеше устIарвал тиртIани, Бирхайир халис шаир хъанвайди заз акъазвай. Адан ихтилатди заз гуьзел шиирди хъиз таъсирзавай. Амма заз жуван фикирар къерехдиз чуькIурдай вахт авачир. Бирхайирахъ дикъетдалди яб акална кIанзавай. Ада ихтилат давамарзавай:

– Гъа икI, магнолиядин цуькверин кIунчIни гъаз зун почтуниз фена. Адан работникривай за абур почтунаваз рахкурдай са рехъ къалурун тIалабна. Агъ, инсанар ви гъавурда акъадайла хупI хъсан жедачни? Столдихъ ацуькнавай хуш дишегълиди заз мили хъвер авуна. Ахпа ада жузуна:

– Адахлу рушаз рахкуриз кIанзавайди яни?

– Эхъ, – жаваб гана за. – Ибур гъа авайвал адав агакънайтIа ажеб жедачирни.

– Шаксуз, хъсан жедай, – лагъана дишегълиди. – Амма ам гъич мумкин кар туш. Чна цуьквер къабулзавач. Я акъван яргъал мензилриз абур агакъни ийидач: шуьткъвена пешер кIвахъда...

– Вуна гъич фикирзавани, зи гъал гъихътинди хъанатIа? – завай жузуна Бирхайира ва тадиз вичи давамар хъувуна. – Зун акъван умудлу яз почтуниз фенвайди, имни абуру заз гайи жаваб. Зи гуьгъуьлар михъиз чIур хъана, пер лап хана. Заз а дишегълидин чинай мили хъвер михъиз ахкъатнавайди хъиз тир. Зун перишан хъанвайди къатIана ада теклифна:

– Жегъил кас, ваз рушаз гъакъван рикIивай а цуьквер ракъуриз кIанзава къван, мад ам къилиз акъатдай карни туш къван, ятIа вуна магнолиядин пешинин далу патал, юкъвалай къвезвай дамардин са патал адрес, муькуь патални жуван гафар кхъихъ. Ахпа адал гъаларалди цвана къве маркани алкIура. А пеш хъайитIани агакърай. Гъамни хъсан савкъат я.

«Мад вучдай къван, магнолиядин цуьквер хъанач, пеш къванни агакърай», – фикирна за милаим дишегълиди лагъайвал авуна.

– ГъикI хъана, а пеш Гуьлжагъанав агакънайни? – хабар къуна за.

– Лап гъа авайвал, къацузамаз агакънай. Заз жавабни хтанай. Пагъ жаваб жаваб тир гъа! Низ чидай мегер са пешини абур акI секинсуз ийидайди. Неинки Гуьлжагъаналай, гъакI чи хзанрилайни за чар къачунай. Гуьлжагъана заз кхъенвай: «Бирхайир! Вавай кардин гъакъикъат чаз ачухдиз чирнайтIа жедачирни? Вуна рахкурдай пеш зав агакъна. Ам за багъа ядигар яз хуьзва. Амма вун кIеве гъатнавайди чаз чир хъанва. Пул куьтягъ хъана вуна пешинал чар кхъенвайда-кай куь хзанривни хабар агакънава. Ви вах Айшатни зи патав атана, ам яргъал вахтунда, дикъетдалди пешиниз килигна. Адан вилерилай накъварни атана. Ада хъфена тадиз вичи ваз куь хзанрив пул ракъуриз тада лугъузвай. Белки и чарчихъ галаз вав пулни агакъин. КIеве гъатайла ачухдаказ вучиз кхъенач. Саламралди. Ви Гуьлжагъан».

ГъакI хъана дуст кас. За инай са фикир аваз ракъурай магнолиядин пешинин метлеб атIа къиле масакIа къатIанай. Абуру заз пулни ракъурнай. Адалай къулухъ магнолиядин ни галай одеколон гъалтайтIани зи рикIел а кар хквезва.

**Бикеханум
АЛИБЕГОВА**

ГЫКАЯЯР

ЗИ КЪУМРАЛ АЯЛВАЛ

Зун, мус зи хайи хуьруьз хтайтлани, ам гъина чуьнуьх хъана аматла лугъуз, аялдин шехъна алатай ван хътин, зи аялвилихъ гелкъведа. Садра заз зи къумрал аялвал, чи кIвалин вилик квай хулан къерехда къарадин «хъалпахар» къугъвадай чепедин бендинал аламайди хъиз хъана. Зун анал фена. Амма зи аялвал хулан къерехда къугъвазвай аялри къакъуднавай... За фикирна, белки ам аял вядеда жува зирингдиз чуьхуьнагар авур хайи вацлун къерехда, вили шим квай къитIрепIрин юкъва чуьнуьх хъанватла...Зун вацлал фена, ам акулал зун гзаф шад тир. ВацI, гъа виликдай хъиз, зарбдиз авахъзавай. Къер лагъайтла, ада чуьхвена вили авунвай. Инлай-анлай, гъа виликдай хъиз, цихъ галаз женг чIугуна, аламай еке къванерни аквазвай, са бязи кул-кусни агалтна, абур лал тир. НуькIверини, гъа виликдай хъиз, лув гузвай. Са гафуналди, зи вилерик аялвал хтана акъвазна. Амма завай адан лепедик къванни экечIиз хъанач. Низ чида, гъи селди ам гъи яргъариз тухванатла.

Хуьре мехъер ава, зунни хтанва гъа и мекъерик. Мехъер!.. Зун зи аялвал еке шуьредиз клас ягъиз, межлисдиз тамашдай чIередал алатла лагъана, пек-партал дегишна мехъерик фена, къавал хкаж хъана. Къавун чIере, гъа сифтедай хъиз, сагъ я. Гила гъанал аялар ацукънава. Вири крарал мягътел жедай зи аялвал заз инайни жагъанач. Низ чида, гъи зуьрнедин зилди ам гъи дагълариз акъуднатла?

Са сеферда за фикирна, белки зи аялвал за бадедин хърак цIамар тухвай куьчеда тунватла? Инай гъа, гъвечи чIавуз зун хъиз, кIвачел чIехи тай-туьш тушир калушарни алаз, са гъиле цIакулар ва муькуь гъилени цуру нек авай къаб аваз, гъвечи рушар физвай. Заз зи гелер жагъаначтлани, аялвал мад сеферда рикIел хтана. Ингъе мад са рикIел хкун. «Пешепай» хъана бустандай хтайла, зун чIехи бубадин кавалдик къаткидай. Заз акI жедай хъи, зи аялвал ахвариз фена и кавалдик кума. Гъайиф, ахвариз фейи зи аялвал заз и кавалдикайни жагъаначир. Исятда зун шегъердиз хтанва, чи кIвалер галай патахъ еримишзава. Килигна, зи вил хважамжамда акъуна.

Гъана зи аялвал чуьнуьх хъанватла яраб?

ХАРУ БИЛБИЛ

– Зи риклел чи ата-бубайрин са риваят риклел хтана, вични хару билбилди-кай, чилер магърум хъайи. Ви риклел аламани, Мухлиса?

– Ваъ, Дашдедемир буба, – жаваб гана Зарифадин дидеди.

ЯтIа, куъне яб це. Виликдай, са вилаятда, са варлу хзанда ирид стхадин килел са вах хъаналда. Ракъариз, варцариз къалур тийиз и руш атана цуькведин буйдив агакъайла, кстах руш вич-вичиз сейрдиз фида къван. Руш вичизни хабар авачиз, яргъай къвезвай кфилдин сесинал акъатна.

Чубан гадади акъван шириндиз кфил язавай хъи, рикI шадвилив ацIанвай руш чубан гададал ашукъ жеда. Мадни и арада уьмуьр гуьзел, гуьрчек яз аквазвай руша вич-вичелай алатиз манияр ягъиз хъана.

– Хабар нивай? – Хабар рушан къаравушривай, стхайрин дустаривай. Вирида атана са сивяй хандиз хабар гуда, бес руш текдиз чуьллера гъатнава, куьн квез тамашзава? Диде-бубадин намусдик хкуьрай кар стхайриз бегенмиш жедач. Вири хуьруьн жемят кIватIна, намус квахъай инсанриз цIай ядай майдандал руш гъилер кутIунна гъида.

– Лагъ, ви эхиримжи гаф, киф атIай вах, – лагъана тарагъаждиз акъуддай жаллатIди.

– Эхиримжи гаф! – буйругъ гана стхайри. Бубадивай майдандал экъечIиз хъанач лугъуда, адаз гзаф утанмиш хъанвай. Диде фуни тагуз, са паракдиз гадарна, адан сузадин ван садазни атанач, вучиз лагъайтIа, намус маса гудай руш хана лугъуз. Иви гекъифнавай стхаяр мус вахаз цIай яна, намус михъи хъижедатIа лугъуз, вил алаз акъвазнавай. Майдандал алай инсанар вири лал хъанвай. Абуруз акурди туш, я ванни хъайиди туш, майдандал дишегълидиз цIай ягъиз. Белки са рехъ жагъидатIа къутармишдай, ваха ачух нефес къачуна, стхайрихъ элкъвена, лагъана:

– Зи эхиримжи гаф – дидедиз гуж тавун я, ам азад авурай. Уьмуьрдал ашукъ хъана, адан гуьзелвал акурла, жуваз муьгуьббат жагъайла, зун бахтлу яз, манияр янай. Квез къадир хъанач и уьмуьрдин, квез адан гуьзел къатар акунайтIа, белки куьне зав чан гуз тадачир жеда. ГъакI ятIани, за зи муьгуьббатдинг гъакъиндай, куь къанлу ажугъдай, за къабулзава куьне цIай ягъун! Ягъа цIай! Заз кичIе туш, къуй ада мадни ам къати хъувурай. Пашмандиз эхиримжи сефер виридаз кихлигна, руша кил такабурдиз вине къуна. Ялавди адан перемар сад хъиз къунвай, амма руша лагъайтIа, перемар хтIунна, кузваз туна, вичикай са къуш хъана, тарцин хилел ацукъналда. Гъа анлай вичин ширин сесиналди мад манияр ягъиз башламишна. Вахан сес чир хъайи стхаяр, сад дили, муькуьдини кими хъаналда. Халкъдиз акваз-акваз къуш са тарцяй маса тарциз лув гуз, виридан фикир вичел желбзавай. Адан язух атана, халкъди чилерал эвичI хъувун, жаллатIрилай гъил къачун тIалабна, амма къуш чилел эвичI ийиз, кат хъийиз, тарцин хилел ацукъ хъийиз, манияр ягъиз вахт акъудзавай. Гъанлай къулухъ халкъди адаз «Хару билбил» тIвар гана. Ада язавай манияр сефилвал галайбур жезвай. Харук акатай Хару билбилдин сес геждалди а вилаятра къеъкъвез хъаналда. Гъадлай къулухъ, билбил къуш гъамиша бегъер гъидай ичин тара жеда, вучиз лагъайтIа, а рушакай диде хъана кIазавайди тир. Амма къисметди

магърумна, гъавиляй ада ичин тара уьмуър акъудзава. Инсан акур береда ам гъамиша тарциз хкаж хъижеда.

– Дугъриданни, чан буба, зазни ван атайди я. Хару билбил хъиз ава хъи вун, лугъудай гафар.

– Бес вун кѐл-кхъин авунвай кас я, ваз ван тахъана жедач, муьгъуьббатди-кай манияр ягъай Анхил Маринан, сив цвана. Стѐл Саяд, Шаза Куркли, Къепѐир Айисат – ибур вири билбилар я. Вуна са фикирни ийимир, вири кѐвала-хар туькѐуда. Ихътин несятлу гафаралди вичин ихтилат куьтягъна, Дашдемир буба къарагъна...

Йифиз геж ксанвайтѐани, Зерифа пакамахъ пенжердай билбилрин ванцел ахварай аватна. Ам сифте сефер я меселай къарагъна пенжердихъ фейиди. Адан вилик гила алатай девирдин ашукъ дишегълияр, абурун къаматар атана акъвазнавай.

ДАГЪЛАР

*Хинерин хуьряй тир
Имамудин халудиз бахшзава*

Югъ рагъдандихъ элкъвенвай. Тебиатди вичин мичѐи алух алуькѐзавай. Яр акурла хуькъвер къекъифдай, регъуьвал квай руш хътин рагъ, дагъларин къу-лухъ яваш-явашдиз игис жез, чуьнуьх жезвай.

Ингъе зун пуд дагъдин кѐане, пудазни сад хъиз мукъва акъвазнава.

Дагълариз зун къил тик хкажна такабурдиз тамашзава. За абурун чинрай са гъихътин ятѐани сир къатѐузва. Эхъ, эхъ, сир, вични и хурушум вядеда. Вирида-лайни вине авай такабурлу дагъ! Адан къамат акурла, заз акѐ жезва хъи, гуя ам гъахъвал, азадвал кѐани дагъ я. Заз килигзавайди, зи хиялриз мукъва жезвайди дагъ туш, ашукъ я, шаир я – Саид. На лугъуди, а декъикъаяр, ашукъди хаиндин вилик гардан кѐир тавур такабурлу чин и дагъди вичелди чѐугунва. Тебиат, валай гъикѐ алакъна, адан суьрет акъудиз? Зун вал къару я, зи такабур дагъ! Такабур ашукъдин дагъ патав гвай дагъдиз жанлу яз, гуя адан тереф хуьзвай саягъда тамашзава. Зи вилерни тадиз акваз– такваз сабурлу дагъдал физва. Се-кин, дугъри хесетрин, амма чина гзаф бейкефвал авай, тежер къадар ашкъидив аѐланвай вилеривди килигзавай дагъ, адан кѐалуб акурла, заз адакай Эминан ухшар къевезва. Эмин хъайи дагъ, вун вуч девлетлу вилеривди мукъувай сефил-диз заз тамашзава? Агъ...

Дагъларин арада авай, абур сад-садав агудзавай ва вичизни абурувай куьмек кѐанзавай са гъвечѐи дагъ...Рикѐиз милайим дагъ! Ашкъидин цѐа кайи дагъ! Зи Саядан дагъ...Вафалувилелди ам яргъаз, дуьзендиз лап дикъетдалди кили-гзава. Муьгъуьббатдив аѐлай уьмуьрдихъ вил галамай чинин кѐалубар, ада и дагъдиз багъишна. И дагълар гъакѐанбур туш...Абур булахрин ванцикай, вили къаяб къванерикай, кукѐушрал лепе гузвай ракъинникай, беневшайрин ва атир-лу цуькверин жигъиррикай ибарат я. Заз акѐ жезва хъи, кукѐушрал лепе гузвай рагъ – гъар садан экуь, кузвай рикѐ я. Абурун къакъанвални Саидан, Эминан, Саядан рикѐерин гъиссерин къакъанвал я. Вили еке къаяб къванерай, заз абуру чѐехи тегънедалди, ханар, беглер негъ авур чѐаларин ухшар къевезва. Дагъларин руварив, ценерив надинж шагъварди ян гуз тазвай беневшайр – муьгъуьббат-дин сирер ачухзавай, рикѐин чимивал я. Анрай авахъзавай булахрин ванери зав,

гъич садахъайни кичІени тахъана, дуьньядал ван ацалтна лагъай къаргъишрин
сесер агакъарзава.

**Ивид вире авай, гъулягъ,
МичІи хъурай ваз экуь рагъ!
Я Эренлер, я Шалбуз дагъ!
Эхиз тежер гуж хъана чаз!**

Цин къеневай куьлуь къванерай заз абурун гъеле лугъуз тахъай, рикІе амай
чІаларин ухшар къевезва. Жигъирарни заз зи рикІяй и пуд дагъдикай, пуд лезги
шаирдикай фейи гъар жуьредин хиялар ва фикирар хъиз я.

И дагълара датІана алай аямдин шаиррин чІаларни, риваятарни ван ацалт-
на къекъевезва. Композиторрин гъавайрини дагъларин чинра акъаз, инра гуьзел
манийрин ван кутунва.

**И дуьньядал жедай вад югъ!.. (Саядан мани)
Гуьзел Тамум, ая фагъум... (Эминан мани)
Сунайрин сердер я, картарин лачин...**

Ингъе атана няни хъана ва мичІини жезва. Акваз-акваз цавун тагъдиз ацІай
чин алай, чІагай свас хътин варз, вичин къаравушар тир гъетерни галаз экъечІ-
на. Вични санихъни килиг тийиз, зи кьилел акъвазнава, на лугъуди, зун адан
къев я.

Садлагъана зи рикІел хтана, яйлахдивай зун яргъа авайди. Гила Пери хала-
диз зун кІамуз, Жейран бадедин патав хъфейди хъиз жеда. За адас нянихъ калер
ацаз куьмек гуда лагъайди тир... Са геренда зак кичІ акатна. Ам алатун патал за
гъарайдин ван ацалтна, манияр ягъиз башламишна.

Яйлах алай рувал хтайла, заз вири калер ацана, айвандик суьст хъанвай Пери
хала акуна. Явашдиз камар къачуна, за къулал алай катулдин къалпах алудна,
сукІрада жуваз нек цана, ам чар авай лавашдихъ галаз хъвана. Ахпа Пери хала-
дин патав зунни ярх хъана, ада вичин патав заз къаткидай чка гъазурнавай. Са
къадар вахт алатайла, зун къарагъна, гъаятда авай векъерал ярх хъана. Алван
цуьквер алай чка заз зи кІаник мес хъана, гъетерни винеллай яргъан, ястухдин
ерини зи кьилик кутур дагъдин къванци къуна. Гъа икІ за тІебиатдин девлетлу
гъавадикай лезет хкудзавай. Ара-бир зи хъуькъверихъ назик шагъвар галуькиз,
ада зи чин цуькверив гатаз тазвай...

На лугъуди, ярди заз кинерзава... Къурхувал зак кІусни кумачир. Элкъвена
къуд пад сердендал алай чІаба кицІери къунвай. Зун ахварал фена...

Са вахтундилаь уях хъайила, гъетер сад-сад, гуьллеяр хъиз аватиз, хкахъ-
завай, дагъдин чина къайивал квай гар къекъевезвай. Ракъини вичин сачахар
дагъларин ценерив вегъенвай. ТІебиат яваш-яваш уях жезвай. Яргъавай са бязи
руварал гъуьм къекъевезмай.

Зун чин-гъил чуьхвена Пери халадиз калер ацаз куьмек гуз фена. Вилер
ахварик кумайвилай, ацазвай некІедикай тІимил-шимил гетІедин къваларилай
физвай. Нехирбан Рагъим халуди малариз гъарай ийизвай ванци зун уяхарна,
ахварни йиф хъиз квахъна. Калерни Рагъим халудал тапшурмишна, зунни Пери
хала, гъа и дагъларин риваятрикай ихтилатар ийиз геждалди амукъна. Са йикъ-
анни, са йифен вахтунда заз икъван сирер чир хъайила, ана геждалди амукънай-
тІа, яраб гъикъван чир жедайтІа?

ЦИЙИ ЙИСАН ЁЛКА

Цийи йисан вилик итимдинни зи алакъяар лап векъи хъана. Ам кІвализ геж хквезвай. Чехи жезвай рушаз са фикирни гузвачир. Ада мектебдиз геж ийиз, пис кІелни ийиз, гайи тапшуругъа бегъемвилелди тамамарни ийизвачир. Эхиримжи вахтара ам зи сагъламсузвал себеб яз, гъафтейралди мектеб галай па-тахъни кихлигзамачир. Заз кІвале секинвал, ислягъвал кІанзавай. Жуван къан-ни ирид йисан яшарин вахтунда, заз рикІин азар хъанвай. Аквазвани, гъикъван нагъахъвал ятІа? Зи са чІехи пай таяр туъшериз рикІ галай падни чизвач, зун лагъайтІа, дарманрал ацукънава, абурукай заз ем хъанва.

Са йис къван я, кІвал къайивилив ва ихтибарсузвилив ацІана. ИкІ дурум гудалди, чара хъайитІа хъсан я лагъана, за суддиз арзани кхъена. Амма ана заз «тади къачумир, куън жегъилар я, къал-макъал тежезвай хзанар авай туш, са-бур це куъне квез» лагъана.

Заз цІийи йисалай вири цІийи хъийиз, чи алакъяар туькІуьр хъийиз кІан-завай. Бейкарвилерни рикІелай алудна, зун мад начагъ тахъана кІанзавай заз. Цийи йисак зи умудни квай.

Къуншийри Цийи йисаз гъазурвилер аквазвай. Ёлкаяр ва абур чІагурдай гъар жуьредин игрушкаярни маса къачузвай. Чи кІвале лагъайтІа, ёлка эцигдай тадаракни авачир. Куьхъ маса къачудай. КІвале амай пул фу къачуз бес жезва-чир.

– Диде, диде чан, эверна заз руша месикай.

– Вуч хъана, чан цуьк?

– Диде, цІинин йисузни чна ёлка эцигдачни? – лап сефилдиз акъатна рушай. Заз адаз гъихътин жаваб гудатІа чизвачир. Зи ял къуна акурла, ада алава хъуву-на.

– Диде чан, вун Гъасан халудиз гъуьлуьз вач. Вуна гъамиша адан къизилдин гъилерин тарифарда. Чи дахдилай цлаз са михни ягъиз алакъзавайди туш. Адаз анжах дустарин патав фин, абур галаз кІвализ хтун, йифен геждалди ктабар, газетар кІелун я чидайди. Ам гъихътин дах хъурай, вичин авай са рушаз ёлка къачун тийидай?

– Хъсан я, чан руш, вуна са фикирни ийимир, ксус жуваз. Ёлка за эцигда ваз.

– Диде чан, ваз вуч аватІа чидани? Эгера Гъасан халу чи кІвале авайтІа, ада ваз гъамиша куьмекдай, чи къайгъудай фидай ва гъар Цийи йисуз кІва-ле ёлкани эцигдай. Гъа и гафарин ван хъайила, за жуван уьмуьр маса касдихъ галаз фикирдиз гъана. Зи къил лап дуьз элкъвена. Къуншийрини заз датІана тикрарзава. Гъасан хъсан инсан я! Амма чи арада са затІни авач. Гагъ-гагъ ада заз куьмекар гуда. Ам зи дуст дишегълидин стха я. Ингъе, рушани кваз заз Гъа-санан тІвар къазва. Амма Гъасан вич киснава. За са арайра гъиссда, адаз заз са вуч ятІани лугъуз кІанзавайди, амма адахъ жуьретвал жезвач. Адан къисметни тарифдайди тушир. Заз закай фикирар акъвазарна, рушан мурад къилиз акъу-дуникай фикирна кІанзавай, ам бейкеф тахъун патал ёлкани къачуна кІанзавай. Рушан гъар са мурад, зи мурадни тир. Ёлка? Вуч затІ я ам? Адаз тамашна, ру-шан гуьгъуьлар Цийи йисуз бес серинардани?

Гъсан таксидаваз хтана ва ада шофёрдиз вокзалдал тухун тапшурмишна. Анал ёлкаяр маса гузвай. Юкъван жуъредин ёлкани къачуна, чун игрушкаяр авай туьквендиз фена. Гъасана лап гуърчек игрушкаяр къачуна.

Чи ёлка Цийи йисуз лап гъа цийи свас хъиз акъвазнавай. Анжах Аяз бубани Живедин руш кими тир. Зи рушни Гъсан меслятдал атана. Садакай Живедин ханум, муькуьдакайни Аяз буба хъана. Гъа гъикI шаддаказ чна Цийи йис къаршиламишна. Рушан бахтлувилихъ и кьил а кьил авачир. Цийи йисуз чаз хъсан крар хъун алхишна, Гъсан хъфена. Пакад юкъуз гъаятда авай таяр – туъшерин вилик руша шадвилелди дамах ийиз, «чи кIвалени ёлка ава, адал Бенгалиядин цIаяр кузва» лугъуз хъана. Зи гуьгъуьлни ачух хъанвай.

Цийи йисан вилик квай йикъара за заз цийи булушкани цванвай, чIарарни къайдадиз хканвай. Гъавилай заз йифни фад акъатна. Зи фикирдик пака фена Гъасаназ шад хабар гун, зун адан паб хъунал рази я ва Цийи йисни чна санал къаршиламишда, лугъун квай. Амма геж хъиз йифиз итим хтана. Адан гуьгъуьналлаз зи стхани акъатна. Яргъияр тавуна, абуру заз лагъана: «Хзанда, яшайишда тежедай крар авайди туш. Чир хъухъ, рушаз вичин дах герек я. Са вуж ятIани ваъ, вичин дах». Гъуьлуьн амалрилай гъил къачун тIалабна. Ам мад рестораниз хъфидач, ада вичин дустарин къадарни тIимиларда, ам датIана кIвале амукъда лугъуз, зи кьил тIарна. Эхирдай зав паркутарни агакъарна: «Эгера вун хъсан паб тиртIа, итим писди жедачир».

Маса чара хъанач, итимни руш галаз Цийи йис къаршиламишна, ахпа шегъердин куьнейриз экъечIна. Къекъвена, галат хъайила, чун зи стхадин кIвализ фена. Пакадин юкъуз хтана. Са гафуналди, вири хъсандиз кьиле фена. КIвале авай ёлка заз сефилдиз акуна. Бенгалиядин цIаяри са вуч ятIани малумарзавай, рушани гъадал дамахзавай. Са къайгъуни авачиз, ада ёлка ва игрушкаяр къачур Гъсан халудикай ихтилатарзавай. Гъелбетда, гъуьлуьз и гафар хуш жезвачир. Ёлкадизни ам ихтибарсузвилелди тамашзавай. Эхирни куьгъне Цийи йис ала-тайла, итимдивай къарай къаз хъанач. Хъел кваз ада игрушкаярни алаз, ёлка куьчедиз гадарна. Хатур амукъай рушаз, бубади вичи гъабурулайни иер игрушкаяр къачуда лагъана, гаф гана.

Гъа и цIипуд йикъан къене за Гъасанакай, итимдикай ва рушакай гзаф фикирарна. За Гъасанан пул, гъелбетда, вахкуда, амма ёлкадихъ завай рушан дах дегишариз жедач, эхир. Руш себеб яз, зун мад итимдихъ галаз амукъна. Адаз эхиримжи сеферда багъишна.

Зир-зибил алай чкадал гадарнавай ёлкадин игрушкаяр аялри кIватIзавай ва затIни аламачир ёлка кIвачерик гадарнвай. Гъикъван шадвал гъайи гуърчек ёлка, гила кIвачерик ква. Заз акI жезвай хъи, адан рапар хътин цацар заз килигзава. Зун фикиррик акатна, ёлка-уьмуьрдин чешме я ва къацу рангни – уьмуьр, рапар-цацар – инсандин кьилел къвезвай къван хаталу дуьшуьшар, дердер, гъамар, рикI тIардай агъвалатар... Яраб гъакI я жал?

КОФЕ ХЪИЗ ТУЬКЪУЬЛДИ

Яргъал рекъи янавай зи беденди анжах ял ягъунихъ цIигелвал ийизвай. Гъамамдин лезетлу ятарик чуьхвенвай заз, агалтиз кIанзавай.

Залпадин кIвале къанвай. КилигайтIа, дакIардин шуьшедай хана, еке тIвек акъатнавай ва анай вижеваз къай къвезвай. Гъа и еке тIеквай вилериз таквазвай

затI авачир: гишила тIуьн кIанзавай кьушарни, рагьу куьчени, дугьри варзни, нурлу гьетерни, гьатта Кремлдин минарани. Кьайи шагьварди зи чинал алай цин стIаларни туькьуьнзавай.

Хьуьтуьл дивандал ярх хьанмазди, зун суст хьана ва вилерни гьасятда агал хьана. Залпа чай гьазурунин кьайгьудик квай. Эхирни чай агакьна. Адан атир-ди зав вилер ахьайиз туна. Заз чай хьсан кьенфетрихь, тахьайтIа чумалрин мурабадихь галаз хьваз кIанда. Амма Залпади суфрадал шекер эцигнавай. Адаз завай, заз кIандай шейэрни гьваш лугьуз, зал чин хьанач.

Чара хьанач, шекердин са ккIал сивиз вегьена, за чай хьваз бажламишна.

– Мад са истикан чай цадани за ваз? – хабар кьуна Залпади.

– Зун ахварихь кузва, ийидай ихтилатарни ава.

Залпади жаваб ганач. Ам заз тамашиз акьвазна. Эхирни ада пIузарар сад-садакай хкудна.

– Ваз ксуз кIанзава, ман? – хабар кьуна ада бейкеф яз. Ксуз! Ам кьапар гваз цIун кIвализ хьфена. Авайвал лагьайтIа, за фикирначир, ам зун ксунал нарази жедайди. Зи ахварни адан бейкефвили хана. Чун ихтилатра диб туна ацукьна. За адавай адан кIелунрикай, дустарикай, тарсарикай хабарар кьуна. Ахвариз тефин патал, зун цларик квай шикилриз тамашзавай.

– Ксумир вун, – эзберзавай Залпади. – Заз вун тахкуна кьуд йис жезва, гьуьл регьметдиз феи йикьалай. Ксумир, са тIимил кьван сивериз кьай гун чна, – лагьана, зи винел алай юргьан чIугуна алудна.

– Зун ксанвач, я Залпа, за фикирзава, вучиз бахтлу йикьар куьруьбур жезвайди ятIа, гьадакай. Вучиз икI жезвайди я?

– Чидач. Заз кьуват гузвайди зи руш ва кIелунин дустар я.

– О-гьо, ви чинал биришрини гелер ийизва хьи, – лугьуда чинлай гьил алтадна.

– Ви чIарар гьеле кьалин яз ама.

– Де килиг, за вуч авунатIа, – ада кьилеллай пIипI хтIунна ва заз кьатIар михьиз атIанвай чIарар ва гададин хьтин кьил кьалурна.

– Вуна вучиз ахьтин кар авуна, я Залпа.

– Зи киферал, анжах са гьуьл ашукь тир. Ам амачирла, за киферикай вучда? Ваъ, герек авач заз абур!

– Залпа, ваз чизвани, вуна лап ахмакь кIвалах авунвайди. АкI хьайила, вунни яшамиш жемир ман.

– Зун зи руш патал яшамиш жезва. Кроватдилай хкадарна, ам столдин патав фена. Альбом кьачуна, анай са нин ятIани шикилдихь кьекьвез башламишна. Гьа и арада зун мад ахварин хиялриз фена.

– Ма, тамаш идаз, – кIевиз рахана Залпа. Вилер ахьайна тамаш.

Руш дидедин кIалуб тир. Гьикьван ухшар авай.

– Им лап гьа вун я хьи.

– Туш, ам вичин дахдиз ухшар я.

– Ваъ, ваъ, паталай хьсан аквадайди я. Зун мад дикьетдивди шикилдиз килигна. Вунни гьахь я, вилер, сив дахдин хьтинбур я, чIулав чIарар вибур я.

– Эхь, чIарар зибур я, руш тахьайтIа, дахдиз ухшар я.

– Залпа, хьайи крар алатна фена, алахьай юкьуз цавари авур кьукьрумар хьиз. Мегер, ви рикIе садазни чка амачни? Белки гьахьтин кас-мас аватIа?

– Ваъ, садни авач. Я ахьтин кар женни ийидач, – сес хкажна хьиз рахана Залпа. Масадал ашукь жедай рикI захь амач. Бажагьат, зал зи гьуьл хьтин итим гьалт хьийида. Ахьтин итимар мад жедайди туш, Ханум.

– Тади кьачумир, Залпа, ваз мумкин я гьуьлер гьихьтинбур жедайди ятIа,

чизвач гъеле, я бегъем акунни авунвач. Гъавиляй, ваз масад хушни хъижеда.

Залпа къулайдиз зи къаншарда ацукъна. Ада зи гафар фагъумзава. За гъиссава, зи ахварни са гъиниз ятлани квахъзава. Ваъ, акI жедач, чIарарикай багъна къуна кланда.

– Залпа, зи чIарар къуразвач гъич. Абуруз вуч ийида?

– За ваз исятда дасмал гъида, ам къарагъна фена, зун кисна хъуьрена. Залпа фад хтана ва зи пIузаррал хъвер алаз акурла, ам мягтел хъана амукъна.

– Вун низ хъуьрезвайди я?

– ГъакI хъуьрез клан хъана заз, ваг гъа ви амалар гумай хътинди я.

– Эхъ, зун дегиш жедайди туш.

ЧIарар дасмалдик кутуна, зун мад дивандал ярх хъана.

– Залпа, зун инанмиш я, вун мад ашукъ хъижедайдахъ, фида вун гъуьлуьз, хада вуна аялар, суварриз элкъведа уьмуьрни. Ибур тIебии крар я, вунни гъеле жегил. РикIе авай пис хиялар, туькьуьл фикирар акъуд, вилер ахъайна, тамаш дуьньядиз. И дакIарда авай тIеквендай гадара жуван чIуру фикирар.

– ДакIардай? На вуч лугъузва, я Ханум? Уьмуьрда акур экуь йикъарин фикирар, мегер, дакIардай вегъез жедани? Ваъ, Ханум, Бес зун вуч гъаз ацукъда?

– Ваз зи гъавурда акъаз кIазавай хътинди туш. Мад, ятIа жуваз кланивал яшамиш хъухъ. Завай ваз вуч лугъуз жеда? Эгер, ваз гъакI хъсан акъазватIа, гъакI хъурай.

– Ханум, гъавурда вун акъазвач зи. Къизил хътин зи гъуьл хабарни авачиз, рягъметдиз фена. Завай гъа и кар эхиз жезвач, ам зи рикIяй акъатзавач, – икI лагъана, Залпа дакIардихъ фена.

Бахтуникай, ашкъидикай рахай ихтилатри чун къведни галат авуна. Хейлин вахтунда чун кисна. Ахпа, вуч ятIани, Залпади заз гафар лугъуз башламишна. Адан сивяй акъатай гафарни заламбур тир. Бес, зав гекъигайтIа, залай вич бахтлу дишегъли я, – лагъана ада.

Зун мягтел яз амукъна. Ада зи бахт гъихътин уьлчмейралди тайинарнатIа, зи къил акъатнач. Заз гъуьлни, аялрни, диде-бубани, стхяярни авай. Уьмуьрдин рехъ за фад хкъянавай. Захъ жув шадардай агалкъунар жезвай. Инсанриз жува-лай алакъдай хъсан крар ийизвай. Масадан дердиникай хабар къазвай. Зазни уьмуьрдин рагъ алай йикъарни, серинарни, чIимеларни – куьрелди, уьмуьрдин вири терефар акуна. Четинвилер алуддай такъат хъана захъ. ЯтIани, за зун бахтсуз яз къазвач. Залпадиз идалди вуч лугъуз кланзавай? Хъел атанатIани, зун кисна. И кар Залпади хушдиз къабулайди фагъумна за. Залпадин гафарай, зун бахтсуз я. И фикирдихъ галазни зун рази хъун, Залпади хушдиз къабулна. Ам ахвариз фена, адан чинал бахтлувилини хъвер къугъвазвай. Ам акъаз, зунни бахтлу тир. За гъакI гъиссавай. Зи ахвар михъиз квахъна. И декъикъайра зи рикIе тек са мурад авай: гъинай хъайитIани бахт жагъурна, Залпадиз багъишун. Амма ам гъинай жагъурда? ЖагъайтIани, гъикI багъишда?

Агъ, чи уьмуьр, уьмуьр! Туькьуьл кофе хътин затI! Амни чи вилик чашкада цана къведа ва чнани ам хъвана кланда.

ТИУРФАНДИН ХУРУЗ

Зегъметдин югъ куьтягъ хъана, няхихъ галатнаваз, зун кIвализ хтана. Сифте кIвал къакъажна, ахпа суфра ачухна. Вири хзан кIватI хъана. Гъар сада заз алатай йикъакай, чеб югъди кIвале рикIе сугъулвал аваз жезвайдакай лугъузва. Садаз за зи кIвалахдикай ихтилат авуна кланзава, муькуьда шаддиз вичиз тарсунай атанвай «вад» къалурзава. БицIи руш нинийрихъ галаз къугъвазва.

Вири хзан столдихъ ацукъайла рак гатадай ван атана. Аялар шадвиляй алай чкайрилай, бацИяр хъиз, хкадар хъана, ракIарал фена.

– Ура! Халу атана, халу! Ваъ, атанвайди хала я! – гъарайзава аялри.

– Ам вун яни, Разият? Ша, ша. Гъа исятда нянин хуърек нез ацукънавай чун. Ша столдихъ. Разиятаз ацукъиз кIан хъанач. Са нин ятIани сувар, хайи югъ къейднаваз, ам гъа исятда ресторандай хтанвайди я. Адаз ана ацукъна къарай атанач, патав гавайди зи кIвал хъуниз килигна, ам зи патав атана.

Разият перишан я. Ам рахазвач. Са тIимил хъванвайди хъиз аквазвай. Вилери нур гузва, хуъкъверикни ярувал ква. ТIурфандин вилик тIебиат жедай жуъреда ава адан гъал.

– Эгер столдихъ фу-хуърек нез ацукъиз кIанзавачтIа, атана и гамунал ацукъ, хуър, жегъил вахтар рикIел хкваш, я туштIа и хразвай гамунихъ ацукъ, са къве кваг хурух. ГъакIани кIандачтIа столдилай къачуна журналриз килиг.

– Вуна гамни хразвани? Ваз вахт гъинай жезва? – рикIе туъкуълвал аваз суал гузва ада заз.

– Жув агакъайла хразва, Разият. За ваз вуч лугъун вахтуникай...

– Телевизордиз килиг, хала, – лугъузва аялри.

Разиятаз са вуч ятIани лугъуз кIанзава, амма лугъузвач. Завай лагъайтIа, динждиз нез жезвач. Ахъазвай рак мад са ни ятIани гатазва.

– Ша, ша, – залайни вилик ракIарихъ аялри зверзава.

– Зумруд хала, чун вири кIвале ава, – лугъузва аялри.

Зумруд акурла, Разиятаз хъел атана, амма ада вич шаддиз къалурна. Абуруз садаз сад гъамиша такIан тир, амма абуру и кар винел акъудзавачир. Зумруд кIвализ гужуналди гъизвайди хъиз гъахъзава. Ам чиник атIугъайвал кваз ацукъзава ва вичи заз зи аялрихъ вил хъанвйди ва вичиз зунни фадлай акуна кIанзавайди лугъузва. Такуна са-къве югъ яни? Зи аялар адаз вичинбур хъиз кIанда, амма вичин аялар адахъ авач. Къве дишегъли зи къаншарда ацукънава. Хъчадин афаррикайни къил къакъудзава, чеб тух я лугъуз.

– Квез кIандайвал ая, – лугъузва за. – Минетар ийиз, куън аялар туш хъи.

Мультикриз килигна, аялар фадлай ахварал фенвай. Итимдини, чун яваш рахун тIалабна, аялар ксанвайвиляй ва вични пака кIелна кIанзавай лекциядиз гъазур хъана кIанзава, лагъана.

Йифен геж вахтунда акъатай гару дишегълияр хиялрикай хкудна. Зумруд къарагъна, заландиз нефес акъудиз, Разиятни къарагъзава. Къведани лап такъатсуз хъанвай жуъреда парталар алукIзава, на лугъуди, ибурухъ къуват амач. Куъгъне пальто къуънерихъ вегъена, зунни абур рекъе хутиз гъазур хъана. Къве дишегълини, сад муъкуъдаз ухшар къве кас, ракIарин къиредал алкIайбур хъиз акъваз хъана.

– Къве ихтилат ийиз кIанзавай, – пеле биришар кIватIна, лагъана Зумруда. Куъчеда гару уьфтер язава, инихъ-анихъ живер гадарзава, пилтеяр чинрал гъалчзава. Февралдин вацран няни я эхир.

Къве дишегълини зи кIвалаяй экъечIна и залум йифиз хъфизва. За абур кIвалин пипIел къван рекъе туна. Къилин куъчедал ибурун рекъер чара жезва: сад эрчIи патахъ хъфизва, муъкуъди – чапла патахъ. Зумрудахъ вичин кооперативдин кIвал ава. Ам кIвале «Людовик-I4» тIвар алай фирмадин кроватди гуъ-

злемишзава. Адаз вичин ашнади зенг авун мумкин я, иллаки, мумкин я, атана ракларихъни акъвазун. Разият чапла патахъ, агъадалди физва, адан зурба клвал Каспий гъуьлуьн кърехдал ала. Сагъ югъ квахъна, вичивай са кар-затл авуна кьилиз акъудиз тахъунал, ам рази туш. Хъфидйла ада лугъузва:

– Ваз захъ галай «Опиум» духидин ни хуш яни? Ви рикл гъамиша Зумрудахъ кузвайди я. Анжах, са гъадахъ!

– Де, сагърай вун, за гъеле итальянский новелляяр клелна кланзавайди я, – рекъе гъат хъвурдалай гуьгъуьниз, лугъузва Разията. Дишегълияр рекъе хтуна хведайла, зи клвачери зун гъич саклани зи клвализ хутахдачир. Заз мекий я, хъуьнерихъ чими шал вегъез зи риклелай алатна. Чи клвалин ракни ахъазмайди я, гар сухуламиш хъайитла, аялрин винелай яргъанар алудда ва абуруз мекий жеда. Компотни ргана, алахъначтла... Уьтуь ядай шейърни харадиз яна ама... Амма, заз четинзава, зи клвачери зун, вучиз ятлани, фад-фад клвалив агакъяр-завач. Къве дишегъли, сад-садаз ухшар, къве кьисметди зун куьчедал акъвазар-на. Яраб, абур кланзни – дакланз вучиз хъфенатла? Аста-аста? Акъвазиз, акъвазиз накъвадин кирпичрикай эцигнавай зи клвализ килигиз... Абуру са вахтара лугъудай хъи, бес хъсан гъуьлер жедайди туш. Гъуьлуьз фена, са низ ятлани луклвал ийидалди, зун жув-жуваз яшамиш жеда. Разията вичиз гуьзел уьмуьр жагъурна, ам директор я, министеррихъ галаз алакъллу я. Гуьруьшар, культурадин рекъяй теклифар, духияр, цуьквер, романар... Гагъ вичинбур, гагъни ктабрай клелайбур.

Зумрудакай рахайтла, гъамни вич патал яшамиш жезва. Адан риклни девлетрал, кьизилрал, клвалин кьулайвилерал ала...

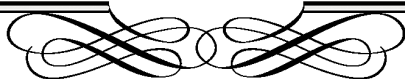
Гъикл хъана, вуч хъана, дишегълияр, куьн къанни цлувад йисан яшдиз акъатайла, гила ахварай аватай хъиз я хъи? Куь зигъинди гила клвалахзавани? Гила квез цаварай гъуьлер, аялар кланзава... Тушни? «Хъсан итимар жедайди туш...» Зегъмет члугурла, вижданлу хъайила, клвалихъ рикл кайила, итимарни хъсанбур жеда, папарини абур хъсанарда. Аялар... За йифен ахварар гъабуруз бахшна. Куьне куь ахварар низ бахшна, йифер низ гана? Идалайни гъейри, зи рикл я девлетрални, я атиррални хъайиди туш. Аялдин пек-парталдихъай кьвезвай гъекъедин ни, дуьньяда виридадайни хъсан атирдин ни я. За куьне клелзавай романар ваъ, за дидейриз, балайриз талуьк тир повестар клелзава. Зи девлет «Людовик-І4» ваъ, хипен клерт хъана, ам зи риклиз гъамиша мукъва я. «Людовик-І4» зи итимдин гилери эвеззава. Куьне кьизилар, багъа къашар клватлава, амма зи девлет – зи балайрин гафар-келимаяр, мугъманрин хуш суьгъбетар я...

Куьн зи дустарни туш гъа. Куьн заз гъина акурбур, таниш хъайибур я? Зи хуьруьнвиарни туш куьн... Сад атла члавуз, са мус ятлани, зи къуншидал яшамиш хъайиди я. Муькуьди... Муькуьди заз клвалах авур чкада акуна, чун гъана таниш хъанай. Квез кьведазни я зун, я зи хзан аквадай вилер авачирди, заз чизва. Ятлани, куьн зи клвализ кьвезва. Яраб вучиз кьвезватла? Чир хъана, куьн зи кьилив зи хзан авай клвализ са гъихътин ятлани къуватар, са вучтин ятлани умудар кланз кьвезва! Амма куьне геж авуна эхир? Икъван куьн кьвез-хъфиз, куьн завай, зи хзандивай саклани дегиш жезвач... За квез гъи жуьреда куьмек гун?

Къве дишегъли, зи къве таниш, тлурфанди гъайибур хъиз, атана хъфена.

Эхъ, хъфена. Мадни гъа тлурфандин хуруз. Зи клвале мекий гъава кьекъвезва. Ада вичи-вичиз чими са муг жагъурзава, амма зи рикле адаз чка авач.

Критика ва библиография

Нариман
ИБРАГЪИМОВ

ХЪЕНДИК КУМУКЪАЙ ШАИР

(Х. Лукъманан 100 йис тамам хъуниз талукъ яз)

Хуъруьг Лукъман. Пара азаблук, четин, дарих, амма руьгъдиз виклеьг къисметдин инсан 1921-йисуз дуьньядиз атай адаз гзаф крар акуна, ам гъам хъсан, гъам пис вакъиайрин шагъид хъана. Адаз яшайишдин мискъивилерни, мекъ-кашни, гъахъсузвилерни, етимвилини зегъримар азардин сергъятсузвилерни, дуьньядин са бязи гунугрикай пай атуниин зидвилерни акуна.

1930-йисара кулак, динэгъли тирвилини тахсир кутуна, Лукъманан буба Алискер (ам чатун хъсан устIар тир) дустагъда туна ва мад ам багърийриз ахкунач. Ихътин къаза, зулум эхиз тахъай Зуьгъре диде фалужди яна ва са тIимил вахтарилай ам рагъметдизни фена. Ругуд аял чеб-чпин ихтиярда гъатна. Лукъман хзанда вад лагъай аял тир. Къуд лагъай классдилай виниз чирвилер къачудай мумкинвал хъаначIани, Лукъмана и нукъсан библиотекадай (гзаф вахтара ам кIвачи-кIвачи Ахъегърин библиотекадиз фидай) ктабар къачуз, кIелиз арадай акъудна. Ктабар гзаф кIелуни зигъин хци жавандик илгъамдин гъевесни кутуна. Адан руьгъда, бейнида шииррин цIарар пайда жез гатIунна. Ихътин алапатди Лукъманак лувар кутуна. Амма цIерид йисуз акъатай гада садлагъана биши хъана. Азардай къил акъуддай, я ам сагъардай касни хъанач. Ида, лагъайтIа жеда, жегъилдин мурадрал хаш эцигна. Амма Лукъмана са кар гъилляй ахъайнач. Ктабар кIелун ва шиирар теснифун. Хуъруьнвийриз, районэгълийриз ва республикадизни шаир хъиз малум хъайи Хуъруьг Лукъманан сифте шиирар «ЦIийи дуьнья», «Коммунист» газетриз ва «Дуствал» альманахдиз акъатна. Амма им шаир патал тIимил тир. Адаз гъиле вичин эсеррин ктаб къаз кIанзавай. Идан гъакъиндай шаирдин хва Жамалдина вичин рикIел хкунра икI хъизва:

«Чи куьгъне кIвалерин патав дахди ктабхана эцигнай. Ана лезги шаиррин, философиядин, дуьньядин литераторрин ктабар авай. Ктабханадиз машгъур шаир Алирза Саидовни мугъман хъанай. Дахдиз дуьньядин поэзияни хъсандиз чидай... Вичин яратмишунриз дуьнья къалурун патал ам гзаф алахъна. Магъачкъаладиз физ-хквез, арадал са затIни текъвез гзаф йисар алатна...»

Анжах Алирза Саидова Хуъруьг Лукъманаз тайин къимет гана ва адан «Рагъ» тIвар алай сифтегъан ктаб (1971-йис) акъудуникни къуьн кутуна. «Ктабдикай къве гаф» макъалада А.Саидова къейдзава: «Ктабдин къилин лишанар халкъдин уьмуьрдиз, адетриз, чIалаз мукъавиликай, къарагъарзавай темайрин лазимвиликай ибарат я. Шаирдин сифте ктабда кар алай чка муьгъуьббатдини сатирадин эсерри къунва. Адан хуъруьн квай шииррин вири хчивал инсанрин

къанажагда амай нукъсанрин, цїйи уьмуьрдин кІвачерихъ галкІизвай буьр-
къуь цацарин аксина рекъе тунва...»

Гъанлай инихъ Хуьруьг Лукьманан ктабар ахкъатнач. Ихътин гъахъсузвили
шаирдин рикІ тІарна. Азаррини инжиклу авур кас 1988-йисуз рагъметдиз фена.
Анжах гила, шаирдин виш йис тамам хъайила, Хуьруьг Лукьманан ирс май-
дандиз акъудун хуьруьгви жегъил шаир, таржумачи Мурад Саида вичин хивез
къачуна ва и карда адаз Лукьманан веледри ва са шумуд кас хуьруьнвийри куь-
мек гана.

«Уьмуьрдин рехъ» тІвар алаз «Мавел» издательствада акъуднавай ктабда
куьрелди адан уьмуьрдикай, яшайишдикай, яратмишунрикай макъалаярни
(Алирза Саидован, Жамалдин Алискерован ва Мердали Жалилован) ава.

Ктаб къуд разделдиз («Уьмуьрдин гелеваз»), «Вун рикІеваз», «Сатира ва
басняяр» ва «Х. Лукьманаз бахшнавай эсерар») пай хъанва.

Ктабда гъатнавай шииррихъ галаз таниш хъайила, аквазва, Хуьруьг Лукьман
къетІен хатІ авай, лезги шииратдин классикар Къ. Саидован, Е. Эминан, С. Су-
лейманан, Х. Тагъиран рехъ давамарай ва милли шииратдиз вичин цїйивилер
гъайи шаир я. «КІелзавайбуруз» шиирда ада кхъизва:

**Вун патал гзаф чІугуна зегъмет,
Яратмишна за са гъвечІи багъ.
Мичурин вун я гудай заз къимет,
Килиг, къелемар яни, тушни сагъ!**

Лукьманан и багъ пара бегъерлуди, жуьреба-жуьре емишрин къелемар авай-
ди хъана, амма битмишарзавай емишар халкъдин базардиз акъуддайбур, абуруз
къимет гудай Мичуринар шаирдивай яргъа хъана. ЯтІани ам акъвазнач, чарни
къелем ада гъилияни ахъайнач. Шиирарни, басняярни, поэмаярни арадал гъа-
на.

Жегъилзамаз шаирдин кІула азар гъатна. Ида руьгъ жанлу рикІ хци касдиз
гзаф манийвилер гана, амма ада ацалтай къван четинвилериз рей ганач, вич же-
мятдин, уьлкведин уьмуьрдивай, важиблу месэлайривай къерех авунач. И кар
адан гражданвилин, ватанпересвилин, сиясатдин, философиядин, азадвилин,
зегъметдин, критикадин шириррай аквазва. РикІиз тирвал яратмишунал, хуш
кардал машгъул жез тахъун шаирдин уьмуьрлух дердиниз элкъвена. Идакай
ада «Им яни инсаф?», «Вад йис», «Зиян авач», «РикІ тІарзава» шиирра ачухдиз
кхъенва.

Хуьруьг Лукьман хайи халкъдихъ, ватандихъ, уьлкведин пайгарвилехъ рикІ
кузвай кас я. Дагъдин хуьрай, вичи арадал гъанвай библиотекадай адаз вири
дуьнья аквазва. Гъавилияй ада кхъизва.

**Зегъмет кІани, рикІ михъи халкъ, азиз тир,
Заз гъамиша багъа я, вун, ширинни.
Ви бахтлувал зи бахтни я виниз тир,
Заз хуш я ви гъамлувални, хъуьруьнни.
Заз мекъи я, – вакай чими рагъ жеда,
Гъамлу я, зун – вакай заз хъвер, бахт жеда.
«Ваз икрамзава, халкъ».**

**Къарагъ дустар! Гъужумнава Ватандал,
Пехъи хъанвай душманди, къил къутана.
Алчахвилелд, кवादарнавай инсанвал,
КукІвар авун лазим я, ам гатана.
«Къарагъ, дустар!»**

**Азадвилин чІехи пандах
Миллионрин пайдах я.
Азадвал – им инсан патал
Лап сад лагъай кІвалах я.
«Азадвал».**

**Инсандин рикІ муьтІуьгъ жедач, зулумривай – гужаривай,
ЧІулав дуьнья, вахъ вуч ава рикІиз таьсир гун патал?
Тараш авун яни девлет зайиф гъвечІи халкъарвай?
Яракъ яни, ва я вуна гузвайди тІуьн – хъун патал?
«Къве дуьнья».**

Шаир халкъдин трибун я, лугъудай гафар Хуьруьг Лукьманахъ, галаз лап сересдиз къазва. Ада жемятдин, халкъдин ва уьлкведин гъар са месэла, дерди вичизни хасди яз гьисабзава. 1930-йисара шииратдин никІе цан цаз гатІунай касди колхоздиз гъахъуниз, санал кІвалахуниз, Гитлеран фашистрин хура акъ-вазнавай Яру Армиядиз куьмек гуниз, уьмуьр халкъдин абадвал артухаруниз бахш авуниз, гъар са карда инсанвал хуьниз эверзава. Гъа са вахтунда инсанрик квай чІуру хесетар, абурун татугай амалар негъзава. Гъатта и жигъетдай аялриз лайихлу тарсар гузва. Халис инсан, зегъметчи хъунин эвелимжи сирер ачух-зава. Шаирдин гъахълу цаз галукъзавай шииррикай абурун къилери лугъузва: «Гилан угъри», «Завал», «Фендигар сикІ», «Ламран жаваб», «Я келле», «Куь-чебан», «Бюрократ», «Ламран къайда», «Къве мез авай...» Хуьруьг Лукьман кІанивилин темадикайни хкечІнавач. Ада вичин эсерра кІанидахъ элкъвена лугъузвай гафар, арадал гъанвай ранглу къаматар рикІелай тефидайбур я:

**Са затІни жеч яр хътин хуш,
Лап таре рикІни ийида буш.
«Рушариз».
Зун ашукъ я, варцар хътин вилерал.
«Зун вал ашукъ я».
Вун кІел хътин зи гуьгъуьниз къведалди,
Зи рикІяй ви ашкъидин цІай акъатдач.**

* * *

**Ви дердина захъ ахвар амай туш.
«РикІин гаф».
Зи рикІ са цІун тІурфан я лагъ Зуьгъредиз.
«Зуьгъредиз».**

**Зун ама ви нурди тунвай суьгьурда.
«Вун рикъеваз».
Къанда вун заз, чиг алай са бахча хъиз.
«АкьалтIай жаваб».**

**Вун галайла, муркIарани
Жеда чими гад.
Живни тIурфан – хуш цуьквериз
Элкъведа къуд пад.
«Дагъларин жейран».**

Мурад Саида «Мавел» издательстводин директор Мегъамед Магъмудовахъ галаз мад са лайихлу кар авунва – Хуьруьг Лукъмана Дагъустандин халкъдин шаир СтIал Сулейман Хуьруьгрин хуьруьз мугъман хъуникай кхъенвай «Гомер чи хуьре» поэма къилдин ктаб яз акъуднава. Сифте гафуна Дагъустандин халкъдин шаир Арбен Къардаша кхъизва: «Гъеле санани чап тавунвай эсер Къелайла, зун и шаир рикIивайни чIехи бажарагъдикай пай ганвай халисан уstad тирдахъ генани Къевелай агъуна. Виче 500-далайни гзаф цIарар авай и поэма, туькIвей эсер вучиз чап тавуна амукънатIа лугъуз мягътелни хъана».

Дугъриданни, Лукъмана Гомердин гъакъикъи къамат арадал гъанва. Поэма регъятдиз Къелизни жезва.

Са и поэма туш. Хуьруьг Лукъманан чап тавунвай эсерар гзаф я. Ада милли эдебият патал тунвай ирс екеди я. И кве ктаб дуьньядиз акъатуни шаирдин амай эсерарни Къелдайбурув агакъуник умуд кутазва.

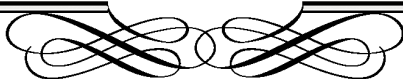
**ЧIал яракъ я чи вири крара,
ЧIал авачирла ужугъ я, инсан.**

Кхъенай 1960-йисуз Хуьруьг Лукъмана. Къе чун дидед чIал хуьнин женгина ава. ЧIал хуьнин са тереф чи шаиррин, писателрин гафарни, эсерарни, ктабарни я. Анжах абур Къелдайбур гзаф хъурай.

Сатира ва юмор

Абдуселим
ИСМАИЛОВ

КУЪРУЪ ГЫКАЯЯР

ХЪСАН ПЕШЕ

Йикъар чими жердавай, нянин кыляй инсанарни къалин жезвай паркда фадлай такунвай куьгъне танишар, ярар-дустар сад садал дуьшуьш жезва.

- Салам алейкум, я Меъгамедбег Агъмедбегович. Вунни аквада къван. Вун гына авайди я, я кIвал къени хъайиди?

-Алейкума салам, Алдерхан Салманханович. Вунни аквазвач эхир, я дуст. Вун гына авайди я, я хзан сагъ хъайиди?

Куьгъне ярар-дустари сада садаз гылер яна, сада сад къушахламишна, рикIин сидкъидай играмивилер къалурна.

-Зун гына жада, я дуст кас Алдерхан? Нисиналди кIвале, ахпани нянин ге- ждалди кIвалахал.

-Огъ, вун бахтавар я ман. КIвалахни ийизва, ялни язава. Са жуьре мажиб къванни авани?

-Аллагъдиз шукур, папа хъел ийидайвал авач. Пенсияни эхцигайла, кIватI жезва са къадар, недайдини бес жезва, къерех-бужахдиз фидайдини. Ша, за вун автIа кафедин тухун...

-Валлагъ, хъсан я ви гьал. Заз, гъа пенсиядиз экъечIай йикъалай, мажиб вуч ятIа, чизмайди туш.

-КIвалахзавач жеде ман вуна.

-За вуч кIвалахда? Гына кIвалахда? Фена, паракхдин сивел алай чубан хъиз, са алигархдин варарал, ам ахъайиз ва акъал хъийиз ацукъдани?

-ГакъуртIа, пис пеше туш хъи.

-ГакъуртIа, эхъ. Амма заз кIандач.

-Бес ви пеше вуч я, я дуст кас?

Меъгамедбег Агъмедбегович фадлай такунвай дустуниз шуьтруь хъвер кваз килигна.

-Лугъудани, зи пеше вуч ятIа?

-Сир туштIа, эхъ.

-Зи пеше вуч ятIа чидани ваз? Папан чин такун патал, экуьнахъ фад кIваляй экъечIун. Закай хъсан морж хъанва, къуьд-гад талагъна гъуьлел физвайди я.

-Ахпа?

-Ахпа вуч жада къван – нисинрилай алатдалди зун гъуьлуьн къере жезва.

Нисинрилай алатайла, рапар вегъез балугъар къазвай халуйривай къачуна сад-къве кило таза балугъарни, хквезва зун кІвализ. Абур къавурмиш-затІ авуна, тІуьна тухдалди, ниянихъризди экъечІзава ингъе и паркуниз.

-Гъам ви пеше яни?

-Эхъ, чан стха, гъам зи пеше я.

-Заз са суал ава эхир, я Мегъамедбег Агъмедбегович.

-Хабар яхъ.

-Я чан стха, алигархдин варарал ацукъиз ваз кІанзавач. Валай алакьдай муькуь крарни, белки, ваз жагъизвач. Бес, я кІвал къени хъайи кас, экуьнилай эгечІна, нисинилай вегъедалди вун гъуьлуьн къере жезваз хъайила, а балугъар къадай рапар вахъ вучиз авач? Вуна таза балугъар а халуйривай пулдихъ вучиз къачузва, вуна вучиз къазвач?

-Заз гъа мажалар авайди яни, я кІвал къени хъайиди? Гъанай къадай кІизри-дал вил эцигна, сятер акъудиз жедани зун?

-Валлагъ, ви пеше хъсанди я,- ачухдиз хъуьрез къужахламишна Мегъамедбег Агъмедбегович Алдерхан Салманхановича.- Ша, кафедин фида чун къвед. Ви акъван хъсан пеше чуьхуьн тавуна жадач...

АХПА-ЙЕ...

Чи Шагъназа, идарадин къилин пешекарди, вичин кІвалахдин пакама ван хъайи-тахъайдалай, чІалахъ жадай-тежедай хабаррилай башламишда.

-Лагъ, къе ваг вуч хабарар гватІа,- ацукъна адан къаншардавай столдихъ Мирим Селимович. Амни идарадин къилин пешекаррикай я.

-Авач захъ са хабарарни,- вичикай ягъанатзавайди хъиз хъана, векъиз рахана Шагъназ Шагъпазовна.

-Украинада ягъунрив эгечІнавачни?

-Зун вуч я ваз, обозреватель-политолог яни, я тахъайтІа ООН-да Украинадин векил яни?

-Вак хъел вучиз ква-е?- акъвазнач Мирим Селимович. Адазни рахадай иштягъ авай.

-Вун гзаф рахазвайвилай. Украинадикай хабарар зав хъиз вавни агакъзавачни? Куьчейра тІимил гъат, килиг зун хъиз телевизордиз. Ваз интернет авайди тушни?

-Вав гвай хабарар анра жадайбур туш эхир...

Ихтилат куьтягъ хъана, идарадин къуллугъчийрин къилер, кІвалахдин яцІаз гъахъиз, чарарал-цІарарал машгъул хъана.

Садлагъана Шагъназ Шагъпазовнади сес галаз хъвер авуна.

-Ваз вуч хъанатІа чидани-е, Мирим Селимович?- хъуьрез эгечІна Шагъназ Шагъпазовна.

-Лагъайла, чир жада ман.

-Зи къунши Ферядин гада, гъич хъфин тийидайди, чпин хуьруьз хъфенва. Абуру ана «Мегафондин» яни, «Билайндин» яни вышкаяр эцигзава. Ви рикІел аламани-е Феря?

-Ништа, вун никай рахазватІа.

-Бес за ваз лугъузвайди вуч я. Иниз маса гудай затІ-матІ гваз къедай Феря

вуч тир... Яз, ваз ам гьикІ чир жеда – вуна адавай са гьил чуьхуьдай запун кьванни кьачурди туш. Вун шкьакьрин шкьакь я.

-ЗатІ-матІ маса гудайбурукай чаз санани секинвал амач. Ягьсузар, йикъа цІудра зенгер ягьиз, кІвалеризни кваз кьвезва.

-Ахпа-е... Гьа Ферейдин гада йиф ийиз акъваззава вичин халудин, яни дидедин стхадин кІвале. Мерветан. Чаз садра ниси маса кьачу лугьуз атайди вуч тир.

-За кьачунай кьван.

-Вирида кьачунай, хьсан нисияр гвай эхир адав. Ахпа-е. Гьа Мервета зенг ийизва вичин вахаз.

-Я вах,- лугьузва,- им вучтинди я - иниз хтанвайди?

-ГьикІ вучтинди я-е?- хьел кьвезва Ферейдиз.

-ГьакІ. Я рахадайди туш, я яб гудайди туш. Адахь вуч хьанвайди я?

-Са затІни, я чан стха.

-Адак квай чуруяр вучтинбур я?

-Чуруяр гила виридак квачни, я стха.

-Ам яз гьибурукай я?

-Я чан стха, зи хва, ви хтул тирла, ам гьибурукай жеда кьван?

-Арабрикай-вагьабрикай яз тахьурай гьа. Куьне зи секин кІвал чІурна эцигда!- ачухдиз наразивалда Мервета.

-Ваъ, я чан стха. Адаз бисмиллагь-алгьамдуьллагьни чидайди туш.

-Бес гьар гафунин кьилиз иншаллагь лугьузва эхир.

-Гила чир хьанва жеди, я чан стха. Валлагь, адай зи кьилин акъатзамайди туш,- шехьна, хьлагьналда Ферейди.

-Ну и что?- ихтилат вуч паталди тиртІа, кьил акъатнач Мирим Селимовичан.

-А то,- ван хкажна Шагьназ Шагьпазовнади,- гьа нисияр гудай Мервета вичин вахан гада кІвале тун хьувунач.

-Дуьз карна ада,- кІевиз рахана Мирим Селимовични.

-Дуьз кар ийизвайди я Украинадин урусрини. Чун фашистар я лугьуз кьекъвезвайбурухь галаз абур гьикІ яшамиш хьжеда? Я чпи абур акьудда, я чеб екьечІда. Маса рехь авайди туш...

-Политолог туш лугьуда вич,- кьил чарарал агьуз хьувуна Мирим Селимовича.- Гьихьтин политолог я хьи...

ВИЖЕВАЙ ИЧКИ

Профессор Усманов Усман атайла, гьар няниз шегьердин багьда кІватІ жезвай адан дустаринни танишрин гуьгьуьлар дегиш жеда. Хьсан патахь.

-Кьвезва Усман муалим,- лугьуда сада.

-Гьазур хьухь,- алава хьийида муькуьда.

Кьведа Усман муалим. Агакьда дустарин патав. Гьасятда хабар кьада:

-Ацукьнавани, дустар?

-Эхь, бес вуч ийида?- Усман муалимдин кьилих чиз, суал хугуда отставкада авай полковникди.

-ГьикІ вуч ийида, я дуст Абдулвагьаб?- магьтелвал кьалуриз алахьда Усман

муалимди.- Фида, ацукьда са серин чкада. Са вижевай ичкини къачуда за. КІандатІа - эрекъ, кІандатІа - коньяк.

-Ваъ, чан Усман муалим. Къе чна масакІа ийида.

-ГьикІ?

-Вижевай ички къачуз чакай сад фида. Къе жува закускаяр къачу.

-Гила зун-вун хъанани? Хъурай дустар. Ангъе супермаркет, фена къачу «Теллидай», акІ хъайила. Вечрен якІукай кабабар зи патай хъурай.

Усман муалимдин гафарик шаклувал акатайди акваз, виридаз багъда Стасик яз чидай Астархан ихтилатдик къаришмиш хъана.

-Супермаркетдиз вучиз фида, чан муалим? Чун гъа вун гъар юкъуз физвай туьквендиз фида, гъанай чна гъа вуна къачузвай ичкини къачуда.

-Къез ял ягъизни, са виш грамм хъвазни кІанзавайди хъиз аквазвач заз. ЯтІа, пака хъурай,- кисна Усман муалим.

Амма Стасик кьил чІугуна фена. Супермаркет галай патахъ ваъ, муькуь патохъ. Отставкада авай полковник чкадилаь къарагъна.

-Ша, Усман муалим,- теклифна ада дустуниз.- Чна къведа ам хкведалди вечрен якІукай шашликІар заказ ийида. КІандайбур ша, гадаяр,- хълагъна ада яргъи куьсруьдал ацукънавайбурузни.

Стасик туьквендиз агакъна. Саки гъар юкъуз Усман муалим физвай чкадиз. Ина авай дишегълидиз ада лагъана:

-Куь туьквендиз саки гъар юкъуз кьилел шляпа алай, гарданда галстук авай эгъли кас къвезвани?

-Эхъ, къвезва- жаваб гана туьквенчиди.

-Яз хъайила, вуна заз ада къачузвай ичкидикай са бутылка це.

Дишегълидин чиниз хъвер атана.

-Эгер адан дустарикай ятІа, гуда,- лагъана туьквенчиди ва дезгедин кІаникай хкудна, кІуфал яру пленка алукинавай бутылка муьштеридин гъиле вугана.

-Гьикъван я?

-Пудкъад манат.

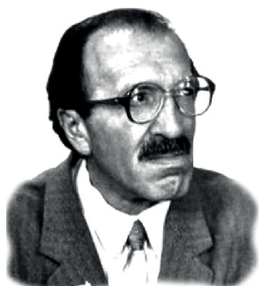
-ГъакІан пудкъад манат?- мягътел хъана Стасик.

-Эхъ,- чашмиш хъана туьквенчи.- Къве виш манатдилаь агъуз гудай ихтияр чаз авайди туш. Амма куьне зун маса гудач хьи...,- умуд кваз хъуьрена ам.

Стасик Усман муалимдин жумартвилигъ гъавурда акъуна.

-Ивиляй я къван адан гъилин ачухвилер ва рикІин фириягъвилер. Къедлай къулухъ хъурай, чан профессор... Це за хъиз къуд виш манат вечрен якІун кабабрихъ.

Шамсудин ИСАЕВ

МЕЗЕЛИЯР

МИЗАН ПАТАЛ

Дар йисара кьюъзуь Шагъназа Агъа СтIалдал физ, рипе кьюъл 250 манатдай маса къачуз, ам Къурагъиз хкана, 200 манатдай базарда маса хгуз хъана.

– Я Шагъпаз халу, вуна акI вучиз ийизва? – лагъана хабар къурла, ада жаваб гудай:

– Заз базарда кьюълуьн кьимет агъуз аватна кIанзава, халудин.

Амма базарда кьюълуьн кьимет генани хкаж жезвай.

ЦЕГЪ ШАГЪВАРДАЛ

– Вучиз, балаяр, цIегъ шагъвардал акъвазда? – хабар къуна чубан Мамеда садра чун дагъдиз фейила.

– ЦIегърез, халу, вахъай кичIезва...

– Вучиз, халудин?

– ...галамай тумни атIуз.

– Аферин ви мециз, – хъуьрена Мамед.

НИСИ

Хипен ниси рикIел акъалтай къван кьюъзуь Халил чубан Мамедаз мугъман жез хъана.

– Пагъ, чан дахдин, ви нисидин ширинвал вуч я? Ниси туш, дуьдгъвер я, дуьдгъвер! – тарифардай ада, лезетдивди вилер акъална.

– Э-эхъ, чан дах, гагъ куь кIвале, гагъ чи кIвале хъанайтIа, ам генани ширин жедай.

ГАЗАРАР

Са хъуьтIуьз Мамедин патав вичин хванахва атана. Хъфидайла ада хванахвадив са сумкада авай хипен ниси вахкана.

– И сумкада аваз стхади вал дербен яру газарар ахгакъарда, – хиве къуна хванахвади.

Вахтар алатна. Я сумка хтанач, я газарар. Хтайди са хабар я: «Газарар къаю тухвана».

Самур

Индекс годовой 63336

Индекс полугодовой ПМ971

